

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**YUSUF HAS HACİB'İN KUTADGU BİLİĞ'İ VE
NİZAMÜ'L-MÜLK'ÜN SİYASETNAME Sİ İŞİĞİNDA TÜRK
HAKİMİYET ANLAYIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Sıddık ÜNALAN

HAZIRLAYAN

Yavuz ALTUNÖZ

Elazığ – 2005

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**YUSUF HAS HACİB'İN KUTADGU BİLİĞ'İ VE
NİZAMÜ'L-MÜLK'ÜN SİYASETNAME Sİ İŞİĞİNDA TÜRK
HAKİMİYET ANLAYIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

Bu tez/...../2005 tarihinde aşığıda adı geçen jüri tarafında oy birliğı / oy okluğı ile kabul / red edilmiştir.

Başkan

Üye

Üye

Yukarıdaki jüri üyelerinin imzaları tasdik olunur.

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Ahmet AKSİN

...../..../2005

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

YUSUF HAS HACİB'İN KUTADGU BİLİG'İ VE NİZAMÜ'L-MÜLK'ÜN SİYASETNAME'Sİ IŞIĞINDA TÜRK HÂKİMİYET ANLAYIŞI

Yavuz ALTUNÖZ

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

İslam Tarihi Bilim Dalı

2005, Sayfa: 75+VII

Hâkimiyet, bir devleti devlet yapan en önemli unsurlardan biridir. Tarih boyunca milletler birçok devletler kurulmuşlardır. Her devlet kendi hâkimiyet anlayışını meydana getirmiştir. Dünyanın kadim milletlerinden olan Türkler, Bozkır kültürü ile İslam kültürünü kendine has bir şekilde birleştirmek suretiyle yeni bir hakimiyet anlayışı ortaya koymuştur. Bu anlayış içerisinde bulunan Türkler, etrafında bulunan milletlerin kültürlerinden ve devlet yapılarında da etkilenmişlerdir.

Türklerin hakimiyeti Tanrıdan aldıklarına ve bu gücü tanrı adına kullandıklarına inanmakta idiler. Bu inanış aynı zamanda dönemin hakim inanışı olmakla beraber Türkler hükümdarlarına hiçbir zaman ulûhiyyet atfetmemişlerdir. Ayrıca Türklerde hükümdar'ın yetkileri gerek töre gerekse meclis tarafından sınırlandırılmış olmasıyla da diğer çağdaşı olan milletlerin hakimiyet anlayışlarından farklıdır. Türklerde hakimiyet hakka hizmet için halka hizmet düsturu ile kullanılmıştır. Bu bağlamda Türklerin hakimiyet anlayışlarının diğer milletlerden farklı ve kendine has bir anlayış olduğunu söyleyebiliriz. Kutadgu Bilig ve Siyasetname adlı eserlerde de izlerini gördüğümüz Türk Cihan Hakimiyeti anlayışı Türklerin hakimiyet telakkilerinin temelini teşkil etmekte ve Türkler bu anlayış üzerine hayatlarını düzenlemektedirler.

Anahtar Kelimeler: Hakimiyet, Hükümdar, Devlet, Kutadgu Bilig, Siyasetname.

ABSTRACT

Master Thesis

**TURKISH DOMINANCE COMPREHENSION BENEFITING FROM YUSUF HAS
HACIP'S "KUTADGU BILIG" AND NIZAMU'L-MULK'S "SIYASATNAME"
YAVUZ ALTUNOZ**

**THE UNIVERSITY OF FIRAT
SOCIAL SCIENCES INSTITUTE
MAIN SCIENCE BRANCH OF ISLAMIC HISTORY**

2005, Page: 75+VII

Dominance is one of the most important elements which make government. Throughout history, a lot of government had been set up. Each government produced dominance comprehension it self. Turks that specially had joined Islam culture and plain culture so they had done anew dominance comprehension, are one of the word's ancient nation Turks that had been influenced from their around the culture and government constitution, had this camp rhension.

Turks had believed that they had token the dominance from God and they had used to this might for the God. This belief had been the dominance belief of period of time together Turks had never excused god head to their khans. Also khan's authorities had been limited by ethics and asseutly, this constitute is different from other outworn nations' dominance comprehension. Turks had used the dominance with norm of duty for God to duty for nations. We can say that Turks dominance comprehensions had been different form other nations and especially for them. We seas Turk Universe Dominance comprehension's evidences in Kutadgu Bilig and Siyasetname and this comprehension had constituted to Turk dominance evaluations basis and Turks had put in order to their life in this comprehension.

Key words: Dominance, Khan, Government, Kutadgu Bilig, Siyasetname .

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
SUMMARY	II
İÇİNDEKİLER	III
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
A. Metot ve Kaynaklar	1
1. Metot	1
2. Kaynaklar	1
B. NİZAMÜ'L-MÜLK ve SİYASETNAME Sİ	3
1. Hayatı	3
2. Siyasetname	5
C. YUSUF HAS HACİB ve KUTADGU BİLİG	6
1. Hayatı	6
2. Kutadgu Bilig	7
D. SİYASETNAMELER ve SİYASETNAMELERİN ORTAYA ÇIKIŞ GAYELERİ	10

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVLET VE HÂKİMİYET KAVRAMLARI

A. Devletin Tarifi	11
B. Devletin Menşei ve Menşei İle İlgili Nazariyeler	13
1. İlahi Temel Nazariyesi	14
2. Tabiat Nazariyesi	15
3. İktisadi Nazariye	15
4. Kuvvet Nazariyesi	16
5. Toplumsal Sözleşme Nazariyesi	16

6. Sınıfların Mücadelesi Nazariyesi.....	17
C. Devletin Unsurları.....	18
1. İnsan (Nüfus- Millet)	18
2. Toprak (Ülke - Vatan)	19
3. Hâkimiyet (Egemenlik).....	21

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİ TÜRKLERDE DEVLET VE HÂKİMİYET ANLAYIŞI

A. TÜRKLERİN TARİHİ	27
1. Türk Adı	27
2. Türk Soyuna	28
3. Türk Anayurdu	28
4. Türklerin Göçleri.....	29
B. TÜRKLERDE DEVLET FİKRİ	31
C. TÜRK DEVLETİNİN UNSURLARI.....	38
1. Ülke	38
2. Nüfus	41
3. Hakimiyet	42
a. Hâkimiyetin Mahiyeti.....	42
b. Hâkimiyetin Kaynağı	44
c. Hâkimiyetin Kullanılması ve Hâkimiyetin Kullanımının Sınırlandırılması	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİYASETNAME VE KUTADGU BİLİĞ İŞİĞİNDE TÜRK HÂKİMİYET ANLAYIŞI

A. HÂKİMİYETİN KAYNAĞI.....	49
B. HÂKİMİYETİN AMACI VE HÜKÜMDARIN GÖREVLERİ	53
C. HÂKİMİYETİN SINIRLANDIRILMASI VE KULLANILMASI.....	56
D. HÜKÜMDARIN VASIFLARI.....	60
E. HÜKÜMDARLIĞIN VERASET YOLU İLE DEVAM ETMESİ.....	63
F. HÜKÜMDARIN DEVLETE HAKİM OLMASI	65
G. TÜRK CİHAN HÂKİMİYETİ.....	66
SONUÇ	68
KAYNAKÇA.....	71

ÖNSÖZ

Hâkimiyet bir devletin var olabilmesi için olmazsa olmaz şartlardan biri olup, devletin en önemli varlık unsurudur. Tarih boyunca hâkimiyet kavramı farklı şekillerde anlaşılmış ve bu farklı anlaşılmalardan dolayı, farklı devlet telakkileri ortaya çıkmıştır.

Tüm diğer toplumlarda olduğu gibi, hâkimiyet anlayışı hususunda Türklerde de dönemseller olarak çeşitli farklılaşmalar meydana gelmiştir. Türk tarihindeki bu dönemseller farklılaşmalardan en önemlisi Türklerin İslamiyet’i kabulüyle başlamıştır. İslam’ı kabul eden Türk toplumu, kendi geleneğinde olan örf ve adetlerini kaynaştırarak hâkimiyet anlayışında da farklı bir birliktelik oluşturmuştur. Bu amaçla Türk tarihinin ve edebiyatının, Karahanlılar ve Büyük Selçuklular döneminde kaleme alınmış Kutadgu Bilig (Yusuf Has Hacib) ve Siyasetname (Nizamü’l-Mülk) adlı iki önemli eseri çerçevesinde hâkimiyet konusunu incelemeye çalışacağız.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden müteşekkil olup giriş kısmında, genel anlamda devlet ve hâkimiyet kavramlarını inceledik. Birinci bölümde Eski Türklerde hâkimiyet anlayışını, ikinci bölümde ise Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig ve Nizamü’l-Mülk’ün Siyasetname adlı eserleri ışığında Türklerin hâkimiyet anlayışlarını incelemeye çalıştık.

Yapmış olduğumuz bu çalışmanın tespitinde, kaynakların toparlanıp tasnif edilmesinde ve tezin her türlü hazırlanma safhasında yardımlarını bizden esirgemeyen danışman hocalarım Yrd. Doç. Dr. Sıddık ÜNALAN-Yrd. Doç. Dr. Ramazan HURÇ’a ayrıca kütüphanesinden ve bilgilerinden faydalandığım hocam Yrd. Doç. Dr. Veli ATMACA beye şükranlarımı sunarım.

Yavuz ALTUNÖZ

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser
b. : Bab
BK : Bilge Kağan

C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
F.Ü.İ.F.D.	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Haz.	: Hazırlayan
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İst.	: İstanbul
İÜHFY.	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları
KT.	: Kültüğün
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
MGK.	: Milli Güvenlik Kurulu Sekreterliğı
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Snt.	: Saint
TDAV.	: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDV.	: Türk Demokrasi Vakfı
TK.	: Tonyukuk
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

A. Metot ve Kaynaklar

1. Metot

Devletin, belli sınırlar içerisinde, belli bir toplumda, iktidar gücünü serbestçe kullanması olarak tanımlayabileceğimiz hâkimiyet, devletin var olabilmesi için gereken olmazsa olmaz şartların başında gelir. Bu nedenle hâkimiyet terimi incelenirken devlet kavramı da incelenmelidir. Devletin tanımı, gerekliliği, unsurları gibi hususlar hâkimiyet teriminin anlaşılması için gereklidir.

Biz de bu amaçla hâkimiyet kavramının daha iyi anlaşılıp açıklanabilmesi için çalışmamızın giriş kısmında devletin tanımı, devletin menşei ve amacı, devletin unsurlarını (insan, toprak, hâkimiyet) inceledik. Bu inceleme sonrasında ise hâkimiyet kavramı üzerinde çalışmamızı derinleştirdik. Bu hususta hâkimiyet tanımları, hâkimiyetin kaynağı ve hâkimiyet şekilleri üzerinde durduk.

Genel manada devlet ve hâkimiyet kavramlarının incelenmesinden sonra eski Türklerin devlet ve hâkimiyet kavramlarını nasıl algıladıklarını araştırdık. Bu amaçla Türklerin tarih sahnesine çıkışlarıyla birlikte yaşadıkları bölgeleri inceledikten sonra Orhun Abideleri özelinde Türklerin İslamiyet'i kabulüne kadar geçen sürede hâkimiyet üzerine kabullerinin neler olduğunu inceledik.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise asıl çalışma sahamızı teşkil eden Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetnamesi ve Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Biligi ışığında Türklerin hâkimiyet telakkileri ile ilgili olarak Hâkimiyetin Kaynağı, Hâkimiyetin Kullanılması ve Sınırlandırılması, Hükümdarın Özellikleri, Hükümdarın Görevleri, Hâkimiyetin Amacı, Hükümdarlık çalışmamızı başlıkları altında genişlettik.

Sonuç olarak Nizamü'l-Mülk ve Yusuf Has Hacib bağlamında elde ettiğimiz bilgileri genel manada ve eski Türklerde ki hâkimiyet kavramlarıyla cem etmek suretiyle Türklerin hâkimiyet anlayışları hakkında bir fikre varmaya çalıştık.

2. Kaynaklar

Konumuz alan itibariyle birçok sosyal bilimin çalışma sahasına girmekte olduğu için geniş kapsamda düşünülmesi gereken bir konudur. Bu nedenle sadece tarihi kaynaklardan yararlanmakla yetinmeyip felsefe, sosyoloji, hukuk, siyasal bilgiler hatta

edebiyat tarihi gibi alanlara ait eserlerden de faydalanmak suretiyle çalışmamıza yön vermeye çalıştık.

Yaptığımız bu çalışmada kullandığımız kaynakları üç ana bölüme ayırmamız mümkündür. Bunlardan birincisi genel anlamda devlet, devletin unsurları ve hâkimiyet kavramını incelemeye çalıştığımız hukuk, felsefe ve sosyoloji gibi alanlarda kaleme alınmış eserlerden faydalanmaya çalıştık. İkinci kısım olarak niteleyebileceğimiz eserler ise Türk tarihi ile ilgili olarak kaleme alınmış olan eserlerdir. Üçüncü kısımda kullandığımız eserler ise tezimizin konusunu oluşturan Nizamü'l-Mülk'e ait olan Siyasetname ve Yusuf Has Hacib'e ait olan Kutadgu Bilig'dir.

Çalışmamızın giriş kısmında, yukarıda birinci kısım eserler olarak söz ettiğimiz eserler A. Fuat Başgil, *Devletin Ülke Unsuru*, **İÜHFY**, **Esas Teşkilat Hukuku**, İlhan Akın, **Kamu Hukuku**, J.J. Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, Nevzat Köseoğlu, **Devlet**, Ö. İlhan Akipek, **Devletler Hukuku**, Platon, **Devlet**, Recai Okandan, **Umumi Amme Hukuku**, Süleyman Hayri Bolay, **Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, Y. Kemal Zabunoğlu, **Kamu Hukukuna Giriş**, Yavuz Abadan, **Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri**, İbni Haldun, **Mukaddime** adlı eseleri olup bu eserlerden geniş ölçüde faydalanmaya çalıştık. Bu eserler biz devleti ve devletin unsurları hakkında detaylı bilgiler kazandırdı. Biz de bu bilgilerden yola çıkarak hâkimiyet kavramını genel manada incelemeye çalıştık.

Çalışmamızın birinci bölümünde de Eski Türklerin Devlet ve Hâkimiyet anlayışlarını, Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği**, Bahaeddin Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, **Türklerde Devlet Anlayışı**, Ekrem Memiş, **Türk Kültür Tarihi**, Mehmet Niyazi, **Türk Devlet Felsefesi**, Saadettin Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, **Türk İslam Sentezi**, Nevzat Köseoğlu, **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, **Türk Kimliği ve Türk Dünyası**, Türk tarihi ile ilgili yazılmış olan bu önemli eserlerden incelemeye çalıştık. Ancak burada şunu gördük ki Türk tarihi ile ilgili yazılmış olan eserler genel itibarıyla sadece Türklerin nereden çıkıp nerelere yayıldığını, Türklerin ne kadar iyi savaştıkları bir millet olduğunu, ne kadar çok devlet kurduğunu anlatmaktan pek de öteye gitmemiş sadece bu tür tarihi seyir anlatan kitaplar

olarak kalmışlardır. Hâlbuki Türklerin Asya ve dünya kültürüne katkılarının incelenmesinin kanaatimizce daha doğru bir çalışma sahası olacaktır. Bu konu ile ilgili Alman bilim adamı Fritz Neumark'ın "içinden Türkler çıkarıldığında ortada tarih diye bir şey kalmaz" sözü bizce sadece savaşlar ve kurulan devletler için söylenmemiştir¹. Bizlerin bir an önce tarihimizi en ince ayrıntılarıyla öğrenmemiz ve bu alanlarda ciddi çalışmalar yapmamız gerekmektedir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise konumuzun temelini oluşturan Nizamü'l-Mülk'e ait olan Siyasetname ve Yusuf Has Hacib'e ait olan Kutadgu Bilig'den faydalandık.

B. NİZAMÜ'L-MÜLK VE SİYASETNAME

1. HAYATI

Nizamü'l-Mülk lakabıyla tanınmış olan düşünürümüzün asıl adı, Hasan bin Ali bin İshak El Tusi'dir. Horasan'ın eski kültür merkezlerinden Tus şehrine bağlı Nukan kasabasında, 21 Zilkade 408 (10 Nisan 1018) de doğmuştur. Nizamü'l-Mülk'ün babası Nukan dihkani (Köy Ağası)² Ali bin İshak'dır. Nizamü'l-Mülk, meşhur fakihlerden Ebu'l Kasım Abdullah'ın yanında tahsil görmüştür. 11 yaşında Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş ve genç yaşta fıkıh âlimleri arasında zikredilir olmuştur³.

Gençlik yıllarında babası ile birlikte Gazne Devletinin Horasan Valisi Ebü'l-Fazl Es Suri'nin mahiyetinde çalışmıştır. 24 Mayıs 1040'taki Dandanakan savaşından sonra, Tuğrul Bey (1063) zamanında, Belh valisi Ebu Ali bin Şadân'ın emrinde görev olarak Selçuklu Devleti'nin hizmetine girmiştir. Tuğrul Bey daha sonraları yerine geçecek olan Alp Aslan'a, Nizamü'l-Mülk'ü tanıtırken: "Ona dikkat et, ondan yararlanmaya bak!.. Tedbiri geniş, okumuşluğu derindir. Bir gün devletin başına geçersen, sana güveneceğin vezir olur," demiştir. Tuğrul Beyin ölümünden sonra, Alp Aslan da onun öğüdünü dinleyerek Nizamü'l-Mülk'ü maiyetine alarak 6 Aralık 1063'te baş veziri ilan etmiştir. Gösterdiği maharetten dolayı zamanın halifesi el-Kaim bi Emrillah'ın teveccühüne mazhar olmuş ve devletin düzeni anlamına gelen Nizamü'l-Mülk ve Kıvam'üd-Devle ve'd-Din unvanlarıyla onurlandırılmıştır. Bu unvanlardan başka, görevindeki başarısından dolayı pek çok sıfatlarla da taltif edilmiştir. Vezirü'l Kebir, Hace-i Buzurg,

¹ Metin Aydoğan, **Yönetim Gelenekleri ve Türkler**, C. I Umay Yay., İzmir 2004, s. 487.

² N. Nihal Atsız, **Türk Tarihinde Meseleler**, Baysan Yay., s. 54.

³ İbrahim Kafesoğlu, "*Nizamü'l-Mülk*", *mad. İA.*, MEB., C. IX, Eskişehir 1997, s. 329-333.

Tacü'l-Hazretayn, Kıvamü'd-Din, Atabeg, el Vezirü'l-Adil, Seyyidü'l-Vera bunlardan bazılarıdır⁴.

Nizamü'l-Mülk, 26 Ağustos 1071'deki Malazgirt muharebesi hariç (Alp Aslan tarafından her ihtimale karşı, memleketi idare etmek vazifesi ile Hamedan'a gönderildiği için katılamamıştır) bütün savaflara sultanla birlikte katılmıştır. 25 Kasım 1072'de Alp Aslan şehit edilince oğlu Melikşahın (1055-1092) tahta çıkmasını sağlamıştır. Nizamü'l-Mülkün akıllı, tedbirli ve adaletli idaresi sayesinde Melikşah'ın saltanatı, aynı zamanda Büyük Selçuklu Devletinin de en parlak dönemi olmuştur⁵.

Nizamü'l-Mülk, devlet örgütlenmesinde Gazneliler ve Samanîlerin sistemini incelemiş ve eski İran geleneklerinden etkilenmiştir. Bir devlet adamı olan müellif, devlet idaresinde önemli yenilikler ve gelişmeler sağlamıştır. Bunlar arasında idari, adli, mali, sosyal ve kültürel sahada getirdiği yeni düzenlemeler vezirlik kurumuna yaptığı katkılar, devlet bürokrasisinin oluşması, devleti mezhep kavgalarından kurtarmak, İslam esaslarına dayalı mahkemeler ve ikta/dirlik sistemini benimseyerek toprak mülkiyetinin devlete bağlanması hususundan bahsetmek mümkündür. Nizamü'l-Mülk'ün gerçekleştirdiği bu yeni sistemler, bazı değişikliklerle beraber, sonraki Türk-İslam devletlerince de devam ettirilmiştir⁶.

Nizamü'l-Mülk, zamanında yayılmaya ve kuvvetlenmeye çalışan bozuk fırkalara karşı, ehl-i sünnet akaidinin sistemli bir şekilde öğretilmesini sağlamıştır. Bunun için Bağdat, Belh, Nişabur, Herat, İsfahan, Basra ve Musul gibi çeşitli şehirlerde, kendi unvanı ile anılan Nizamiye medreselerini kurdu muştur. XI. Yüzyılda ki karışıklıkların giderilmesinde Nizamiye Medreselerinin çok büyük hizmeti olmuştur. Bu medreselerin en meşhurlarından birisi de, Bağdat'taki Nizamiye Medresesi olup, yeryüzünün ilk üniversitesi sayılmaktadır. Ebü İshak-ı Şîrâzî (ö.1083) ve imam Gazali burada ders vermişlerdir⁷.

⁴ Harun Han Şirvani, **İslam'da Siyasi Düşünce ve İdare**, (Çev: K. Kuşçu), İstanbul 1965, s. 84.

⁵ Mehmet Harmancı, **İslam Felsefesinde Siyaset Teorisi (Farabi, Maverdi, Nizamü'l-Mülk, İbni Teymiyye'nin Siyasetnamelerine Göre)**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1999, s. 47.

⁶ Abdul Kerim Özaydn, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, (Redak:H.Dursun Yıldız), C. VIII, İst. 1992, s.128-140; Kafesoğlu, a.g.m., s. 329-333.

⁷ Mahir Tuncer, **Aristoteles ve Nizamü'l-Mülk'te Devlet Felsefesi**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2003, s. 39.

Nizamü'l-Mülk; 485/1092 yılında sultanın ardından İsfahan'dan Bağdat'a giderken Nihavend/Sihne mevkiinde, Ramazanın onuncu gecesini 15 Ekim 1092 tarihinde Batini fedailerinden, Ebu Tahir Arani adında Deylemliler bir genç tarafından hançerlenerek, suikasta kurban gitmiştir. Naaşı oradan, İsfahan'a getirilerek defnedilmiştir. Öldürülmesinde Melikşah'ın diğer veziri Tacü'l-Mülk'ün parmağı olduğu ileri sürülmüşse de bu iddia ispat edilememiştir. Nizamü'l-Mülk 29 yıl süren vezirliği sırasında ülkeyi refah ve huzura kavuşturmuştur. Vefatından sonra oğulları ve torunları Selçuklu Devletine hizmet etmişlerdir⁸.

2. Siyasetname

Nizamü'l-Mülk'ün Selçuklu Devleti'ndeki bütün düzenleme ve değişiklikleri ciddi bir şekilde tetkik eden, devlet idaresinde kendi görüşlerini, icraatını ve bunların gerekçelerini, gelecek nesillere intikal ettirmek maksadıyla, Farsça yazdığı Siyasetname isimli eseri, bugün siyaset ilmiyle uğraşanların tam ve ilavesiz nüshası, İst.'da Süleymaniye Kütüphanesi, Molla Çelebi kısmında 114 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Siyasetname'nin eski bir yazma nüshası ise (673/1274 tarihli) Tahran Ulusal Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eser birçok dile (İngilizce, Almanca, Rusça, İtalyanca) tercüme edilerek yayımlanmıştır⁹. Eserin Türkçe tercümesi de yayımlanmıştır. Bu çalışmamızda TTK. Yayınlarından çıkan Mehmet Altay Köymen'in çevirisini kullanacağız.

Siyasetname Nizamü'l-Mülk'ün bilinen tek eseri olup, diğer bir adı Siyer'ul-Mülük'tür. Bu eserin dışında Vesaya-i Nizamü'l-Mülk adlı bir eserden bahsedilmekteyse de, onun yazıldığı dönem itibarıyla Nizamü'l-Mülk 'ten sonra kaleme alındığı tespit edilmiştir.

Nizamü'l-Mülk, Siyasetname'yi yazma sebebini eserin giriş bölümünde şöyle anlatır. "Sultan Melikşâh 470/1077 yılında bana ve diğer yöneticilere; her biriniz memleketimiz hakkında düşününüz ve zamanımızda iyi olmayanın ne olduğuna, dergâhımızda o şartları yerine getiremeyenlere ve bizden gizlenmiş olana, bizden önceki padişahların şartlarını yerine getirdikleri, tedbir almadığımız hangi devlet işleri bulunduğuna bakınız. Selçuklu sultanları ve başkalarının devletlerinden geçmiş meliklerin her ne kanun ve âdetleri varsa, onlar üzerinde düşününüz, açık bir şekilde

⁸ Yıldız, a.g.e., s. 48.

⁹ Kafesoğlu, a.g.mad., C. IX, s. 329-333.

yazınız ve bize arz ediniz ki, biz onlar üzerinde düşünelim, bundan sonra din ve dünya işlerimiz gereğince yürümesi için emir verelim;... her devlet işi kendi prensibine göre yürüsün; yüce Allah'ın emirlerine uyalım;... Bundan sonra memleketimizde hiçbir şey noksan ve bozuk veya yüce Allah'ın emir ve şeriatının aksine olmamalı ve yürütülmemelidir, diye buyurdu.” Nizamü'l-Mülk bu emre istinaden eserini yazdığını söyler¹⁰.

C. YUSUF HAS HACİB ve KUTADGU BİLİĞ

1. Hayatı

Karahanlılar dönemi hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığımız gibi; bu devletin 'vatandaşı' olan Balasagunlu Yusuf hakkındaki bilgilerimiz de yok denecek kadar azdır. Ancak onun 1018 yılında doğduğu tahmin edilmektedir¹¹. O'nun hakkında bütün bildiklerimiz, eseri okuyuculara takdim etmek amacıyla, sonradan ve başkalarınca eserin başına eklenen mukaddimelerin verdiği bilgilere ve eserin kendisinden çıkarılabilecek ipuçlarına dayanmaktadır. Bu ipuçlarına dayanılarak, hayatının bazı yönlerini tespit ve tahmin etmek mümkün ise de; tam bir biyografisini oluşturmak imkânsızdır. Kitap boyunca adını bile sadece bir kez, "Kitap sahibi Yusuf, büyük has hacib, kendi kendine nasihat eder" başlıklı, son bölümünde anmıştır. Bu başlıktan baş teşrifatçı olduğu da anlaşılmaktadır.

Esere eklenen mukaddimenin bildirdiğine göre, Yusuf Balasagun'ludur. Kitabın yazıldığı çağlarda Balasagun şehri 'Kuz-Ordu' adını taşıyor ve Kaşgar ile birlikte, XI. yüzyıl Orta Asya Türk kültürünün ve dilinin merkezi sayılıyordu. Balasagun'un asil ailelerinden birine mensup olan Yusuf, eserinin esasını burada yazmış ve düzenlemiş, ancak son şeklini doğduğu yerden ayrıldıktan sonra gittiği Kaşgar'da vermiştir. Kitabını huzurunda okuyarak, Tavgaç Kara Buğra Han'a sunmuş; O da çok beğenerek Yusuf'a Has Hâcib unvanı vermiş ve onu kendi yakınları arasına almıştır¹². Herkese yarayan fakat hükümdarlara daha çok yarayan kitaba 'Kutadgu Bilig' adını vermesini, "kitaba Kutadgu Bilig adını koydum ki, okuyanı kutlandırınsın" diyerek açıklar¹³. Yusuf, üzerinde 18 ay uğraştığı eserini 1069/1070'de tamamladığına ve yazmaya başladığı zaman 50

¹⁰ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, (Haz., Mehmet Altay Köymen), T.T.K. Yay., Ankara 1999, s. 1.

¹¹ Agop Dilaçar, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, Türk DikKurumu Yay., Ankara 1995, s. 21.

¹² Ekrem Memiş, *Türk Kültür Tarihi*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2003, s. 108.

¹³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Çev: R. R. Arat), TTK. Yay., Ankara 1998, bab, 350, 351.

yaşlarında bulunduğuna bakılırsa 1018/1019 yıllarında doğmuş olmalıdır. Ölüm tarihi hakkında da kesin bir bilgiye sahip değiliz¹⁴.

2. Kutadgu Bilig

Yusuf, İslâmiyet'in etkisiyle değişmekte olan Türk-Uygur toplumunun geleneksel ahlâki ve hukukî telâkkilerini tespit etmiş; yaşadığı çevrenin sosyal ahlâkını, devlet yönetimi hakkındaki esaslarını, hukuk anlayışlarını ve askerlik esaslarını unutulmaktan kurtarmış ve gelecek kuşaklara aktararak, elde edilmiş kültür hazinesinin yaşamasını sağlamıştır. Yusuf'un eseri sadece bu yönüyle değil, İslâmiyet'i kabul etmekle yepyeni bir medeniyet çevresine giren bir toplumun, şiddetle sarsılan eski ve geleneksel değerlerini yeni bir senteze vardırarak endişe ve çabasını yansıtmaya bakımdan da çok önemlidir. Yusuf, bu süreçte kendini gösteren münzevi zahid tipine karşı, şiddetle, insanın toplum içindeki yaşayışını savunuyordu. Kutadgu Bilig'de kut'u temsil eden Ay-Toldı ile Akli temsil eden Ögdülmiş'in şahıslarında, şairin kendisini tasvir etmiş olduğunu söyleyebiliriz. Kutadgu Bilig, İslâm-Türk klâsik edebiyatının, şimdilik ilk Türk eseridir. Edebî bakımdan ilk sayıldığı gibi, dil bakımından da Orta Türkçe veya daha dar bir sahada düşünürsek, Hakaniye Türkçesi'nin ilk örneğidir. Kitabın yazıldığı lehçe, Karahanlı Devleti'ndeki bütün boyların konuşma dili değil, anlaşma dili, yani devlet ve yazı dili idi. Kaşgarlı Mahmud'un bu lehçeyi 'Hakaniye' adıyla anması da bunu göstermektedir. Kutadgu Bilig'de dil henüz saflığını korumaktadır. Eserde güçlü bir İslâm-İran etkisi olmakla birlikte Arapça ve Farsça sözler yüz tane kadardır. İlginç olan, bunların içinde İslâmiyet'e ait 'helâl, haram, ecel, şükür, dua, şeriat, tarikat, fazl, nimet' gibi sözcükler bulunmasına rağmen ve Yusuf da muttaki bir Müslüman olduğu halde, 'Allah' kelimesinin bir kez bile kullanılmamış olmasıdır. Genellikle Türkçe 'Tanrı', 'İdi', 'Bayat', 'Ugan' ve seyrek olarak da Arapça 'Rab' kelimeleri kullanılmıştır. 'Peygamber' ve 'Resul' kelimeleri de kullanılmamış, onların Türkçe karşılığı olan 'Yalavaç' ve 'Savcı' tercih edilmiştir. En dikkat çekici olanı ise 'Tengri Taâla' ifadesidir ve bir sentezin sembolü gibidir. Eserin adı 'kutadgu' ve 'bilig' gibi iki Türkçe kelimedenden meydana gelmiş bir tamlamadır. Tamlanan 'bilig' kelimesi, 'bil-' fiil kökünden '-g' fiilden isim yapma eki ile yapılmış bir isim olup, 'bilgi' demektir. Tamlayan 'Kutadgu' kelimesi ise, 'kut' isim

¹⁴ H. Yakup Anat, Ahmet Almaz, **Karahanlılar Tarihi**, Oku Yay., İstanbul 2003, s. 16.

kökünden '-ad-' isimden fiil yapma eki ile yapılmış 'kutad-' fiilinden '-gu' eki ile yapılmış bir isimdir¹⁵.

Kutadgu Bilig'in bu güne değin üç nüshası bulunmuştur. Bunların hepsi de eserin yazıldığı dönemden çok sonra, eserin aslından değil de, kopyalarından alınmış ikinci kat kopyalardır. Bu nüshalar, buldukları yerlerin adları ile Viyana, Mısır ve Fergana nüshaları olarak anılırlar. Uygur harfleri ile yazılı olan Viyana nüshası 1439'da Herat'ta kopya edilmiştir. Aynı yüzyıl içinde Tokat'a, oradan da 1474'de İstanbul'a getirilmiştir. Ünlü tarihçi Hammer, bunu XIX. yüzyıl başlarında İstanbul'da satın alarak Viyana Saray Kitaplığı'na vermiştir. Bilim dünyasında ilk tanınan nüsha budur. Arap harfleri ile yazılı olan ve Kahire'deki Kral Kitaplığı'nda bulunan Mısır nüshasının ne zaman yazıldığı belli değildir. Bu nüsha 1896'da tespit edilmiştir. 1914'de bulunan ve yine Arap harfleri ile yazılmış olana Fergana nüshası ise, eldeki nüshaların en eskisidir ve XIII. yüzyıla ait olduğu sanılmaktadır. Her üç nüshanın tıpkıbasımları Türk Dil Kurumu'nca yayımlanmıştır. Bu üç nüshanın karşılaştırılması ile meydana getirilen metin ve eserin günümüz Türkçesi'ne çevirisi, Reşit Rahmeti Arat tarafından hazırlanmıştır.¹⁶

Reşit Rahmeti Arat'ın hazırladığı karşılaştırmalı nüsha 88 bölümden oluşmaktadır. Baştaki 11 bölüm giriş, 74 bölüm asıl konu, son 3 bölüm de bitiriş bölümleridir.

Eser, genellikle mesnevî biçimiyle, sondaki bitiriş bölümleri de kaside biçimiyle yazılmıştır; bunlar 6299 beyit tutmaktadır. İçinde 173 tane de dörtlük vardır ki, hepsi birden 13.290 dize etmektedir. Kitabın başında sonradan başkalarınca eklenmiş olan, nesir ve nazım olmak üzere iki önsöz vardır; bunlar eserin yazarı, konusu ve şöhreti hakkında bilgi vermektedirler.

Sözü edilen üç nüshanın da Türklerin hâkim olduğu coğrafyalarda bulunmuş olması, Kutadgu Bilig'in, vaktiyle bütün Türk dünyasına yayılmış olduğunu gösterir. Yayık nehrinin ağzına yakın, Saraycık denilen yerde, üzerinde Kutadgu Bilig'den alınmış dizelerin olduğu bir çömleğin bulunması, bugüne kadar bulunan nüshaları az olmasına rağmen, zamanında epeyce meşhur olduğunu düşündürür. Kutadgu Bilig allegorik bir münazara karakterindedir. Eserin temeli dört kavram üzerine kurulmuş;

¹⁵ <http://www.hurgokbayrak.com>

¹⁶ Dilaçar, a.g.e., s. 41; Anat-Almaz, a.g.e., s.16.

bunlar kişileştirilerek eserin dört kahramanı ortaya çıkartılmıştır. Bunlar dört kişi olmakla beraber, kitap ikili konuşmalardan oluşur. Dört temel kavram ve bunları temsil eden kişiler şunlardır:

Kün-Togdı (hükümdar): 'köni törü' (Adalet) Ay-Toldı (vezir): 'kut' Ögdülmüş (vezirin oğlu): 'ukuş' (Akıl) Odgurmuş (vezirin kardeşi): akıbet (hayatın sonu) Bu dört kişi arasında geçen konuşmalarda; birey, toplum ve devlet hayatının düzenlenebilmesi için gerekli olan görgü, bilgi ve erdemlerin neler olduğu ve bunların nasıl elde edilip kullanılacağı anlatılır. Böylelikle, ideal olan devlet ve toplum yapısı belirlenmek istenir¹⁷.

Kutadgu Bilig'in önemi hikâyesinde ve şeklinde değil, kitaptaki tartışmaların konu içeriğindedir. Sosyal hayat, ahlâk, bilgi ve özellikle devlet anlayışı hakkındaki fikirler, tamamen eski Türk geleneğinin sonucudur. Kutadgu Bilig'de iyiliği telkin eden sözlerin dayanağı ise, bütün dinlerde ve ahlâkçı felsefe sistemlerinde rastlanabilen evrensel ilkelerdir ve kimsenin malı değildir. Kutadgu Bilig'e; Çinliler, **Edebü'l-Mülûk**; Maçinliler, **Âyînü'l-Memleke**, Doğulular, **Zînetü'l-Ümera**; İranlılar, **Şahnâme** ve Turanlılar da **Kutadgu Bilig'derler**. Bu sözlerin eser üzerindeki etkileri gösterdiği iddia edildiği gibi, tam tersine, eserin etkilerini gösterdiğini savunanlar da vardır¹⁸.

Kutadgu Bilig, geçmişe referansla geleceği kurma çabasıdır. Yüzyıllar boyunca imparatorluklar kurmuş bozkır atlı kültürünün pratik zekâ ve zihniyetini 'teorileştirme' denemesidir¹⁹.

Biz de çalışmamız sırasında TTK. Yay.ndan çıkan R. Rahmeti Arat'ın hazırladığı ve günümüz Türkçesine kazandırdığı, Yusuf Has Hacib'in **Kutadgu Bilig'i** ve Yine TTK. Yay. arasında çıkan M. Altay Köymen'in hazırladığı Nizamü'l Mülk'ün **Siyasetname'sini** kullandık.

¹⁷ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 353-357; Dilaçar, a.g.e., s. 92.

¹⁸ Yusuf Has Hacib, a.g.e., s. 1; <http://www.ozturkler.com>

¹⁹ <http://www.ozturkler.com>

D. SİYASETNAMELER ve SİYASETNAMELERİN ORTAYA ÇIKIŞ GAYELERİ

Siyasetname kelimesi, hükümet ve devlet idaresi anlamına gelmektedir. Bir başka ifade ile devlet işlerinin düzenleme ve yönetme sanatına siyaset denir. Bu alanla ilgili yazılmış olan eserlere de siyasetname adı verilir. Bu alanda Türk tarihinde birçok eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerden bir kaçını sayacak olursak: Gök Türklere ait olan Orhun Abideleri, Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i, Nizamü'l Mülk'ün Siyasetname'si, Farabi'nin el-Medinetü'l-Fazıla'sı gibi eserler siyasetname türünde kaleme alınmış eserlerdir²⁰.

Siyasetnameler, belli gayelerle kaleme alınmıştır. Gayelerin farklı oluşları da üslup, muhteva ve kalite farkını oluşturmaktadır. Bu gayeleri de şöyle ve sıralaya biliriz.

1. Halka adaletle muameleyi, huzur ve güvenliği sağlamak.
2. Zamanın icaplarına göre en iyi yönetim şeklini gerçekleştirmek düşüncesi.
3. Birden fazla hükümdarın halifelik mücadelesinde bir tarafın haklılığını ortaya koymak.
4. Genel veya mahalli huzursuzlukların keşfedilerek devlet başkanına iletip, çözümü kolaylaştırmak.
5. Kur'an sünnetteki ahkâmı tavsiye ve müjdeleri, orijinal teklifleri devlet başkanına ileterek ona güç vermek suretiyle destek sağlamak²¹.

²⁰ Memiş, a.g.e., s. 106.

²¹ Veli Atmaca, *Hadisleri Bakımından Siyasetnameler (I)*, F.Ü.İ.F.D., S. V, Elazığ 2000, s. 365-366.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVLET VE HAKİMİYET KAVRAMLARI

A. Devletin Tanımı

Devlet kelimesi Arapça bir kelime olup ‘DVL’ kökünden türemiştir. ‘DVL’ elden ele devreden varlık, kuvvet, talih, mutluluk, zenginlik, nüfuz ve yönetim gücü anlamlarına gelmektedir²². Devlet terimi Eski Türklerde ‘il’²³ terimi ile karşılanmıştır. Batıda 16. yy.’da ilk kez stato kelimesi yerine (ülke, insan, egemenlik) unsurlarıyla belirlenen modern manadaki devlet terimini Machivelli kullanmıştır. Devlet kelimesini kullanmasına kadar eski Yunan’da ‘polis’, Roma’da ‘civitas’ veya ‘republica’ ve ‘sato’ kelimeleriyle karşılanırdı²⁴.

Devlet kavramı ile ilgili birçok farklı inanca, farklı dünya görüşüne sahip insanlar ve toplumlar tarafından farklı çalışmalar yapıldığı için devlet kelimesinin tanımının farklılıklar gösterdiğini müşahade etmekteyiz. Bu farklılaşmaların temelinde devletin mahiyeti hakkındaki düşüncelerin çeşitliliği yatmaktadır. Bu farklı tanımlardan bir kaçını zikredelim.

Belirli bir bölgede yerleşmiş ve kendine özgü bir kuvvete sahip olan bireylerin toplamından ibaret olan varlığa devlet denir²⁵.

“Toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasi, hukuki, ekonomik ve sosyal kurumlarıyla teşkilatlanmış millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık, yönetim hakkı”²⁶.

Aydın Taneri devleti şöyle tanımlamaktadır; “Bir milletin belli bir toprak parçası üzerinde, politik bir örgütlenme sonucunda ortaya çıkan kişiliğidir”²⁷.

Ali Fuad Başgil: “Devlet, ferdin hürriyet ve saadetini gasp eden içtimai bir tahakküm vasıtası değil, bilakis ferdin saadetini temin ve himaye eden bir teşkilattir”²⁸.

²² Mevlüt Sarı, *el-Mevarid*, Bahar Yay., İst.1980.

²³ Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügati’t-Türk*, TTK., C. I, Ankara 1992, s. 48.

²⁴ Mehmet Ali Ağaoğlu-Levent Köker, *Tanrı Devletinden Kral Devlete*, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s. 152; Niyazi Kahveci, *İslam Siyaset Düşüncesi*, TDV. Yay., Ankara 1996, s. 76.

²⁵ MGK. Sekreterliği, *Devletin Kavram ve Kapsamı*, MGK. Sekreterliği Yay., Ankara 1990, s. 2.

²⁶ Komisyon, TDK. Sözlüğü, Yay. No 603, Ankara, 1988, s. 223.

²⁷ Aydın Taneri, *Türklerde Devlet Geleneği*, MEB. Yay., İst. , 1993, s. 81.

²⁸ Ali Fuad Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku*, C. I, İst. 1960, s. 182

İlkçağ filozoflarından Eflatun; “Devlet, insanın tek başına kendi kendisine yetmemesi sebebiyle, ihtiyaçlarını karşılamak üzere meydana getirdiği bir topluluktur”²⁹ diye nitelendirirken, Yine ilkçağ filozoflarından Aristo; “Devlet, kendi kendine yetme iddiasında bulunan ve yaşayabilmek için ihtiyacı olan her şeyi genellikle kendisi sağlayabilen bir vatandaşlar topluluğudur”³⁰ demektedir.

Kant, devleti “Hukuk kuralları altında yaşayan insanların vücuda getirdiği bir birlik”³¹ diye tarif etmiştir.

Max Weber ise devleti, “Belli bir arazi içinde fiziksel şiddetin meşru kullanımı tekelinde bulunduran insan topluluğunun oluşturduğu siyasal organizasyon”³² olarak tanımlamıştır.

Beşir Eryarsoy, Hıristiyan filozof Snt. Agustin’in devleti tarifini şöyle aktarıyor, “Devletin, ilk günah neticesinde cennetten kovulan insanların yeryüzünde teşkilatlanmak zorunluluğunu duymaları üzerine ortaya çıkmıştır”³³ demiştir.

Levent Köker, Machivelli’den naklen devleti, “Örgütlenmiş bir kuvvet olarak kendi bölgesinde üstün ve diğer devletlere bağlantısında bilinçli bir büyüme siyaseti izleyen bir kurum” olarak tanımlamıştır³⁴.

Muayyen bir ülkede yerleşmiş olan ve idare edenle idare edilenlerin hukukunu düzenleyen bir kurumdur³⁵ diye tanımlamışlardır.

Muayyen zaman ve mekân çerçevesi içinde hükmedenlerle, hükmolunanlar arasındaki iradi kudret münasebetidir³⁶

Sınırları veli bir toprak parçası üzerinde teşkilatlanmış, bağımsız bir hükümete sahip olan toplum temsilcisidir. Devlet, toplumu idare eder; iç ve dış tehlikelere karşı güvenliği sağlar, hukuki niteliği ile kanunlar koyar, onları uygular, yasaklar ve emirler çıkarır. Böylece sosyal düzeni sağlar. Öteki devletlere karşı toplumu temsil eder³⁷.

²⁹ Platon, **Devlet**, (Çev: Nevval Akbuğuk-Serdar Taşçı), Metropol Yay., İst., 2002.s.

³⁰ İlhan Akın, **Kamu Hukuku**, İst. 1974, s. 13.

³¹ Orhan Münir Çağlı, **Immanuel Kant’a Göre Devletin ve Devletlerarası Münasebetlerin Felsefi Esasları**, İst. 1951, s. 7.

³² Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, (Çev: Taha Parla), Hürriyet Vakfı Yay., İst. 1993, s. 91.

³³ Beşir Eryarsoy, **İslam Devlet Yapısı**, Buruç Yay., İst. 1995, s. 51.

³⁴ Ağaoğlu-Köker, a.g.e., s. 186.

³⁵ Yavuz Abadan, **Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri**, Ankara 1952, s. 123.

³⁶ Hayreddin Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, İz Yay., C. I, İst., 1999, s. 41.

³⁷ Süleyman Hayri Bolay, **Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, Akçağ Yay., Ankara, 1997, s. 96.

Bir devletten söz edilebilmesi için, bir tarih, inanç ve dil birliği olan bir topluluk (millet); bu milletin üzerinde yaşayacağı sınırları veli bir toprak parçası (ülke); insanların bu toprak parçası üzerinde düzenli bir birliktelik içerisinde yaşamalarını sağlayacak, onlar arasında nizam ihdas edecek bir otorite (hâkimiyet) unsurlarının varlığı gerekmektedir.³⁸

Toprağı insanın bedenine, insan topluluklarını, insanın hareket ve yapıp etme gücüne, hâkimiyeti de karar verme ve verilen kararları uygulatma mekanizması, yön verici olan akla benzetecek olursak devletin canlı bir organizma olduğu sonucu ortaya çıkmış olacaktır. Bu nedendir ki ünlü İslam bilgini İbni Haldun Mukaddimesinde, devletlerin ömürleri, yaşamları ve çöküşleri üzerinde³⁹ durmuş ve buna göre bir nazariye geliştirmeye çalışmıştır. Doğuda devletin, Arapça DVL kökünden alınmış bir isim olduğunu ve ne anlamlar geldiğini ifade etmiştik. Türklerde devlet 'il' kelimesiyle ifade edilmiş olup, toprağı ile halkı belli bir töreye (kanuna göre) yöneten, koruyan, elde tutan, içeride barışı sağlayan bir kuruluştur⁴⁰. Batıda ise devlet, 'State' fiilinde türetilmiş bir isim olup, durmak, yerleşmek, ikamet etmek manalarına gelmektedir⁴¹.

Görüldüğü gibi doğulu bilginler devleti hep hareketli, canlı birer organizmaya benzetirken batılı bilginler devletin sadece ikamet etmek unsurunu dikkate alarak durağanlaştırmışlardır.

B. Devletin Menşei ve Menşei İle İlgili Nazariyeler

Evrinde bulunan canlı, cansız her şeyin bir varoluş nedeni ve çeşitli işlevleri vardır. Bu toplumlar ve devletler için de geçerlidir.

Ünlü İslam düşünürü İbni Haldun Mukaddimesinde devletin menşei; insanların topluluk halinde yaşama arzuları, geçinme hususunda yardımlaşmak ve güvenliklerini sağlamak için bir araya gelmeleriyle açıklanmıştır⁴².

Devletin kaynağıyla ilgili en eski görüş, bu kaynağı ilahi temele dayandıran görüştür. Bu görüşe göre devlet Tanrı tarafından yaratılmış ve yönetme yetkisi belli kişilere veya gruplara verilmiştir. Bu görüş gereği birçok kadim uygarlıkta din

³⁸ Abadan, a.g.e., s. 130.

³⁹ İbni Haldun, **Mukaddime**, (Çev: Z. Kardi Ugan), MEB. Yay., İst. 1990, s. 434

⁴⁰ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yay., İst. 1997, s. 223.

⁴¹ Redhouse, SEV Yay., İst. 2002.

⁴² İbni Haldun, a.g.e., s. 302

adamlarının devlet yönetiminde etkin olarak bulunduğunu görmekteyiz. Bu anlayışa sahip insanlar devletin Allah'ın buyruklarına göre yönetilmesi gerektiğini savunmaktadırlar⁴³.

Devletin menşei meselesi, felsefe, tarih, hukuk ve sosyoloji ilimlerinin konusudur. Bu bilim dallarının felsefeden ayrılması ile her bilim dalı bu konuya da kendi bakış açısından bakıp tarif etmeye çalışmıştır. Devletin menşei ile ilgili birçok nazariye ortaya atılmıştır. Bu nazariyeler şunlardır.

1. İlahi Temel Nazariyesi

Bu nazariyeye göre devlet Tanrı tarafından yaratılmış ve Tanrı adına yönetme yetkisi belli kişi ve gruplara verilmiştir. Eski Mısır ve Babil'de bu görüşe uygun olarak din adamları, iktidarın kullanımında önemli roller oynamıştır. Ortaçağda Hıristiyan teologlar, devletin tanrı eseri olduğunu ve yeryüzü devletinin tanrı buyruklarına göre yönetilmesi gerektiğini söylemişlerdir. St. Augustinus, “Tanrı Devleti” isimli eserinde, dünya devletinin gök devleti ilkelerine göre yönetilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Yeniçağda Bossuet “Kutsal Kitaptan Çıkarılan Siyaset” isimli eserinde, kralların mutlak iktidarını savunurken bu iktidarın tanrı iradesine dayandığını belirtmiştir⁴⁴.

Tanrıya isnad edilen, devlet değil ‘iktidar’ ve siyasi tasarruf yetkisi ve ifadesinin mutlak sahibi anlamında “hakimiyet” tir. Bu yüzden birçok inanç ve kültürde, dini otorite sahibi aynı zamanda siyasi otorite sahibi olup, yeryüzünde Tanrının gölgesi, halifesidir. Böylece tarihte ya Tanrılar kraldır ve ya krallar Tanrı olarak addedilmiş olup siyasi otorite kutsal sayılmıştır⁴⁵.

2. Tabiat Nazariyesi

Devletin menşei ile ilgili nazariyelerden birisi de Tabiat nazariyesidir. Bu nazariyeye göre; “İnsan ve toplum arasında nasıl bir organik benzerlik hatta mutabakat varsa, her organik ferdiyet bir toplum, her toplum da organik bir ferdiyet ise, devlet de tabii ve biyolojik kanunlara göre kendiliğinden oluşan ve canlılarda olduğu gibi doğan, büyüyen ve nihayet varlığını kaybeden büyük bir organizmadır. Devlet tabiatın

⁴³ Bolay, a.g.e., s. 97.

⁴⁴ Bülent Daver, **Siyaset Bilimine Giriş**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1993, s. 169

⁴⁵ İlhan Akın, a.g.e., s. 116-122.

eseridir.”⁴⁶ Bu görüşün temsilcilerinden biri de Platon’ dur. Platon, devletin temelini insan tabiatında bulmaktadır. O, devleti büyük bir insan ya da canlı bir şeyin devamı olarak görür. Bu durumun bir sonucu olarak da, sırasıyla akıl, can ve iştahtan oluşan üç parçalı ruh anlayışını olduğu gibi devlete yansıtır. Platon, Aristoteles, Hegel gibi düşünürler bu görüşü öne sürenlerden bir kaçıdır⁴⁷.

3. İktisadi Nazariye

Devletin menşei ile ilgili bir diğer nazariye ise ihtiyaç nazariyesidir. Bu nazariyeye göre, devlet ekonomik ihtiyaçların giderilmesi faaliyetini yürüten bir organizasyondur. Ekonomik ihtiyaçlar nedeniyle insanlar toplu halde yaşarlar.⁴⁸ Aristoteles’e göre devletin asıl gayesi, yurttaşların ekonomik bakımdan gelişmeleri ve mutlu olmalarıdır. Devlet, bu amaç için vardır. İnsan içgüdülerinin devleti oluşturduğunu söyleyen Aristoteles, devletin menşeinin insan tabiatında aranması gerektiğini söylemiştir. Farabi’ye göre, siyaset ile mutluluk arasında bir benzerlik vardır. İnsanlar, yaşamak ve üstün meziyetlere ulaşmak için, yaradılıştaki birçok şeye muhtaç olup, bunları tek başına sağlayamaz⁴⁹. İnsanların topluluk halinde yaşamasının temelinde yardımlaşmaya duyulan ihtiyaç yatmaktadır. Bu ihtiyaçları insanoglu tek başına değil, ancak topluluk halinde giderebilir. Bu sebeple insanlar hem toplu halde yaşamak, hem de devlet sahibi olmak mecburiyetindedir⁵⁰. İbni Haldun’a göre; insan ihtiyaçlarını temin etmek, yaşamak ve kendini savunmak için birlikte yaşamaya muhtaçtır. İnsan tek başına bu ihtiyaçlarını karşılayamaz, Ancak bu ihtiyaçlarını yardımlaşarak yerine getirebilir⁵¹.

4. Kuvvet Nazariyesi

İbni Haldun ve Montesquieu’nun öncülüğünü yaptığı bu nazariyeye göre, devlet bir mücadele ve tahakküm vasıtasıdır. Bu yönüyle devlet, kuvvetlilerin egemenliğini idame ettirme vasıtasıdır. Devlet, tabii bir kuvvetin ifadesidir ki; bu tabii kuvvet, tabiatın ezeli bir kanunudur. Devletin kuruluşu bu kuvvete dayanmaktadır. Kuvvetliler ile zayıflar arasında, kuvvete dayanarak kurulan bu yönetim herkesin devletteki yerini

⁴⁶ Orhan Hülagü, **Farabi ve İbni Sina’da Devlet Düşüncesi**, İst. 1999, s. 10; Recai Okandan, **Devletin Menşei**, İst. 1945, s. 44; İbni Haldun, **a.g.e.**, s. 434.

⁴⁷ Recai Okandan, **Devletin Menşei**, s. 44

⁴⁸ Hülagü, **a.g.e.**, s. 12.

⁴⁹ Farabi, **el-Medineül Fazıla**, (Çev: Ahmet Arslan), Vadi Yay., Ankara 1997, s. 85.

⁵⁰ Farabi, **es-Siyasetü’l-Medeniyye**, (Çev: M. Aydın, A. Şener, R. Ayas), İst. 1980, s. 45.

⁵¹ İbni Haldun, **a.g.e.**, C. I, s. 100.

tain etmektedir. Hukuk da; bu tahakkümün devamı ve muhalefeti önleme amacıyla konmuş kanunlardan ibarettir⁵². İbni Haldun'a göre, yardımlaşmaları güçlü olan göçebe topluluklar, şehirlerde yaşayan ve savunma isteği az olan insanlar üzerinde kuvvete dayanarak hâkimiyet kurmakta ve böylece devlet doğmaktadır⁵³.

5. Toplumsal Sözleşme Nazariyesi

Toplumsal sözleşme nazariyesinin en önemli savunucuları, T. Hobbes, J. Locke, Kant, A. Simith, Spinoza, Holbach ve J.J. Rousseau'dur. Devletin kaynağı ile ilgili üzerinde en çok durulan nazariye ise toplumsal sözleşme nazariyesidir. Bu nazariyeye göre, insanların tabiat halinden toplum haline geçişi bir sözleşme ile olmaktadır. Toplum sözleşmesinden sonra ikinci bir sözleşme olan siyasal sözleşme ile insanlar devleti kurmuş olmaktadır⁵⁴.

Bu anlayışa göre, insanlar yaradılış itibarıyla mutlak bir özgürlüğe sahiptir. Su durumda insanın özgürlüğünü sınırlayan hiçbir güç olmayacağından, her insan kendisi için neyin iyi olduğuna yine kendisi karar verecek ve kendi çıkarlarını hayata geçirmeye çalışacaktır. Bu durum çıkar çatışmasına, sürekli bir kavga durumuna ve insanlar arasında bir savaşa yol açar. Bu savaş tüm insanlığa zarar vereceğinden, insanlar hayatta kalabilmek ve hayatını sürdürebilmek için akıllarını kullanarak, başka insanlarla bir araya gelirler. Aralarında bir uzlaşmaya girmenin ihtiyacını hissederek, bir sözleşme yaparlar. Bu sözleşmenin temelinde, bazen gücün, bazen korkunun, bazen de menfaatin rol oynadığı, fakat neticede zimmî bir sözleşme ortaya koyarlar. İnsanlar, toplumsal sözleşme adı er bir uzlaşma ve anlaşmaya dayanarak, ortak iradelerini temsil edecek bir gücü, kendileri için hakem ve yönetici olarak tayin ederler. İşte iktidar bu noktada ortaya çıkar. Sözleşme ile temeli atılan birlikteliğin, adalet ilkelerine uygun bir tarzda teminini sağlamak ise, devlet denilen aygıtın teşekkülünü gerektirmiştir. Devlet, insanların kendi aralarında uymayı taahhüt ettikleri sözleşmenin şartlarına, onları zorla uydurma gücüne sahip olan kurumdur. Bu yaklaşımda devlet, insanları birbirlerine karşı koruyacak ve kendilerini geliştirmelerine imkân verecek bir araç olarak ta ortaya çıkar⁵⁵.

⁵² Hülagü, a.g.e., s. 10.

⁵³ İbni Haldun, a.g.e., C. I, s. 302.

⁵⁴ Akın, a.g.e., s102.

⁵⁵ Hülagü, a.g.e., s. 15.

6. Sınıfların Mücadelesi Nazariyesi

Engels ve Karl Marks, devletin doğuşunda, temel faktörün, sınıfların mücadelesi olduğunu iddia etmişlerdir. Bu düşünürlere göre, bütün toplumlarda çalışanları kontrol altında tutan bir yönetici sınıf bulunmaktadır. Bu düşünürlerin meşruiyet anlayışı, çalışan sınıfların ihtilal yoluyla mutlak hâkimiyeti temin etmelerinden ibarettir. Marks'a göre devlet, sınıf mücadeleleri sonucu oluşan sınıf tahakkümü ve sömürü vasıtasıdır. Hâkim sınıfın sömürü vasıtası, sosyal istismarın en yüksek aracıdır. İstismar vasıtaları yok olunca komünist toplum da, devlet de yok olacaktır. Marks, belli bir dönemin ahlak ve hukukunun, adalet anlayışının, o dönemde hâkim olan sınıfın iradesi ve gücünün ideolojik ifadesinden başka bir şey olmadığını söyler. Ona göre devlet, iktidar gücünü elinde bulunduranların çıkar ve tercihlerinden hareketle politikalar üreten bir tür yönetim şekli olup, toplumdaki egemen sınıfın çıkarlarına hizmet eder. Marks'a göre siyasi diyalektik'te varılmak istenen mutlu son komünizmdir. Devletin menşei sınıfların mücadelesi değil, hâkim olması gereken üreticilerin eliyle mutlu sona ulaştırılan araç olarak görülür⁵⁶.

Söz konusu anlayışa göre, devlet sınıflara bölünmüş olan topluma sıkı sıkıya bağlıdır. Bu çerçevede devlet; sosyal mücadeleyi ve sınıf savaşını yavaşlatan, ona engel olan, ekonomik bakımdan üstün ve üretim araçlarına sahip bulunan bir sınıfın baskı aracıdır. Adaletin temini, emek sahiplerinin üretimdeki artı değeri eşit olarak paylaşılması ile gerçekleşir. Devletin, patronların baskı aracı olmaktan çıkarılması gerekir. Bu görüşü, komünist devlet anlayışını benimseyen F. Engels, K. Marks gibi düşünürler savunmaktadır⁵⁷.

C. Devletin Unsurları

Devletle ilgili tarifler yapılırken aynı zamanda bir organizasyonun veya bir otoritenin devlet vasfını kazanması için bazı nitelikleri taşıması gerektiği de ortaya çıkmıştır. Her ne kadar devletin mahiyeti hakkındaki düşünce farklılıklarından dolayı tarifler değişmiş olsa da devletin unsurları hakkında bir fikir birliği vardır.

Devlet dört unsur, coğrafi unsur: toprak (vatan), beşeri unsur: insan topluluğu (halk-millet), iktidar-yönetim (hâkimiyet), üzerine bina edilir. Bu unsurlardan bir veya

⁵⁶ Cevizci, a.g.e., s. 183-184.

⁵⁷ Hülâgü, a.g.e., s. 12.

bir kaçının eksik olduğu bir organizasyona veya otoriteye devlet denmesinin imkânı yoktur. Ne üzerinde insanların yaşamadığı bir toprak parçası devlet olabilir, nede başıboş insan toplulukları bir devleti oluşturabilir⁵⁸.

1. İnsan (Nüfus- Millet)

Zengin bir anı mirasına sahip bulunan; beraber yaşamak hususunda ortak istek ve uyumda samimi olan ve sahip olunan mirasın korunmasında beraber devam hususunda iradeleri ortak olan insanların birlemesinden oluşan topluluğa millet denir⁵⁹.

Bir toprak parçasını devlete çeviren en önemli unsur insan (nüfus-halk-millet) faktörüdür. Bir devlet için gerekli olan nüfusa dair bir rakam vermek mümkün değildir. Devlet çok nüfusla ihtiyaç vardır. Yalnız gelişigüzel bir araya gelmiş insanlar, bir devletin beşeri unsurunu teşkil etmezler. Bu insanların pek çoğunun paylaştığı değerler olmalıdır ki bir devlet kurulup yaşatabilsinler⁶⁰. Millet, ortak bir geçmiş olan ve birlikte yaşama arzusu gösteren insan topluluğudur.⁶¹

Yukarıdaki tanımlamadan da anlaşıldığına göre, millet olmanın temel şartlarında biri ve belki de en önemlisi, ortak bir geçmişe sahip olmaktır. Ortak bir geçmişe sahip olan topluluklar ise bir takım maddi ve manevi değerleri paylaşmak durumundadırlar. Kısaca belirtmek gerekirse, millet kavramı devamlılık ve ebedilik düşüncesini ifade eder. Millet, politik bir örgütlenme sonucunda, iradesini gösterebilecek duruma gelmek suretiyle devlet şekline girer. Yani gelişigüzel bir araya gelmiş insanların oluşan bir topluluk, devletin nüfus unsurunu meydana getiremez⁶². Devletin unsurlarında bir olan “İnsan topluluğu”, sadece insan yığınına ifade etmemekte, aynı zamanda egemenliğin dayanağı olan genel iradenin doğal kaynağını da teşkil etmektedir. Bir insan topluluğunun, devletin unsuru sayılabilmesi için bazı niteliklerinin bulunması gerekir. Bu noktada iki farklı görüş ileri sürülmektedir:

Objektivist Görüş

⁵⁸ Osman Turan, **Türkiye’de Siyasi Buhranların Kaynakları**, İst. 1979, s. 227; Abadan, s. 130.

⁵⁹ MGK. Sekreterliği, a.g.e., s. 2.

⁶⁰ Mehmet Niyazi, **İslam Devlet Felsefesi**, Ötüken Yay., İst. 1996, s. 35.

⁶¹ Memiş, a.g.e., s. 17.

⁶² Taneri, a.g.e., s. 81.

Bir insan topluluğunun devleti oluşturabilmesi için ülke, din, dil, soy ve kültür birliğine sahip olması gerekmektedir. Bu unsurların tümü veya birkaçı bir arada olması gerekmektedir

Subjektivist Görüş

İnsan topluluğunun tarifini yaparken zengin bir tarihi ortaklığa, birlikte yaşama arzusuna sahip olunan mirasın korunması hususunda iradelerin ortak olması şartlarını aramaktadır⁶³.

Özetle bir insan topluluğunun devletin unsurlarından biri olan nüfus unsurunu oluşturabilmesi için söz konusu insan topluluğunun sürekli olarak bir arada yaşaması şarttır. Geçici olarak bir araya gelip, sonradan dağılan insanlar nüfus unsurunu meydana getirmezler⁶⁴.

2. Toprak (Ülke - Vatan)

Milletler üzerinde yaşayacakları bir toprağa sahip olmalıdırlar. Toprak olmadıkça, devlet kavramı da vardır denilemez. Devletin teşekkülünde, belirli bir özellik gösteren milletin, üzerinde yaşadığı toprağa sahip olmak koşulundan vazgeçilemez⁶⁵.

Devlet'in tanımlarından yola çıkacak olursak yapılan tanımlar içerisinde "Muayyen bir ülke⁶⁶, belli bir arazi⁶⁷, belli bir toprak⁶⁸" v.b. sözcük grubunun geçtiğini görürüz. Tüm bu ifadeler devletin toprak (vatan-ülke) unsuruna işaret etmektedir.

İnsanların iskân edebileceği ve siyasi hâkimiyetin üzerinde hüküm sürdürülebileceği, sınırları belli toprak parçasına ülke denir. Bu da devletin oluşması için gerekli olan unsurlardan biridir⁶⁹.

Modern çağda ülke için farklı terminolojilerde geliştirilmiştir. Bunlar toprak ülkesi, hava ülkesi, deniz ülkesi⁷⁰ gibi bu kavramlara da kısaca değinelim.

⁶³ A. Fuat Başgil, *Türklük ve Türk Milliyetçiliği*, **Türk Tarihi Dergisi**, S. 8, İst. 1985, s. 25; MGK. Sekreterliği, a.g.e., s. 2;

⁶⁴ A. Fuat Başgil, *Türklük ve Türk Milliyetçiliği*, s. 25; Akipek, a.g.e., s. 87.

⁶⁵ MGK. Sekreterliği, a.g.e., s. 3.

⁶⁶ H. Naili Kubalı, **Esas Teşkilat Hukuk Dersleri**, İst. 1959, s.

⁶⁷ Weber. a.g.e, s.

⁶⁸ Taneri, a.g.e., s. 80.

⁶⁹ MGK. Sekreterliği, a.g.e., s. 3.

Kara ülkesi: kara parçasından oluşan ana ülkesi ve varsa adaları kapsamaktadır. Kara ülkesi kavramına, bu kara parçası üzerinde yer alan göl, akarsu gibi iç sular da dâhil edilmektedir. Ayrıca bir devletin kara ülkesi sadece kara parçasının yüzeyi ile sınırlı değildir. Aynı zamanda yeraltında da devam etmektedir.

Deniz ülkesi, o ülkenin iç suları, kara suları, takımda suları bu kapsama girmektedir.

Devletin hava ülkesi ise, kara ülkesi ve kara sularının üzerinde yer alan bütün hava sahasını ifade etmektedir⁷¹.

Yapılan bu açıklamalarda göstermektedir ki bir devlet egemenliğini ancak kendi ülkesi üzerinde kullanabilmektedir. Devletin kurucu ögesi olarak ülke sınırlarının belli olması zorunluluğu, aynı zamanda o ülke üzerinde bulunan insanların da bu ülke üzerinde sürekli olarak yaşamalarını zorunlu kılmaktadır. Böylece, göçebe insan topluluklarının, belli bir ülkeye sahip olmayacakları göz önüne alınarak bir devleti oluşturmaları mümkün değildir⁷².

Devletin kurucu unsurlarından olan toprak unsuru için şunları da eklemekte fayda vardır.

Toprağın büyüklüğü veya küçüklüğü hiç önemli değildir. Üzerinde asgari miktarda yaşayan insanlar var ve bunlarında ellerinde bir hâkimiyet kuvveti var ise burası bir devlettir diyebiliriz. Ayrıca toprak parçalarının hep bir arada tek parça olma mecburiyeti de yoktur. Hâkimiyet kudreti altında olması o toprak parçasının hükmeden devlete aidiyeti için yeterlidir⁷³.

3. Hâkimiyet (Egemenlik)

Hâkimiyet devletin varolma unsurlarından biridir. Devletin unsurları coğrafi unsur, millet unsularının bir arada olması sadece devlet için yeterli değildir. Bu unsurların belli kurallara göre idare edilmesi gerekmektedir. İdare edicilerin ellerinde tutmuş olduğu güce hâkimiyet denilmektedir.

a. Hâkimiyetle İlgili Tanımlar

⁷⁰ Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1989, s. 11.

⁷¹ Niyazi, **İslam Devlet Felsefesi**, s. 31.

⁷² Pazarcı, a.g.e., s. 11.

⁷³ Ö. İlhan Akipek, **Devletler Hukuku**, İstiklal Matbaası, Ankara 1964, s. 14.

Hâkimiyet mefhumu ve tarifi devirlere göre değişikliklere uğramıştır. Devlet Hukuku'na dair eserlerde ileri sürülen modern anlayışa göre hâkimiyet:

Hâkimiyet, hükmeden, buyuran üstün gücü ifade etmekte, hâkimlik, amirlik ve üstünlük anlamında kullanılmaktadır⁷⁴.

Hâkimiyet, devlet otoritesinin fiilen tatbik edildiği saha içinde ona rakip bir otoritenin varlığına ve devlet iradesine bağlı olan en yüksek iktidar ve yetkidir⁷⁵.

Devletin belli sınırlar içinde, belli bir toplumda, serbestçe iktidar gücünü kullanabilmesidir. Yani dış ve iç baskılardan kurtularak kendini yönetebilmesidir⁷⁶.

Modern hukukta hâkimiyet, ülke içinde ve dışında ilişkilerde devlet kudretinin hüküm ve nüfuzunu kullanabilmesi demektir. Hâkimiyet, devletin kayıtsız ve şartsız bağımsızlığına sahip olması, diğer devletlerle hukuken eşit durumda bulunması, sahip olduğu üstün kudret ve kuvvetle ülke dâhilinde rakip olabilecek veya karşı gelebilecek bir başka kuvvet ve kudretin bulunmasıdır⁷⁷.

Hâkimiyet; “Devlette mevcut olan çeşitli uzuv ve unsurlara ait kuvvetleri bir araya getiren hakiki bir bağlama kuvvetidir”⁷⁸.

Bir insan topluluğunu yönetmek için gerekli olan güce hâkimiyet denir⁷⁹.

Egemenlik, geniş anlamıyla kendi iradesini üstün kılma, başkalarının davranışlarını denetleyebilme, onları bir şey yapmaya ya da yapmamaya zorlayabilme gücü olarak tanımlanabilir⁸⁰.

b. Hâkimiyetin Kaynağı

⁷⁴ A. Fuat Başgil, *Devletin Ülke Unsuru*, İÜHFY, S. XII, İst. 1947, s. 175.

⁷⁵ Kemal Göde, *Türk-İslam Medeniyeti Tarihi*, Kayseri 1992, s. 175.

⁷⁶ Bolay, a.g.e., s.133.

⁷⁷ Recai Okandan, *Umumi Amme Hukuku*, İst. 1968, s. 739; Kubalı, a.g.e., s. 133; Abadan, a.g.e., s. 227; Bolay, a.g.e., s. 133.

⁷⁸ Karaman, a.g.e., s. 53.

⁷⁹ Ahmet Mumcu, *Siyasal Tarihe Giriş*, Turhan Kitabevi, Ankara 1980, s. 11.

⁸⁰ A. Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, İmge Kitabevi, Ankara 1994. s. 95.

Hâkimiyetin kaynağı ile ilgili farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu farklılaşmalar devletin menşei, amacı ve iktidarın meşruluğu ile ilgili farklılaşmalardan ileri gelmektedir.

b.1)Teokratik Teoriler

Siyasi iktidarın meşruluk temeli, insanlık tarihi boyunca hep ilahi kaynaklı olarak düşünüle gelmiştir. Bu teolojik meşruluğun en ilkel şekli olarak eski çağlarda özellikle Mısır, Çin vb. kadim medeniyetlerde görülen “tanrı kral” anlayışıdır. Mısırdaki Firavun’a itaat sadece bir siyasi zorunluluk değil aynı zamanda dinsel bir vecibedir. Çinlilerde ise kral bizzat Tanrı değil, tanrının oğlu veya göklerin oğlu olarak sayılmaktaydı⁸¹.

Ortaçağ Hıristiyan teologları bu konuda, yeryüzü devletinin tanrı buyruklarına (gök devleti ilkelerine) göre yönetilmesi gerektiğini çünkü devletin Tanrının bir eseri olduğu ve kralların mutlak iktidarlarının Tanrının iradesine dayandığı fikrini savunmuşlardır⁸².

b.2)Klasik Egemenlik Teorisi

Bu teorinin kurucusu ve şüphesiz en büyük savunucusu ünlü Fransız hukukçu Jean Bodin’dir. Bu teoride egemenliğin üç özelliği üzerinde durulur.

1. Egemenlik Mutlaktır: Bodin’e göre egemenlik, başka bir güç tarafından sınırlanmış değildir. Aksi halde o, egemenlik sayılmaz. Egemen herşeyi yapmakta özgürdür, istediği zaman yasa çıkarır, istediği zaman onu değiştirebilir. Egemen, ne kendi yaptığı yasalara ne de kendinden öncekilerin yasalarına bağlıdır⁸³.

2. Egemenlik Süreklidir: Bodin, egemenliğin sürekliliğinden onun ebediliğini anlamak ve bu terimi açıklarken “egemen” ve “yönetici” kavramlarının farklılığına işaret etmektedir. Ona göre yönetici, egemen tarafından belirli bir süre için kısıtlı ve istenildiği an geri alınabilecek bir yetki verilen kişidir. Onun yetkileri ancak egemenin iradesi sayesinde meşruluk kazanabilir. Bu sebeple yöneticinin egemen ve yasalara tabi olması gerekir⁸⁴.

⁸¹ Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1988, s. 68.

⁸² Bolay, a.g.e., s. 97.

⁸³ Alaaddin Şenel, **Siyasi Düşünceler Tarihi**, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1990, s. 314.

⁸⁴ Y. Kemal Zabunoğlu, **Kamu Hukukuna Giriş**, Ankara 1973, s. 45.

Yöneticiden çok farklı olan egemen kral ise egemenlik hakkını belli bir süreyle değil ömür boyu kullanır ve tacıyla birlikte kendisinden sonra gelene aktarır. Krallar gelip geçerler ancak sürekli olan onların temsil ettiği krallık kurumudur⁸⁵.

3. Egemenlik Bölünmez, Devredilmez: Egemenlik; krala, bir azınlığa ya da toplumun tümüne verilebilir ancak bu sınıflar arasında paylaşılması doğru olmaz. Aksi halde karmaşa meydana gelir.

Bu noktada Bodin, üç farklı devlet biçiminden bahsetmiştir. Eğer yasaları yapma ve bozma erki tek bir kişinin elinde ise, monarşi, azınlığın elinde ise aristokrasi, halkın tümünün elinde ise demokrasiden söz konusu olur. Bodin'e göre bu üç devlet tipinden en uygun olanı monarşidir⁸⁶.

Bodin'e göre kralın iktidarını iki şey sınırlandırabilir:

1. Tanrısal ve doğal yasalar.
2. Devletin temel yasaları.⁸⁷

Egemenliği sınırlandıran şeylere bakıldığında aslında Bodin'in de egemenliğin tanrısal kaynaklı olduğuna inandığını görmekteyiz. Çünkü egemenliği tanrının sınırlandırabilmesi demek onun egemenlik üzerinde hak sahibi olması demektir. Bu anlayışta klasik egemenlik anlayışının arka planında da egemenliğin ilahi kaynaklı olduğu fikri yatmaktadır.

b.3) Milli Egemenlik Teorisi

18. yy. sonlarına doğru egemenliğin kaynağını gökyüzünde ve Tanrı iradesinde arayan görüşlerin yavaş yavaş etkinliklerini kaybetmeye başladığı görülmektedir. Bu dönemden itibaren Fransız düşünür J. J. Rousseau'nun ortaya attığı milli egemenlik teorisi popülerlik kazanmıştır. Rousseau ünlü eseri "Toplum sözleşmesi" adlı eserinde teorisini şöyle dile getirmektedir.

"Siyasal toplumun temeli, başlangıçta onu meydana getiren insanlar arasında akdedilen bir sözleşmeye dayanmaktadır. Tabiat halinden düzenli toplum haline geçmeyi sağlayan bu sözleşme ile insanlar, iradelerini birleştirerek kendilerini bütün hak ve yetkileriyle birlikte bir topluluğa devretmişlerdir. Bu şekilde bireylerin

⁸⁵ Aktaran, Şenel, a.g.e., s. 314.

⁸⁶ Aktaran Şenel, a.g.e., s. 314.

⁸⁷ İlhan Akın, a.g.e., s. 96.

iradelerini birleştirmeleri sonucunda ortaya “genel İrade” denilen bir olgu çıkmaktadır. Genel irade, bireylerin iradelerinden ayrı, onların üstünde ve kendine özgü varlığı bulunan kolektif bir iradedir. Toplumda egemenlik, tanımı yapılan bu genel iradeye aittir. Genel irade toplumun ortak iyiliğine yönelmiş, hiçbir zaman yanılmayan ve hep doğru yolu bulan üstün bir iradedir”⁸⁸

Rousseau, genel iradenin (egemenliğin) özelliklerini şöyle sıralamıştır:

1- Terkedilemezlik: Egemenlik hiç bir kimseye veya bir guruba terkedilemez. Ancak halkın temsilcileri egemenliği halkın adına, halk için ve halkın çıkarlarına uygun olarak kullanmaktadırlar. Halkın temsilcileri halkın onaylamayacağı bir kararı alamazlar.

2- Egemenlik Bölünemez: Egemenliğin bölünmesi halinde genel irade, özel iradeye dönüşür. Rousseau, yasama, yürütme, yargı gibi unsurların egemenliğin ta kendisi olduğu görüşündedir bu nedenle de bunların bir birinden ayrılmasına karşıdır. Yani o, modern devlet yönetiminde kuvvetler ayrılığı diye bilinen özelliğin yerine kuvvetler birliği anlayışını savunmuştur.

3- Yanılmazlık: Genel irade her zaman için doğrudur, onun yanılması mümkün değildir. Genel irade (egemenlik) daima halkın iyiliğine yönelir.

4- Egemenlik Salt ve Mutlaktır: Bu konuda egemene sadece toplumsal işlerin düzenlenmesi yetkisi verilmiştir. Egemen toplum üyelerine toplumun istekleri dışında herhangi bir yükümlülük yükleyemez⁸⁹.

Millet, her ne kadar fiziki bir varlığa sahip olmasa da, manevi bir kişi olarak kendine özgü bir iradeye sahiptir. Egemenlik, bu milli irade de ifadesini bulur ve onun tarafından seçilen temsilciler vasıtasıyla kullanılır.

Millet kavramını devletin unsurlarından olan nüfus konusunu anlatırken tanımlamıştık. Yine o tanımdan yola çıkarak millet kelimesinin ortak bir yaşayış ve kültür geçmişine dayalı bir birliktelik ihtiva etmesi gerekliliği nedeniyle Milli Egemenlik kavramı yerine Halk Egemenliği kavramı daha da ön plana çıkmaktadır.

⁸⁸ J.J. Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, (Çev: Vedat Günyol), Adam Yay., İst. 1990, s. 24-27.

⁸⁹ Kapani, a.g.e., s. 72.

Egemenlik halka verildiği zaman somut ve belli bir zamanda milli topluluğu meydana getirmiş olan vatandaşların bütününe verilmiş olur⁹⁰.

c. Egemenlik ve İdare Şekilleri

Yukarıda geçen hâkimiyetin kaynağı ve hâkimiyetin kullanılış farklılıkları farklı idare şekillerinin teşekkül etmesine zemin hazırlamıştır. Bu farklı devlet şekilleri çeşitli zamanlarda popülerlik kazanmış çeşitli zamanlarda da inişe geçmiştir. Ancak bu idare şekillerinin hepsinin de uygulamaları halen dünyamızda (çeşitli farklılıklarla) devam etmektedir.

Teokrasi: Teokratik anlayışta, egemenliğin kaynağı ve mutlak sahibi Tanrıdır. Devletin kuralları Tanrının buyrukları üzerine yapılıır. Egemenler bu hakkı Tanrı adına kullanırlar ve ancak ona karşı sorumludurlar. Günümüzde hayatiyetini devam ettiren Vatikan ve İsrail gibi devletler teokratik ilkelere göre idare edilen ve kutsal kabul edilen devletlerdir⁹¹.

Monarşi: Monarşi yönetim erkinin yalnızca bir kişide toplanması halidir. Hâkimiyet sahibi, kral, imparator, padişah, şah gibi unvanlar alır. Hükümdarın buyrukları kanundur. Bu yönetim hakkı irsi olarak devredilmiş olabileceği gibi seçime de dayanabilir. Monarşiler üçe ayrılır:

- Mutlak Monarşi: Suudi Arabistan örneğindeki gibi.
- Meşrutî Monarşi: Japonya örneği.
- Parlamentolu Monarşi: İngiltere örneği⁹².

Oligarşi (Aristokrasi): Egemenliğin kaynağı ve sahibi bir grup veya seçkinler sınıfıdır⁹³.

Demokrasi: Egemenliğin millete ait olduğu bir sistemdir diye tanımlanmasına rağmen demokrasi çoğunluğun, azınlığı tahakküm altına almasıdır. Çünkü seçimle iş başına gelenler halkın tümünün değil sadece çoğunluğun seçtiği

Halkın yönetime katılımı ölçüsünde demokrasi şekilleri de meydana gelmiştir.

⁹⁰ Rousseau, a.g.e., s. 24-27.

⁹¹ Hüseyin Yortanlı, **Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi**, Öğün Yay., Ankara 1996, s. 13.

⁹² Akın, a.g.e., s. 96.

⁹³ Akın, a.g.e., s. 96.

- Doğrudan Demokrasi: Halkın doğrudan katılımının olduğu yönetim biçimidir.

- Yarı Doğrudan Demokrasi: Yasama görevi bir meclis tarafından yapılır ancak halkın referandum ve halk vetosu gibi vasıtalarla yönetime katkıda bulunduğu bir yönetim biçimidir.

- Temsili Demokrasi: Yönetim erki halkın adına bir parlamento tarafından yürütülmesi sonucunda ortaya çıkan yönetim biçimidir⁹⁴. Türkiye örneği.

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİ TÜRKLERDE DEVLET VE HÂKİMİYET ANLAYIŞI

Kutadgu Bilig ve Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetname'si ışığında Türklerin hâkimiyet anlayışlarını incelemeye önce Türklerdeki devlet geleneği ve eski Türklerdeki hâkimiyet anlayışına kısaca değinmemiz doğru olacaktır. Çünkü bir toplumun oluşmuş kültürü, o toplumun birlikte yaşaması ile oluşturduğu birikimlerinin bir sonucudur.

A. TÜRKLERİN TARİHİ

⁹⁴ Rousseau, a.g.e., s. 24-27; Yortanlı, a.g.e., s. 78-79.

En eski ve köklü kavimlerden oluşan Türkler mazilerin boyunca Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına yayılmış bir millettir. Türk tarihini değerlendirirken onu hem zaman hem de coğrafi bakımdan diğer toplulukların tarihinden ayıran şu noktalar önemlidir: Türkler dağınık şekilde yaşamaları sebebiyle ve birbirinden farklı gelişme yolları takip ettikleri için Türk tarihini belirli bir zaman kesiminde bütün halinde değerlendirmek kolay olmamaktadır. Diğer milletlerin aksine Türkler asırlarca yeni iklimler, yeni yurtlar arayarak tarihlerini değişik bölgelerde yaratmışlardır. Bu sebeple geçmişin herhangi bir devresinde aynı yerlerde Türk topluluk, idare ve devletlerini izlemek mümkün olduğundan, Türk tarihi denilince, belirli bir topluluğun belirli bir bölgedeki tarihi değil, Türk adını taşıyan ve özel adlarla anılan Türk zümrelerinin çeşitli bölgelerde ortaya koyduğu tarihlerin bütünü anlaşılmalıdır.

1. Türk Adı

Araştırmalar "Türk" adının aslında belirli bir topluluğa mahsus etnik bir isim olmayıp, siyasi bir ad olduğunu ortaya koymaktadır. Göktürk Hakanlığı'nın kuruluşundan itibaren önce bu devletin, daha sonra bu imparatorluğa bağlı, kendi hususi adlar ile anılan, diğer Türlerin ortak adı olmuş ve zamanla Türk soyuna mensup bütün toplulukları ifade etmek üzere milli bir ad haline gelmiştir⁹⁵.

Siyasi nitelik kazanmadan önce "Türk" sözünün cins ismi olarak "güç kuvvet" manasında olduğu bir Türkçe vesikadan anlaşılmış ve cins ismi olarak çok eskiden beri Türkçe'de mevcut olması gereken Türk kelimesinin "Altaylı" kavimleri ifade etmek üzere 420 tarihli bir Pers metninde, daha sonra yine cins ismi olarak Türk-Hun tabirinde kullanıldığı bilinmektedir. Ancak, "Türk" kelimesinin Türk devletinin resmi adı olarak ilk kullanan siyasi teşekkül Göktürk İmparatorluğu'dur⁹⁶.

2. Türk Soy

Son 50 yıl içinde yapılan bilimsel araştırmalar Türklerin beyaz ırka mensup olduklarını ortaya koymuş ve yeryüzünde mevcut 3 büyük ırk grubundan "Europit" adı verilen grubun Tuğranit tipine bağlı olan Türklerin kendilerini başta Mongolit

⁹⁵ Nevzat Köseoğlu, **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, Ötüken Yay., İst. 1990, s. 25.

⁹⁶ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, TDAV., İst. 2001, s. 6; ⁹⁶ Atsız, a.g.e., s. 125; Köseoğlu, **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, s. 26; Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi**, Boğaziçi Yay., İst. 2000, C. I, s. 22; Köseoğlu, **Türk Kimliği ve Türk Dünyası**, Ötüken Yay. İst. 1996, s. 37.

Moğolları olmak üzere diğer topluluklardan ayıran antropolojik çizgilere sahip oldukları anlaşılmıştır. Hakim özellikleri beyaz renk, düz burun, yuvarlak çene, hafif dalgalı saç, orta gürlükte sakal ve bıyıktır. Tuğran tipine örnek olan Orta Asya, Maveraünnehir ve diğer yakın-doğu Türkleri, beyaz tenli, koyu parlak gözlü, yuvarlak yüzlü, endamlı, sağlam yapılı erkek ve kadınları ile orta çağ kaynaklarında güzelliğe örnek gösterilmiş, hatta İran edebiyatında "Türk" sözü "güzel insan" manasında kullanılmıştır.

3. Türk Anayurdu

Tarihte hiçbir toplum, Türkler kadar dünyaya açılıp geniş alanlara yayılmadı; hiçbir toplum kendisini ve ilişki kurduğu toplulukları Türkler kadar değiştirmede; hiçbir toplum tarihin akışı üzerinde Türkler kadar etkili olmadı; dönemine ve geleceğe yön vermedi. Türkler insanlık tarihinin her döneminde var oldular. Dönemlerine yön verdiler ve dönemiyle bütünleştiler. Metin Aydoğan'ın aktarımda bulunduğu, Alman bilim adamı Fritz Neumark'ın "içinden Türkler çıkarıldığında ortada tarih diye bir şey kalmaz" söylemiyle bu bütünleşmenin ne denli büyük ve yoğun olduğu daha da ortaya çıkmaktadır⁹⁷.

Dünya tarihinde bu denli etkili olmuş bir topluluğun tarihini, yayıldığı coğrafyayı araştırmak da kolay değildir. Türk toplumu tarihin ilk devirlerinden itibaren varola gelmiştir. Türk hakanlığının sınırlarının uzun bir kısmı batıda Bizans, güneyde Pers ve hatta Hindistan, doğuda Çin ve kuzeyde ise Sibiry ormanlıklarıyla iç içeydi. Bu kadar geniş topraklara yayılan Türk topluluklarının ne kadar kadim milletlerle de komşu olduğu görünmektedir. Bu topluluklarla komşu olmanın hem olumlu hem de olumsuz yönleri bulunmaktadır. Olumsuz yönü; bu topluluklarla mücadeleler çok zorlu geçmektedir. Olumlu yönü ise, bu toplulukların gelişmiş kültürle yapıları Türklerin onları etkilediği kadarı onlar da Türkleri etkilemişlerdir. Böylece Türkler kültürel olarak çevresindeki topluluklardan daha güçlü medeniyetler kurmuş ve dünya tarihini etkilemişlerdir (Selçuklu, Osmanlı örneklerinde olduğu gibi)⁹⁸.

Türklerin tarih sahnesine çıktıkları yöreleri biz Türklerin ana yurdu olarak sayacak olursak, o zaman Ural -Altay dağlarını yani Ötüken denilen ve Türklerin kutsal

⁹⁷ Metin Aydoğan, a.g.e., s. 487.

⁹⁸ L. Nikolayeviç Gumilev, **Eski Türkler**, (Çev: D. Ahsen Batur), Selenge Yay., İst. 2002, s. 14.

olduğuna inandıkları bölgeyi Türklerin ana yurdu olarak kabul edebiliriz. Tarihi ve Türk Destanlarına ait bilgilerde bu düşünceyi desteklemektedir⁹⁹.

Türkler, otları ve suları takip ederek yaşayan bir millettir. Bu özelliklerinin onlara kattığı önemli özellikler vardır. Türkler bir yere yerleşemedikleri için değil, hayvanlarına ot bulamadıkları için yerleşmemişlerdir. Türklerin bu sürekli hayvanları için otlak arayışları onların dinamik ve hızı baş döndürücü bir yaşam tarzını benimsemelerine neden olmuştur. Yerleşik bir hayat yaşamayan Türkler bu nedenle kaleler, surlar gibi yerleşik kültürün savunma araçlarından yoksundurlar. Hayvanların yaylakları açık arazilerde olduğu için de sürekli düşman saldırılarına açık ve savunmasız durumdadırlar. Bu düşmanlara karşı kazanmak için süratli ve disiplinli olmak şarttır. Bu nedenle eli silah tutabilen herkes ordunun birer neferidir. Yani ordu halk, halk da ordudur. Nöbetçilik ve gözcülük askerliğin değil sivil hayatın bir zorunluluğudur¹⁰⁰.

4. Türklerin Göçleri

Çok eski zamanlardan başlayan anayurttan ayrılma hareketleri aralıklarla binlerce yıl devam etmiştir. M.Ö. gerçekleşen bütün Türk göçlerinin tarihleri kesin bilinmemekle beraber bazı tespitler yapılabilmektedir. Mesela Türklerin kolları olan Yakutlar ve Çuvaşların ana topluluktan ayrılması ve Yakutların doğu Sibirya'ya doğru yönelmeleri çok eski bir tarihte olmalıdır. Çünkü dilleri "Ana Türkçe"den en ayrı düşen Türk kavimleri bunlardır. Özellikle Yakutça bugün en çok değişen lehçelerden biridir. Türkler'den bir kitlenin de Batıya yönelerek Volga nehri etrafındaki düzlüklerde, M.Ö. 6-3 asırlarda İskitler ile birlikte yaşadıkları tahmin edilmektedir. Hindistan'ın İndis-Pencap havalisine doğru ilk Türk hareketi bir tahmine göre M.Ö. 1. Bin başlarına tesadüf etmektedir. Daha eski tarihlerde Türklerin İran yaylası üzerinden Mezopotamya'ya inmiş sayılan Sümerler'dir ki, dilleri Sami ve Hind-Avrupai olmayıp, Türkçenin dahil olduğu "bitişken" gruba mensuptur. Ancak Sümerler'in menşei meselesi halledilememiş, daha doğrusu aslen Orta Asyalı ve muhtemelen Türk soyundan geldikleri ilim dünyasında henüz kesinlik kazanmamıştır¹⁰¹.

⁹⁹ Ögel, **Türk Kültür Tarihi**, TTK, Ankara, 1991, s. 3; Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi**, s. 19.

¹⁰⁰ Hüseyin Selman, **Türk Tarihi ve Kültürü**, Pagema Yay., İstanbul 2004, s. 8; Ögel, a.g.e., s. 60.

¹⁰¹ Ögel, a.g.e., s. 60; Osman Turan, a.g.e., s. 20; Köseoğlu, a.g.e., s. 40.

Milattan sonraki Türk göçlerine katılan boylar ve zamanları hakkında ise açık ve kesin bilgilere sahip bulunmaktadır:

- Hunlar, Orhun bölgesinden güney Kazakistan bozkırlarına, 1. asır sonları ve 2. asır ortalarında Türkistan'a, 375 ve sonraki yıllarda Avrupa'ya
- Var-Hunlar, 350'lerde Afganistan ve Kuzey Hindistan'a
- Oğuzlar, 461-465 yıllarında güney-batı Sibirya'dan güney Rusya'ya
- Oğuzlar, 10. asırda Orhun bölgesinden Seyhun nehri kenarlarına ve 11. asırda Maveraünnehir üzerinden İran'a ve Anadolu'ya
- Avarlar, 6. asır ortasında Batı Türkistan'dan Orta Avrupa'ya
- Bulgarlar, 668'den sonraki yıllarda Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a ve Volga nehri kıyılarına, 830'dan sonra Macarlarla birlikte bazı Türk boyları, Kafkasların kuzeyinden Orta Avrupa'ya
- Sabarlar, 5. asrın ikinci yarısında Aral'ın kuzeyinden Kafkaslara,
- Peçenek, Kuman (Kıpçak) ve Uzlar (Oğuzlardan bir kol), 9-11 asırlarda Hazar denizi kuzeyinden Doğu Avrupa ve Balkanlar'a, Asya'ya göç etmişlerdir.

Bunlarda bilhassa Hun ve Oğuz göçleri hem uzun mesafeler katederek yapılmış, hem de çok mühim tarihi sonuçları olmuştur. Bu göçler yeni vatan kurma maksadını güden büyük çapta "fütühat" olarak nitelendirilir. Tarihte Türk yayılmalarının diğer bir şekli de "sızma" denilen yoldur. Sızma, bazı kalabalık boylardan ayrılan grupların, ailelerin veya sağlam yapılı gençlerin yabancı devletlerde hizmet almaları şeklinde belirtilmektedir. Bu şekilde dahi Türkler'in katıldıkları topluluklar içinde üstün bir kabiliyet göstererek askeri kuvvetlere veya siyasi hayata hakim oldukları hatta bazen devlet kurdukları bilinmektedir¹⁰².

Türk göçlerinin sebebi nedir? Hangi şartlar Türkleri bu göçlere itmıştır? Araştırmalar hiçbir kavmin kendiliğinden ve keyif için yer değiştirmedeğini, göçlerin ancak birtakım zorunluluklar sebebiyle gerçekleştirildiğini göstermiştir. Tarihi kayıtlarda Türk göçlerinin de iktisadi sıkıntı yani Türk anayurt topraklarının geçim

¹⁰² Osman Turan, a.g.e., s. 20; Köseoğlu, a.g.e., s. 41; Ögel, a.g.e., s. 61.

bakımından yetersiz kalması nedeniyle olduğu belirtilmiştir. Örneğin, Hun göçünde büyük ölçüde kuraklık, Oğuz göçünde ise nüfus kalabalığı ve mera darlığı Türkleri göçe zorlamıştır. Toprağın artan nüfusu besleyemez hale gelmesi yüzünden dar ziraat alanları dışında, ancak hayvan yetiştirebilen Türklerin hayatlarını sürdürebilmek için çeşitli gıda maddeleri, giyim eşyası vb. gibi başka iktisadi vasıtalara ihtiyacı vardı ki bunlar iklimi elverişli, tabiat servetleri zengin ve o çağlarda pek az nüfuslu komşu ülkelerde vardı. İktisadi sebebin yanısıra 11. Asır Moğol hücumunda olduğu gibi dış baskıya maruz kalan Türler, tâbiyeti kabul edip bağımsızlıktan mahrum kalmaktansa memleketi terk etmeyi tercih ediyorlardı. Yerleşik kavimler için gerçekleştirilemeyen bu durum, bozkırlı için mümkündür¹⁰³.

B. TÜRKLERDE DEVLET FİKRİ

Genel anlamda devletin doğuşuyla Türk devletinin doğuşunu araştırmak aynıdır. Çünkü bugünkü bilgilerimize göre tarihin geçmişi aydınlattığı ölçüde Türk devletinin varlığına şahit oluyoruz.

Tabiat kuvvetlerine tek tek karşı koymanın mümkün olmadığını, beraber yaşamanın faydalarını sezen insanoğlu ilk önce toplum veya toplumlar meydana getirmişlerdir. İşte bu toplum veya toplumlarda, her ne sebep ve saikle olursa olsun, fertlerin itaatini sağlayan üstün bir otorite belirmiş ve devlet denilen teşekkül meydana çıkmıştır. Sosyal ve siyasi bilimlerin günümüzde ulaştıkları merhalelere rağmen ilk defa nerede ve ne zaman devletin oluştuğuna dair kesin bilgilere sahip değiliz¹⁰⁴.

İlk çağlardan beri düşünürler devletin doğuşunu aile, kuvvet ve mücadele, biyolojik, ekonomik, sosyal mukavele gibi nazariyelerle açıklamaya çalışmışlardır. Bu nazariyelerin hepsinde gerçeklik payı olmakla beraber, hiç biri devletin doğuşunu tam anlamıyla açıklayamamaktadır. Yapılan araştırmalarla ne kadar eskiye gidilirse gidilsin devamlı devletle karşılaşılacak çünkü rastlanılan her belge, her kalıntı, o çağda, orada insanların belli bir düzen içinde yaşadığını gösterecektir¹⁰⁵.

Birbirlerine ihtiyacı olan iki karşılıklı cinsin bir araya gelmeleri, birbirlerine alışarak birlikte yaşamaları, onlardan doğacak yavruya içgüdüleriyle bağlanmaları, küçük bir topluluk meydana getirmeleri tabiidir. Semavi dinler de insanlığı Âdem ile

¹⁰³ Hüseyin Selman, a.g.e., s. 7; L. Nikolayeviç Gumilev, a.g.e., s. 10; Memiş, a.g.e., s.

¹⁰⁴ İbni Haldun, a.g.e., s. 345.

¹⁰⁵ Niyazi, **Türk Devlet Felsefesi**, Ötüken Yay. İst. 1999, s.23.

Havva'dan başlattıklarından toplumun ve devletin kaynağını bu ilk ailede aramaktadırlar.

Elbette bir aile bir devlet olmadığı gibi, bir kimsenin bütün ihtiyaçlarını da eşinde ve çocuklarında gidermesi mümkün değildir. Tabiat kuvvetlerine karşı koyabilmek, yiyeceklerini daha kolay sağlamak için veya daha güçlüden korkmadan yaşayabilmek için bir araya gelmiş olabilir. Bir araya gelen insanlar arasında, değişik etkenlerden dolayı, bir veya birkaç kişi sivrilebilir. Dolayısıyla belli bir düzen oluşur¹⁰⁶.

Toplumlar yaşadıkları coğrafyanın etkisi altındadırlar. İlk Türkler Orta-Asya'nın bozkırlarında tarih sahnesinde göründüklerinde, yedikleri hayvan eti, giydikleri hayvan derisi veya yünlerinden dokudukları nesnelere. Bu hayvanların bazılarını ehlileştirirler, bazılarını da avlamakla ele geçirirlerdi. Ehlileştirdikleri hayvanlara otlaklar ve sular gerekiyordu; oysa bu bakımdan Orta-Asya pek cömert değildi. Bilhassa kurak yazlarda yağmur damlalarını, yeşillikleri kovalamak zorunda kalıyorlardı. Bir de kışın kışlaklarda, yazın yaylalarda yaşamak zorunda olduklarından, bir yerden kalkıp, bir yere konan topluluklar halinde idiler. Bu devamlı göç, düzenlerini disiplinli hale getirmelerinde önemli bir etkendi. Düşmanın nerede ve ne zaman karşısına çıkacağı belli olmadığından yaşamak için her an savaşıma hazırlıklı olmaları gerekiyordu. Bir anda görünen düşman, çok kısa bir sürede her şeyi tarumar edebilirdi. Her an savaş tehlikesiyle yaşayan bir toplumun teşkilatlı hayata önem vermesi tabiidir¹⁰⁷.

Mehmet Niyazi, Eberhard'dan nakille Türk devletinin teşekkülünü de şöyle izah etmektedir: "Türlere ve Moğollara mensup müstevlilerin kültürlerinde diğer bir unsur da patriarkal fikirdir. Aile cemiyetin hücreleridir. Onun başında reis olarak ailenin en yaşlı azası bulunur ve bütün diğer azalar onun emrindedir. Devlet ailenin yalnızca genişlemesidir."¹⁰⁸ Hayatın haşinliğine karşı mücadele gücünden yoksun çocukları korumayı gaye edinen ailenin en önemli özelliğinin Türk devletinin de bir özelliği haline geldiği ve Türk devletinin babalık (koruyuculuk) görevini yüklediği ileriye sürülmüştür. Eski Türklerdeki Hakan çadırlarıyla gök kubbe arasındaki benzerliğe de dikkat edilerek "devlet düzeni ile aile" düzeni arasında ilişki kurulmuştur¹⁰⁹. Türk hakan

¹⁰⁶ Niyazi, **Türk Devlet Felsefesi**, s.24-25.

¹⁰⁷ Memiş, a.g.e., s.269-270.

¹⁰⁸ Niyazi, **Türk Devlet Felsefesi**, s.526.

¹⁰⁹ Köseoğlu, **Devlet**, Ötüken Yay., İst. 1997, s.43; Kafesoğlu, s.229; Turan, a.g.e., s.102; Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s.456.

çadırlarının kubbeli olması, göğün yerdeki sembolü olarak kabul edilmiştir. Gök kubbesi devletin, çadır ise ailenin örtüsü olarak düşünülmüş, birinin altında devlet, diğerinin altında aile kurulmuştur, yani aile devletin çekirdeği kabul edilmiştir¹¹⁰.

Her toplumda olduğu gibi, ilk Türk toplumunun da meydana gelmesinde aile bağlılığının yanı sıra, zorla karşılaşmak, tehlikelere karşı bir araya gelmek, geçimi daha kolay sağlamak gibi değişik faktörler de rol oynamıştır. Bu değişik faktörlerle oluşan topluma “boy”, “bod” deniyordu. Boy veya kabile ve yahut da klan denilen birliğin asıl sebebinin savaş ve savunma olduğu iddia edilmektedir¹¹¹.

Belli özelliklere sahip kişi veya kişilerin kan akrabalığına dayanan bu boylara hâkim olmaları gayet normaldi. Bunlar boyun düzenini sağlamak, dıştan gelecek hücumları göğüslemek için çeşitli özellikleriyle kendilerini boyun eğin mensuplarına kabul ettirmiş bey veya beylerdi. Adaletin tevzii de bey veya beyler tarafından yapılırdı. Bu boyları her zaman askeri bir düzen içinde yaşadıkları tahmin edilmektedir, çünkü bütün atlı kavimler gibi, Türk topluluğu da devamlı hareket halinde bulunan topluluklardandı ve daha öncede belirtildiği gibi düşmanları da atlı topluluklar olduklarından bir anda baskınla yok edilebilirdi. İşte bu tehlikeli yaşama direnebilmek ve devlet olarak hayatini devam ettirebilmek için Türklerde teşkilatlı bir yaşam önem kazanmıştır¹¹².

Boy beylerinin cesareti, mali kudreti ve doğruluğu ile tanınmış kimselerin arasından seçilerek işbaşına getirilerdi¹¹³. Fakat bu görüşe karşı tam zıddı da ileriye sürülmekte ve tarih öncesi Çağlar tahayyül edilince de insana daha gerçekçi gelmektedir. Beğ, seçimle bu mevkie gelmediği için, edindiği kuvvet bir nevi zorbalığa dayanır. Nüfuz ölçüsü şahsın ferdi değerine ve onu destekleyenlerin gücüne göre değişir¹¹⁴ denilse de Orhun Abideleri ve diğer vesikalarda da geçtiği üzere Türklerde her isteyen her gücü olan, çevresi olan kağan olamazdı. Bu görev Tanrı tarafından “kut”un verilmesiyle mümkün olurdu¹¹⁵.

¹¹⁰ Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s.457-460.

¹¹¹ Erol Güngör, **Tarihte Türkler**, Ötüken Yay., İstanbul 1992, s. 53; Memiş, a.g.e, s.281; Niyazi, a.g.e., s.26.

¹¹² Ögel, **Türklerde Devlet Anlayışı**, Ankara 1982, s.269-270; Memiş, a.g.e., s.269-270.

¹¹³ Niyazi, **Türk Devlet Felsefesi**, s.27.

¹¹⁴ Laszlo Rasyoni, **Tarihte Türklük**, Ankara 1971, s.55.

¹¹⁵ Köseoğlu, **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, s. 37.

Araştırmacılar tarafından ilk bozkır Türk devletinin siyasi teşkilinin şöyle olabileceği öne sürülmektedir; İlk siyasi birlik olan boyun bünyesi sağlamlaşıp, toprağı genişledikçe, birliğin istikrarını koruyabilmek için ve boy beyinin çok güçlenmesinden dolayı da beyin ailesi “sülale” özelliğini kazanırdı. Güçlü bir boyun beyinin zayıf boyları nüfuz alanına alması hayatın kanunu idi. Böyle durumlarda toprak genişler, nüfus artardı tüm bu büyümenin sonucunda devlet kurulmuş olurdu¹¹⁶. Ancak bunlar bir devletin teşekkülü için yeterli değildir. Eskilerin velayet-i amme dedikleri, yasama ve yürütme sorumluluğunun doğması ve bunun da otoritesini kabul ettirmiş olan bodun (boylar birliği) beyine intikali gerekmektedir. Bugünkü tarih bilgilerinin ışığında, ancak Hunlarda Teoman oğlu Mete (Bahadır) zamanında kanun koyma ve yürütme nosyonunun teşekkül ettiğini görüyoruz. Bu durumda beylerin yetkileri il-beyine karşı sınırlandırılmaktadır, İl-beyi, yani hakan bütün (il) devletin ülke çapındaki askeriyesini idare ve tayin etmekte, kaza (yargu)sını yönetmekte, gerekiyorsa Danışma Meclisi’ndeki müzakerelerden (meşveret)¹¹⁷ sonra bütün memlekette geçerli olmak üzere törede değişiklik yapmakta idi. Bu yetkilerle karizmatik bir havaya bürünen hanedan devletin mihrakı durumuna gelmiş ve uzun ömürlü hanedanlar kurulmaya başlamıştır¹¹⁸.

Ziya Gökalp eski Türk toplumunun geçirdiği merhaleleri, aile (patriarkal tip), soy (oymak), sop (semye, klan), boy (kabile, pratri), uz (oğuz, aşiret, tribu), il (site, devlet) olmak üzere altılı bir ayırma tabii tutmuştur. Bu teoriye göre tespit edilen merhaleler hem iç içe, hem de hiyerarşik yapının gelişmesidir. Birinci, ikinci, üçüncü tip gruplar ailevi karakterdedirler. Kan bağı bunlarda kurucu unsur sayılır, siyasi karakterleri ikinci plandadır. Dördüncü, beşinci, altıncı tip gruplar konumuz bakımından daha önemlidir, Bunlarda zayıflayan kan bağı, yerini belirli bir ölçüde ülke birliğine bırakmıştır. İçlerinde idare edenler ile edilenler farklılaşması vücut bulmuş, kısaca aile olmaktan çıkıp kanunları olan teşkilatlı bir topluluk olmuşlardır¹¹⁹.

Bozkır Türk devletinin, önce de belirtildiği üzere, herhangi bir ailenin sadece kılıç zoru ile meydana getirdiği bir topluluk olmadığı ileriye sürülmekte, daha çok değişik sebeplerle sıkı işbirliğine girmiş boyların, devlet şuuru doğmuş halk

¹¹⁶ İbni Haldun, a.g.e., s. 323.

¹¹⁷ İbni Fazlan, **Seyhatname**, (Haz., Ramazan Şeşen), Bedir Yay. İst., 1975, s. 30.

¹¹⁸ Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s.232.

¹¹⁹ Niyazi, **Türk Devlet Felsefesi**, s.28-29.

tabakalarının eseridir. Çünkü görevlerini yerine getiremedikleri hallerde halkta hakanın “kutu taplamadı” kanaatinin doğması ve bunun sonucunda hakana karşı olan sadakatin azalması bazı araştırmacılar da halk ile hakan arasında zımni bir mukavele olduğunu bu zımni mukaveleye göre, halkın hakana sadakat göstermesine karşılık, hakan da ülkeyi dış düşmanlardan korumak ve halkın geçimini sağlamak görevini üstlendiği fikrini ortaya çıkarmıştır¹²⁰.

Gök-Türk devleti zamanında dikilen abidelere baktığımızda yukarıda anlatılan geniş halk tabakalarında devlet şuurunun doğduğu tezinin güçlendiğini görmekteyiz. Bu abideler bize yalnız Gök-Türkler değil, Hunlar hakkında da bilgi vermektedir; zira devlet geleneği ve devlet şuru bir millette kısa sürede de oluşmaz, kısa sürede yok olmaz. Abidelerdeki, “Türk milleti il yaptığı ilin, kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş” sözleri ve benzerleri bize Türk milletinde devlet fikrinin çok eski zamanlarda doğduğunu devleti bizzat kurduğunun farkında olduğunu, kağanına da kağanlığı kendisinin verdiğini bildiğini göstermektedir¹²¹. Aynı abidelerdeki şu satırlar da Türk milletinde devlet şuurunun mevcudiyetine işaret etmektedir. “Babam Kağan (İlteriş) onyediy er ile harekete geçti. Haberi işiten dağdakiler, ovadakiler toplanıp geldiler, önce yetmiş, sonra da yediyüz kişi oldular. Hakanlığı atalarının törelerine göre kullandılar.”¹²² Aynı konuda Tonyukuk şunları ilave etmektedir: “(Gelenlerden) iki kısım atlı, bir kısım yaya idi. Davete katılanlardan biri de bendim.”¹²³ İlteriş’in kağanlığı tekrar kurmak için harekete geçmesi, dağda ve ovada bulunup da bu hareketi işitenlerin katılması milletteki devlet şuurunun eseridir. Açıkça anlaşıldığına göre Türkler yitirdikleri 1. Göktürk Devleti’nin acısını duyuyorlar ve bu acıyı dindirmek için bir hareket bekliyorlardı. İlterişin davetiyle Türk milleti, devletini töre (törü)sine göre kuruyordu¹²⁴. Töre geçmişten geliyor, geleceğe yön veriyordu. Töre ile devletin eş değerde olduğunu abidelerde ki şu cümleler açıklamaktadır: “Devleti ellerine alıp, töreyi tesis ettiler. Ey Türk bodunu devletini, töreni kim bozabilir?”¹²⁵.

¹²⁰ Saadettin Gömeç, *Eski Türklerde Siyasi Hakimiyet, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 100, İst. 1996, s. 113-117.

¹²¹ Ergin, a.g.e., BK., Doğu 9.

¹²² Ergin, a.g.e., BK., Doğu 11.

¹²³ Ergin, a.g.e., TK; 1. Taş Batı 4-5.

¹²⁴ Ergin, a.g.e., BK., Doğu 12.

¹²⁵ Ergin, a.g.e., KT., Doğu 22.

Daha ilk çağlarda kaderlerinin devletle sımsıkı bağı bulunduğuna inanan Türkler devletlerini mistik bir şekilde de değerlendirmişlerdir. Mesela Orhun Abideleri'nden de açıkça anlaşılacağı üzere Türk milletinin yok olmaması, eskisi gibi yine bir millet haline gelmesi için onları koruyan Gök-Tanrı ile, Türklerin yer ve suları el birliği ederek, İltiş Kağan'la Hatununa milleti toplamaları, devleti kurmaları için yardım ediyorlardı¹²⁶.

Toprağın üstün tutulduğu yerleşik kültür ile birinci planda devlete yer veren bozkır kültürü arasındaki fark da konumuz yönünden dikkat çekicidir. Hind-Avrupalı topluluklar “baba” sıfatını vatanlarına verdikleri halde (Vaterland, Fatherland gibi), Türkler bu sıfatı devletlerine vermişlerdir. Hind-Avrupalılar yerleşik olduklarından topraklarını terk edemiyorlardı veya daha kolay olan yerleşik hayatı tercih ettikleri için işgale esarete katlanıyorlardı. Varlığını bağımsızlığıyla bir gören, onu hayatın bütün nimetlerinin üstünde tutan Türk milleti ise bozkırda yaşıyordu; bir düşman saldırısında başka yere göçüyordu. Kader de onu kendisinden çok kalabalık olan Çin'in kıyısında tarih sahnesine çıkarmıştı. Ancak bu göçü devlet düzen ve disiplininde gerçekleştirebileceği gibi terk ettiği yerleri yeniden ele geçirmesi de onunla mümkündü. Bundan dolayı da Türklerde devlet topraktan daha önemli hale gelmiş ve devlet ‘baba’ olmuştur. Toprağını ise ‘devlet baba’nın koruyuculuğunda ‘ana vatan’ olarak ifade etmiştir¹²⁷.

Eski Türklerde “state” devlet kavramı “il” kelimesi ile karşılanmıştır¹²⁸. Kaşgarlı Mahmut Divan-ı Lügati't-Türk adlı eserinde “il” kelimesi için “sulh, barış”¹²⁹ manasına geldiğini söylediğini görmekteyiz. Orhun abidelerinde de yukarıda nakledilen alıntılardan da anlaşılacağı üzere devlet kavramı yerine yine “il” kelimesi kullanılmıştır¹³⁰. İl kelimesi Oğuz destanında *hali hazırdaki devletin bir parçası olmak, itaat altına girmek* anlamlarında kullanılmıştır¹³¹.

Bağımsız, teşkilatlı bir millet demek olan “il”i, Gabain; ülke, imparatorluk, iktidar ve hükümet olarak tanımlamıştır. Yine “il” kelimesi için Eberhard; toprağı

¹²⁶ Ergin, a.g.e., KT., Doğu 11.

¹²⁷ Selim Yıldız, **Vilayetlerin Sultanlığından Faziletlerin Sultanlığına Osmanlı**, İst. 2003, s.14

¹²⁸ Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, Kültür Bakanlığı Yay., İst. 1981, s. 75.

¹²⁹ Niyazi, **Türk Devlet Felsefesi**, s. 21.

¹³⁰ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, (Haz. İsmail Aka, Kazım Yaşar Koparan), İst. 1967, s. 166.

¹³¹ A. Zeki Velidi Togan, **Oğuz Destanı**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982, s. 21.

(uluş), ile halkı (badun, kün)nı belli töreye uygun şekilde koruyan, içerde barışı sağlayan kuruluş diye tanımlamıştır¹³².

Türklerin devlet anlayışında millet, il, töre ve hakan devletin temel ilkeleridir. Devleti idare etme hakkı tanrı tarafından hakana verilen bir kuttur. Nitekim bu anlayış Hunlarda kağan olan Mete'ye verilen göğün ve yerin oğlu, güneş ve ayın ortaya çıkardığı büyük Hun Yabgusu" unvanı onun iktidara tanrının lütfüyle geldiğini ortaya koymaktadır¹³³. Ayrıca aynı anlayışı Orhun abidelerinde şu ifadelerle görmekteyiz: Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, ili veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu¹³⁴.

Türklerde devlet anlayışı, insanların inançlarına ve ailedeki töreye göre şekillenmiştir. Türklerde devlet büyük bir aile demektir. Türk milleti için en büyük ve kutsal müessese devlet olmuştur. Türk devlet geleneğinde ve felsefesinde önemli olan O'nun bölünmezliği ilkesiyle aralıksız olarak devamını sağlamasıdır.

Türklerde devlet fikri, yukarıda Orhun Abidelerinden yapmış olduğumuz alıntıdan "ili veren Tanrı" da anlaşılacağı gibi devlet Tanrının istediği ve onun Türklere bahsettiği bir kurumdur. Bu da Türklerin tarih boyunca sürekli devlet kurma isteklerini açıklamak için yeterli olacaktır.

Ayrıca Türklerdeki devlet fikri Türklerin istiklal (bağımsızlık) anlayışıyla da alakalı bir durumdur. Çünkü Türkler bağımsız yaşama arzuları çok engin bir millettir. Eski Türkler, ancak hür ve müstakil yaşadığı toprakları vatan olarak saymışlar ve sadece tuğlarının (bayraklarının) dalgalandığı yerleri vatan olarak kabul etmişlerdir. Bu nedenler eğer bir yerde hür olarak yaşayamayacaklarsa hemen o bölgeyi terk edip yeni ve özgür bir devlet kurmuşlardır¹³⁵.

C. TÜRK DEVLETİNİN UNSURLARI

Gerekli unsurların varlığı bir topluluğa devlet özelliği kazandırır. Kamu hukukçularının hazırlayıcı ve meydana getirici diye ikiye ayrıldıkları bu unsurları bir

¹³² Von Gabain, *Hun-Türk Münasevetleri*, **İkinci Türk Tarihi Kongresi**, İstanbul 1943, s. 895-911; W Eberhard, *Birkaç Eski Türk Unvan Hakkında*, **Bellekten**, C. IX/35, Ankara 1945, s. 323; Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 233.

¹³³ L. Nikolayeviç Gumilev, **Hunlar**, (Çev: D. Ahsen Batur), Selenge Yay., İst. 2002, s. 103.

¹³⁴ Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yay., İst. 2003, KT., Doğu, 25-26; BK., 20-21.

¹³⁵ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 224.

arada aramak gerekir. Ülke ve nüfus hazırlayıcı, hâkimiyet meydana getirici unsurlardır¹³⁶.

1. Ülke

Sınırları belli toprak parçasına ülke denir. Ülkesi olmayan bir topluluk, hiçbir şekilde devlet niteliğini kazanamaz. Bir devletin var olabilmesi için, belli ve sınırları tespit edilmiş bir ülkede bulunması şarttır. Aksi takdirde o topluluk, bir göçebe güruhu olmaktan öteye gidemez. Başka bir deyimle ifade etmek gerekirse, ülke, devlet egemenliğinin veya devlet kudretinin kullanıldığı çevredir. Bu çevre içinde kalan bütün varlıklar, devlet egemenliğine ve kudretine tabidirler¹³⁷.

Eski Türkler “uluş” dedikleri belirtilen ülke ye hiç bir zaman kuru bir toprak parçası olarak bakmazlardı. Orhun Abideleri’nde ülke “iduk yiru subı” kelimeleri hem kutsal ruhları ifade ederken hem de kutsal yer ve sular şeklinde vatanı temsil etmektedir¹³⁸. “İduk” kelimesinin Divan’ı Lugati’t-Türk’de “mübarek, Tanrı’ya adanmış” manalarına geldiğini öğreniyoruz. Böylece ülke, kutsal törenin tatbik edildiği yer olduğu için, kutsallık kazanıyordu¹³⁹.

Türklerin ülke anlayışları bağımsızlık fikriyle beraber gelişmiş, ülkenin devletin esası olduğu düşüncesi Türk milletinde ilk çağlardan beri yerleşmişti. Devlet ile ülke arasındaki bağı şu tarihi olay en iyi şekilde açıklamaktadır. İlk tahta çıktığı sıralarda (M.O. 209) Mete’den komşuları Tunguzlar, savaş bahanesi olması için atını isterler. Devlet Meclisi’nin itirazına rağmen Mete atını verir. Ardından karısını isterler aynı şekilde Devlet Meclisi’nin itirazına rağmen onu da verir. Daha sonra Tunguzlar, çorak bir bölgeyi isteyince, Meclis’in “atı, kadını verdik; işe yaramayan bu toprak parçasını da verelim”, görüşüne karşı Mete, toprağın devletin malı olduğunu ve arazi terk etmenin imkan dâhilin de bulunmadığını söyleyerek savaş kararı alır. Vatanla devlet arasındaki ilişkinin Türk milletinde kolektif şuur haline geldiğini Türkmenlerin şu atasözü de ifade etmektedir. “Devletli devlet arar, devletsiz vatan arar.”¹⁴⁰

Gök-Türk Abideleri’nde hakanların Tanrı tarafından tahta oturtulduğu belirtilmektedir. Bu oturtuluşun bir sebebi de yer ve suların sahihsiz kalmaması idi

¹³⁶ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.233.

¹³⁷ Kubalı, a.g.e., s. 179.

¹³⁸ Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, TTK.Yay., Ankara, 2000, s. 48.

¹³⁹ Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., c.I, s.65.

¹⁴⁰ Memiş, a.g.e., s.266; Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.236.

“Türk Tanrısı, mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiştir. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İleriş kağanı, annem Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır”¹⁴¹. Türklerin atalarının hüküm sürdükleri “yer ve sular”dı; aynı zamanda da bu “kutsal yer ve sular Türkler yok olmasın” diye onları korumuşlardı¹⁴². Bu telakki milletle ülke arasında kader bütünlüğüne dair inancı göstermektedir.

Eski Türkler bazı bölgelere olağanüstü önem verirlerdi. Stratejik durum bakımından çok kıymetli, otağı bol, yolların kavşağındaki Ötüken yaylasının önemi, belki sadece bunlardan kaynaklanmayıp, dini bir sebepten de ileri gelmiş olabilirdi; zira onu adı “İduk Ötüken”, yani “mukaddes Ötüken”di¹⁴³. Orhun Nehri’nin kaynaklarını aldığı bu bölge Türk devletçilik ruhunun yerleştiği yerd. Ancak burayı yurt edinen çevresindeki Türk kitlelerine hâkim olabiliyor, onları idare edebiliyordu¹⁴⁴. Gök-Türk Devleti’nin doğuya göre batısında zengin toprakların bulunmasına, devleti kuran kabilelerin çoğunun batıda yaşamasına rağmen, devlet belli bir noktaya geldikten sonra başkent Ötüken’e taşındı¹⁴⁵. “... Ötüken Ormanı’nın milleti, ittin. Gittiğin yerde hayrın şu olmalı. Kanın nehir gibi aktı Kemiğin dağ gibi yığıldı Ey Türk! Ötüken Ormanı’nda oturursan ebediyen il tutacaksın”¹⁴⁶. Sözünu Orhun Abideleri’ne yazdıran ne idi? O zamanki telakiye göre sadece “Tanrı’nın dünyaya, dünyanın da Tanrı’ya en yakın olduğu yer” olması mı idi? Ötüken’i başkent yapmayan devlete Türkler dini sebepten dolayı mı tabi olmuyorlardı? Tonyukuk’un “Kağan ve Türk milleti Ötüken’de yerleşince güne-kuzey, doğu-batıda bulunan bütün Türk boyları da bize katıldı”¹⁴⁷ sözlerinden de bu anlam çıkmıyor mu? Bu niçindi? Burası her zaman stratejik değildi. Mesela Gök-Türkler başkentini Ötüken’e taşıyınca devlet batıdaki boyların desteğinden mahrum kalmıştı.

Ötüken’e verilen değer arka planında öncelikle Türklerin vatan duygularında aramak gerekir. Toprağı vatan yapan hatıralardır. Türklerin atalarına bağlı oldukları Abideler’den de bellidir. Atalarının yaşadıkları ve gömüldükleri topraklara mistik bir duyguyla bağlıydılar. “Dua edilen yer” manasına gelen Ötüken’in, adından da

¹⁴¹ Ergin, a.g.e., BK., Doğu 10

¹⁴² Ergin, a.g.e., BK., Doğu 10.

¹⁴³ Ergin, a.g.e., KT., Güney 3, 4, 8.

¹⁴⁴ Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s.115.

¹⁴⁵ Niyazi, a.g.e., s.35.

¹⁴⁶ Ergin, a.g.e., KT., Güney 8.

¹⁴⁷ Ergin, a.g.e., TK, 1. Taş, Güney 10.

anlaşılabileceği gibi dini bir mahiyeti de vardı. Bir de burası Asya'nın değişik yerlerine giden yolların kavşağında idi. Ötüken Türkler için her zaman stratejik olmamakla beraber, genel olarak stratejikti. Zira Orta Asya milletleri için en büyük tehlike insan denizi olan Çin'di. Ötüken bölgesi ile Çin'i Gobi Çölü ayırırdı. Ötüken ve Altay Dağları'nın uçları Gobi Çölü'nün içlerine kadar uzandığından, gerektiğinde Çin'e sıçrama tahtası teşkil ederdi¹⁴⁸.

Türk milleti vatanına sahipken hem korumayı, hem de, "Gökyüzü çadırımız" diyerek sınırlarını genişletmeyi amaç edinmiş, bu uğurda evlatlarını cömertçe harcamıştır. Türk hakan ve yöneticilerinde çağlar boyunca destanlık örneklere tarihin sayfalarında çok sık rastlıyoruz¹⁴⁹. Yabancıların da dikkatlerini çeken Türklerin bu hasletini çarpıcı bir şekilde belirttiği için, Kuteybe bin Müslim'in ilginç benzetmesini zikretmek yerinde olacaktır: "Türkler vatanlarına çok bağlı olup, onun için çırpınırlar. Basra'dan Umman Denizi sahiline götürülen ve iple bağlı olan bir deve, nasıl fırsat bulursa kendi vatanına gitmek için inlerse, Türk de uzak memleketlere gittiği zaman vatani için bir deveden daha çok üzülür: onu özleyerek inler..."¹⁵⁰

2. Nüfus

Ünlü Fransız düşünürü Ernest Renan'a göre, "millet, ortak bir geçmişi olan ve birlikte yaşama arzusu gösteren insan topluluğudur."¹⁵¹ Bu tanımlamadan anlaşıldığına göre, millet olmanın temel şartlarından biri ve belki de en önemlisi, ortak bir geçmişe sahip olmaktır. Ortak bir geçmişe sahip olan topluluklar ise, devamlı olarak bir arada yaşadıklarından olsa gerek, bir takım maddi ve manevi değerleri paylaşmak durumundadırlar. Kısaca belirtmek gerekirse, millet kavramı, devamlılık ve ebedilik düşüncesini ifade eder. Millet, politik bir örgütlenme sonucunda, iradesini gösterebilecek duruma gelmek suretiyle devlet şekline girer. Bu örgütlenme, önder veya önderlerin girişimiyle gerçekleştirilir ki, bu da milletin devlete dönüşmesini sağlar. Bu da demek oluyor ki gelişigüzel bir araya gelmiş insanlardan oluşan bir topluluk, devletin nüfus unsurunu meydana getirmez¹⁵².

¹⁴⁸ Niyazi, a.g.e., s.36.

¹⁴⁹ Memiş, a.g.e., s.266.

¹⁵⁰ Zeki Velidi Togan, **Umuni Türk Tarihine Giriş**, İst. 1970, s. 106.

¹⁵¹ Memiş, a.g.e., s. 266.

¹⁵² Taneri, a.g.e., s. 81.

“Halk” kelimesinin karşılığı eski Türklerde “kün” idi. İl (el) ve kün (gün) kelimelerini bir arada kullanmak adeta alışkanlık haline gelmişti. Devletin ve milletin birbirlerinden ayrılmalarının mümkün olmadığı eski çağlarda Türklerin şuurunda yer etmişti. Abideler’deki Bilge Tonyukuk’un şu sözleri buna güzel örnektir “İlteriş Kağan kazanmasa ve ben kendim kazanmasam il de millet de yok olacaktı. Kazandığı için ve kendim kazandığım için il de il oldu, millet de millet oldu”¹⁵³.

Devletin esas kurucusunun ve sahibinin millet olduğu Orhun Abideleri’ndeki şu cümlelerden de açıkça anlaşılmaktadır: “...Yukarda Türk Tanrısı Türk milleti yok olmasın diye!. Bir millet olsun diye!...”¹⁵⁴ Abidelere dikkat edildiğinde, devletin kuruluşunda ne kağanlara ne beylere ne de aristokrat bir aileye hitap edilmediği tespit edilir; konu devlet ise, sahibinin de millet olduğu her vesileyle belirtilir.

Tonyukuk’un Devlet Meclisinde, Bilge Kağan’ın isteğine, Çin’in nüfusunun yüzde biri kadar olmadıklarını¹⁵⁵ öne sürerek karşı çıkmasından, devlet hayatında nüfusun önemini eski Türk yöneticilerinin bildiklerini öğreniyoruz. Çin tarihlerinin kaydettiklerine göre, şehirleri zapteden, halkı öldüren Cengiz Han’a, Doğu Türkistan’ın Hami şehrinden gelen Tapan adında bir Türk şöyle demişti: “Siz insanları öldürüp, toprağı boş bırakıyorsunuz. Hâlbuki devlet insanla topraktan meydana gelir.”¹⁵⁶ Bu tarihi örnek bizlere, devlet hayatındaki nüfusun önemini sadece yöneticilerin değil, Türk halkının da idrak ettiğini göstermektedir.

3. Hakimiyet

Hâkimiyet: “Devlete mevcut olan çeşitli uzuv ve unsurlara ait kuvvetleri bir araya getiren hakiki bir bağlama kuvvetidir” şeklinde de tarif edilmiştir. Daha açık bir ifade ile hâkimiyet; ülkesinde mevcut fert ve grup kuvvetlerinin üstünde, bunların hepsini kumanda eden ve direktif veren üstün bir kuvvettir. Hâkimiyetin bir şahısta veya şahıslardan mürekkep bir heyette bulunması lazımdır. Gözle görülür veya görülmez, ancak mutlaka bir tarafta mevcuttur; aksi halde devlet dağılır, anarşi hâkim olur¹⁵⁷.

a. Hâkimiyetin Mahiyeti

¹⁵³ Ergin, a.g.e., TK., 2. Taş, Kuzey 4, 5, 6.

¹⁵⁴ Ergin, a.g.e., KT., Güney 11.

¹⁵⁵ Ergin, a.g.e., TK., 1. Taş, Güney, 2, 3, 4, 5, 6, 7.

¹⁵⁶ Niyazi, a.g.e., s.41-42.

¹⁵⁷ Hayreddin Karaman, **Mukayeseli İlam Hukuku**, İz Yay., İst. 1999, s. 53, 54.

Türkler hâkimiyet, istiklal kavramını ‘oksız’lık kelimesiyle ifade ederlerdi. Hâkimiyetin gerektirdiği bağımsızlık duygusu Türk milletine çok eski çağlarda mal olmuştur. Bu duygu temelini Türk kültüründe bulmaktadır. Bozkırlı Türk, hayat üslubu gereği her zaman yer değiştirmek imkânına sahipti. Bu imkân onu karın doyurmak için toprağını terk edemeyen köylünün zaruretinden ayırıyordu. Bir istila halinde toprağa yerleşik köylü, yaşayabilmek için baş eğmek zorunda kaldığı halde, bozkırlı Türk geçim vasıtası hayvanlarını sürerek hür iklimlere doğru yol alırdı. Hayat şekli bağımsızlığı Türk milletinin sanki karakterinin bir özelliği haline getirdi¹⁵⁸.

Gök-Türk tarihindeki fetret devrini milletin ölümü olarak nitelendiren ve bağımsızlıktan mahrum bir milleti ölmüş kabul eden Abidelerdeki ifadeler Türklerdeki şiddetli bağımsızlık duygusunun açık delilleridir¹⁵⁹.

Orhun Abideleri’nde hâkimiyetle, hâkimiyeti elinde tutanların, hatta hâkimiyetle devletin ayrıldığını, hâkimiyetin devlete kurucu bir unsur olarak katıldığını müşahade ediyoruz¹⁶⁰.

Orhun Abideleri’nde devletin ancak halkın itaatı ile kurulabileceği ve yaşayabileceği belirtilmektedir. Abideler’de hâkimiyeti iyi kullanamayan kağanlardan söz edilir ve bu kağanlara halkın itaat etmeyeceği tarihi bir olayla açıklanır¹⁶¹. Bunlardan devlet başkanı kağanın, devletteki hâkimiyet unsuruyla karıştırılmadığı, kağanın sadece hâkimiyeti kullanan yüksek bir yetkili olduğu anlaşılmaktadır. Abideler’de ve bütün tarihi vesikalarla töreye çok önem verildiği de her vesile ile açıklanır. Töre hakanın ve diğer yöneticilerin yetkilerine sınırlar getirdiği gibi, devletin kuruluşu da ona göre yapılmaktadır. Dolayısıyla töre devletten ve onun başkanından ayrıdır, kendine has özellikleri vardır¹⁶².

Türk devlet ve hâkimiyet telakkisi temelinde tüm dünyayı içine alan bir cihan hâkimiyeti telakkisi yatmaktadır. Cihan hâkimiyeti, Türklerin yaşantı şekillerinin de bir uzantısıdır. Göçebe insanlar kuvvet ve şiddetle galebe çalmaya, toplulukları kendilerine köle etmeye muktedirlerdir. Onlar için verimli ve refah getiren topraklar yoktur. Onlar ellerindeki topraklarla yetinmezler daha geniş coğrafyaları hedefler ve bunun için

¹⁵⁸ Kafesoğlu, a.g.e, s. 233.

¹⁵⁹ Ergin, a.g.e., KT., Doğu 10; TK., I. Taş, Batı 3.

¹⁶⁰ Niyazi, a.g.e., s. 41.

¹⁶¹ Ergin, a.g.e., KT., Doğu 5, 6; BK., Doğu 5,6,7.

¹⁶² Ergin, a.g.e., KT., Doğu 1, 16, 22; BK., 2, 11, 12, 18, 19, 36.

savaşları¹⁶³. Bilge Kağan'ın kitabesinde Türklerin tarih boyunca inandıkları Cihan Hakimiyeti Göktürk-Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde fiilen devam etmiştir. Türklerin eski inançları ve daha sonra kabul ettikleri İslam dini de Türklerin Cihan Hakimiyeti mefkuresini desteklemiştir¹⁶⁴. Bu husus Orhun Kitabelerinde şöyle ifadesini bulmuştur:

- Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldıktan sonra ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış, insanoğlunun üzerine atalarım Bumin ve İstemi Kağan oturmuş; oturarak Türk milletinin ilini, töresini tutmuş, düzenlemiştir.¹⁶⁵

Türk ili ve töresi düzenlendikten sonra sıra diğer coğrafyaları ve diğer toplulukları hâkimiyet altına almaya gelmiştir. Bu aşamadan sonra artık diğer toplulukları da hâkimiyet altına alma aşaması geliyordu.

- Dört taraf hep düşman imiş. Ordu sev ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tabi kılmış.¹⁶⁶

¹⁶³ İbni Haldun, a.g.e., s. 369.

¹⁶⁴ Turan, **Türkiye'de Siyasi Buhranın Kaynakları**, s. 23.

¹⁶⁵ Ergin, a.g.e., KT., Doğu, 1; BK., Doğu, 2-3.

¹⁶⁶ Ergin, a.g.e., BK., Doğu 2.

b. Hâkimiyetin Kaynağı

Devlet hukuki bakımdan emretme hak ve yetkilerine sahip, emri tatbik etmek kudretini haiz yüksek sosyal bir düzen olduğuna göre, onu zorbalıktan ayıran husus, itaat eden tebaanın hâkimiyeti meşru kabul etmesidir¹⁶⁷. Meşruiyet topluluklara göre değişik olmakla beraber, kaynağını esas alarak hâkimiyetleri gelenekçi, kanuni ve karizmatik olmak üzere üçe ayırmak mümkündür¹⁶⁸.

Gelenekçi hâkimiyette meşruiyet, eskiden beri süre gelmekte olan ve değişmeyeceğine inanılan düzenin kutsallığını benimsemeye dayanır. Hâkimiyeti kimin ele alacağı, nasıl kullanacağı gelenekler tarafından düzenlenir. Gelenekçi hâkimiyet mevcut sosyal düzeni devam ettirme prensibini esas alır. Buna göre sosyal düzeni yönetenlerle o düzene bağlı olanlar arasındaki farklılaşmanın çok eski ve devamlılığı kabul edilir. Böyle bir hâkimiyet anlayışında hükümdar, hâkimiyetini, yazılı hukuk kaidelerine göre değil, örf adet ve geleneklere uygun olarak kullanır¹⁶⁹.

Kanuni hâkimiyette; hükümlerliliğin esası kanunlarla tespit edilir. Hâkimiyeti elinde bulunduranlar objektif kurallara göre hâkimiyetlerini sürdürürler¹⁷⁰.

Karizmatik hâkimiyette ise hâkimiyetin, hükümdardaki Tanrı vergisi olarak nitelendirilen üstün vasıflardan kaynaklandığı kabul edilir. Bu hâkimiyette esas "charisma" yani bir nevi insanüstülük "lütuf ve inayet"le donatılmış olma gücüdür. Bu anlayışta hükümdar, Tanrının yeryüzündeki naibidir¹⁷¹.

Saydığımız bu üç hâkimiyet telakkisi biri birinden da gelişmiş olma gibi bir üstünlük sıralaması takip etmemektedirler. Bu anlayışların her hangi birine en gelişmiş toplumlarda da rastlamamız mümkündür¹⁷².

Türk anlayışında, egemenlik Gök'ten alınır¹⁷³. M. Ö. 176 yılında, Tengri Kut'u unvanını taşıyan Hun Hakanı Mete Han'ın, Çin imparatoruna gönderdiği mektup şöyle başlar: "Ben, Tanrı tarafından tahta çıkartılmış büyük Hun Hakanı-Tanhu veya Tanju'su"¹⁷⁴ İşbara Han'ın (581-587) Çin İmparatoruna gönderdiği mektubun

¹⁶⁷ Kahveci, a.g.e., s. 215.

¹⁶⁸ Weber, a.g.e., s. 80.

¹⁶⁹ Kapani, a.g.e., s. 67.

¹⁷⁰ Weber, a.g.e., s. 81.

¹⁷¹ İbni Haldun, a.g.e., s. 364.

¹⁷² Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 220.

¹⁷³ İbrahim Kafesoğlu, **Türk İslam Sentezi**, Ötüken Yay., İst. 1999, s. 67.

¹⁷⁴ Bahaeddin Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, Ankara 1981, C. I, s. 459.

başlangıç formülü de aynıdır: “Tanrı tarafından gönderilmiş büyük Gök Türkler...”¹⁷⁵ Uygur Hanları da “Tengride kut bulmuş” unvanını kullanırlar¹⁷⁶. Ancak, 789’dan sonra, Mani dini tesirleriyle, gök’ün yerine ay geçer: “Ay tengride ülüş bulmuş Alp Kutluğ Bilge Kağan” (795-805) “Ay tengride kut bulmuş Külüg Bilge” (805-808) yahut “Ay tengride kut bulmuş Alp Bilge” (808-821)¹⁷⁷.

Türk anlayışının özelliği, egemenlik hakkının mutlak olmayıp, töre ile sınırlandırılmış olmasıdır Eski Hint ve İran’da devletin pozitif gelişmesinde, teokratik anlayışta bir monarşi, tek kişinin tam hâkimiyeti söz konusudur. Eski Çin’de de hükümdar, gücünü ve meşruiyetini gökten aldığı gibi, kendisine kutsiyet atfedilir Türklerde ise, Hakan, egemenliğini Tanrı’dan alır, ama Tanrı adına hükmedemez ve iktidarı mutlak değildir¹⁷⁸.

Hakan belli bir soydan Açınaoğullarından gelir ve kendisine hiç bir noktada ulûhiyet atfedilmez. Göksel/ilahi olan, Türk budun üstüne görevlendirmedi, hakanın kendisi değildir. Mehmed Niyazi, Türklerde eski zamanlardan itibaren, egemenlik ile onu elinde tutan şahsın ayrıldığını, bu idrakin Roma’ya mahsus olmadığını, Göktürk Bengütaşları’na dayanarak açıklamaktadır Kağan, egemenliği kullanan yetkili kişidir¹⁷⁹.

Kutun verilmesi hususunda Orhun Kitabelerinde şu sözlerle ifade edilmiştir.

- Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için, kağan oturdum.¹⁸⁰
- Tanrı buyurduğu için, devletim, kısmetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip, besledim.¹⁸¹

“Kendi devletim olduğu için”, sözünden de anlaşıldığı üzere “kut” her hangi birine değil, sadece Açına soyundan gelenlere bahşedilmektedir. Bu anlayış Tüm Türklerde hâkim bir anlayıştır, bu nedenledir ki soylu olmayan kişi hakan olamazdı,

¹⁷⁵ Turan, a.g.e., s. 69.

¹⁷⁶ Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, C. I, s. 459.

¹⁷⁷ Abdulkadir Donuk, “*Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı*”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, S.10-11, İst. 1978-79, s. 50.

¹⁷⁸ Halil İnalcık, **Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet**, Eren Yay., İst. 2000, s. 21; Erol Güngör, a.g.e., s. 57.

¹⁷⁹ Niyazi, **Türk Devlet Felsefesi**, s. 43.

¹⁸⁰ Ergin, a.g.e., KT., Güney, 9.

¹⁸¹ Ergin, a.g.e., BK., Doğu, 23.

ancak bu anlayış sadece hakanlık müessesesi için uygulanan bir töre olup diğer devlet görevleri için bu şart aranmazdı¹⁸².

“Ölecek milleti diriltip, besledim”, sözünden de anlaşılan Türk kağanının ve Türk devletinin babalık vasfının nasıl oluştuğunu göstermektedir.

- Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabii.¹⁸³

- Yukarıda Türk Tanrısı, mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiştir. Türk Milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İteriş kağanı, annem İlbilge hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır. Babam kağan 17 erle dışarı çıkmış. Dışarı yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki inmiş. Toplanıp 70 er olmuş. Tanrı kuvvet verdiği için, babam kağanın askerleri kurt gibiymiş, düşmanı koyun gibi.¹⁸⁴

- Tanrı Güç verdiği için orada mızrakladım, perişan ettim.¹⁸⁵

Abidelerde geçen yukarıdaki sözlerden de anlaşıldığı üzere, Türklerde Tanrıya tam bir inanış ve bağlılık vardı. Yapılan her işin Tanrının isteği ve onun dilemesi sonucu olduğu görülmektedir.

C. Hâkimiyetin Kullanılması ve Hâkimiyetin Kullanımının Sınırlandırılması

Türk Hakanı Yüce Tanrı'dan kut alır, egemenliğe sahip olur; ama, iktidarı mutlak değil, töre ile sınırlıdır¹⁸⁶. İktidarının meşruiyeti, töreye uyduğu sürece devam eder; yoksa kut çekilir. Kafesoğlu'na göre, töre “Eski Türk sosyal hayatını düzenleyen ‘mecburi’ kaideler bütünü idi.” Ayrıca, anayasa hükmünde, değişmez ilkeleri vardı.¹⁸⁷ Töre, geleneğe dayalı yusundur yani hukuktur. “Fakat yusun, kurucu Kağanın iradesi ile

¹⁸² Nevzat Köseoğlu, **Türk Kimliği ve Türk Dünyası**, s. 37.

¹⁸³ Ergin, a.g.e., KT., Doğu, 25-26; BK., 20-21.

¹⁸⁴ Ergin, a.g.e., BK., Doğu, 10-11.

¹⁸⁵ Ergin, a.g.e., BK., Doğu, 32.

¹⁸⁶ Erol Güngör, a.g.e., s. 57; Kafesoğlu, **Türk İslam Sentezi**, s. 68.

¹⁸⁷ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 233.

töre halini alır. Kağan kendi emirlerini ona ekler ve ili yeni düzenine koyar. Töre, hükümdarları bağlayan objektif hukuk kaideleri mecmuasıdır.”¹⁸⁸

İyi kanunlar koyma ve bunları tarafsızca uygulama anlamında adalet, doğu siyaset geleneğinin ana kavramıdır. Siyaset, hükümdarın otoritesini koruma ve kuvvetlendirme, bunun araçlarını araştırma işidir. Bunun da temeli adalettir. Çünkü bu otoritenin varlığı askere, askerin varlığı paraya ihtiyaç gösterir. Para ve askeri, halkın hoşnutsuzluğuna yol açmayacak biçimde elde etmek gerekir. Halk üzerinde zulüm ve hoşnutsuzluk, otoriteyi tehlikeye sokar. İran siyasetnamelerinin ünlülerinden Kabusname şöyle der: “Hükümdarlık askerle, asker de altınla kudret kazanır. Altın da bayındırlıkla ele geçer. Bayındırlık ise adalet ve insaf ile yayılabilir. Onun için adl-ü insaftan gafil olma.” Görüldüğü gibi İran hâkimiyet anlayışında, adalet, hükümdarın iktidarını emniyete almak içindir. Hükümdarın iktidarı mutlak ve bölünmez olduğu, onun iradesini haricen sınırlandırabilecek bir güç ve örgütlenme olmadığı için, sınırlama ancak vicdanda olabilmekte ve bunun da akli olması gerekmektedir: Adil ol ki, güçlü olasın, güvende olasın. Adaletin, ancak hükümdarın iyi huylu, güzel ahlaklı olması ile gerçekleşebileceği gerçeği, doğu siyasetnamelerini aynı zamanda ahlak kitabı haline getirmiştir¹⁸⁹.

Türk hâkimiyet anlayışında ise, adalet yahut töreye sadakat, meşruiyeti sağlayan ilkedir ve devlet hukukunda direnme hakkı olarak bilinen hakkı temellendirir. Doğru geleneğinde, adalet mutlak iktidar sahibi olan hükümdarın, iyi insan olmasından doğan bir lütuftur. Türk anlayışında, teba için hak, hükümdar için meşruiyetinin temelidir. Tanrı’dan kut alarak tahta oturan Kağan, töreden saparsa, Tanrı “kut yük”ini çeker ve Hakan, Kapağan Kağan gibi öldürülebilir. Diğer bir örnek ise töreye göre kağanlık hakkı Bilge Kağan’ın iken, onun yerine geçmek isteyen İnal Kağan’ı Tanrı tasvip etmemiş (kut’u taplamamış), tahtından olmuş, töreye muhalefetten de öldürülmüştür¹⁹⁰. Kut, kişiye verilmiş mutlak bir mazhariyet değildir. “Erdemsizden kut çekilir.” Töreye uyulmazsa, töre unutulursa il de (devlet) dağılır. Esasta, “İl gider töre kalır” Bir gün

¹⁸⁸ İncalcık, a.g.e., s. 21.

¹⁸⁹ Köseoğlu, a.g.e., s. 48.

¹⁹⁰ Saadettin Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi Yay., Ank. 1997, s. 117.

yeniden Tanrı'dan kut alan bir Hakan, bu töreye göre ili kurar; açları doyurur, çıplakları giydirir, az milleti çok eder. Ama töre kaybolursa il de gider¹⁹¹.

Törenin bu üstün değerini, Türk topluluklarının dağınık, hareketli geniş bir coğrafyaya yaygın hayatı ile açıklamak düşünülebilir. Bu hayatta var olabilmek, ayakta kalabilmek için devlet otoritesinden önce, güçlü bir düzen fikrine bağlanmak gereği kabul edilebilir. Töreye sadakatle hükümlerlik yetkilerinin sınırlandırılması yahut meşruiyetin adalete bağlanması şeklindeki bu anlayış, Türk kültürünün daha sonraki devrelerinde de zenginleşerek devam etmiştir. Türk hâkimiyet anlayışında hakanlar hâkimiyeti kendi şahsi menfaatleri için değil yönettikleri millet için kullanırlardı. Bu anlayışın nedeni daha önce değinilen Türklerin hakanı bir baba olarak görmesidir. Kendini milletin babası olarak kabul eden kağan elindeki tüm gücü milletini daha iyi şartlarda yaşatmak için kullanırdı.

- Küçük kardeşim Kültiğin ile konuştuk. Babamızın, amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmam. Küçül kardeşim Kül Tiğın ile, iki şad ile öle yite kazandım. Öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmadım. Ben kendim kağan oturduğumdan her yere gitmiş olan millet yaya olarak, çıplak olarak, öle yite geri geldi. Milleti besleyeyim diye kuzeyde Oğuz kavmine doğru; doğuda Kıtay, Tabı kavmine doğru, güneyde Çine doğru on iki defa ordu sevk ettim... savaştım. Ondan sonra Tanrı buyurduğu için, devletim, kısmetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledi. Çıplak milleti elbiseli kıldım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Değerli illiden değerli kıldım. Dört taraftaki milleti hep tabi kıldım, düşmansız kıldım¹⁹².

¹⁹¹ Erol Güngör, a.g.e., s. 54; Köseoğlu, a.g.e., s. 49.

¹⁹² Ergin, a.g.e., BK. Doğu 21, 22, 23, 24.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİYASETNAME VE KUTADGU BİLİĞ IŞIĞINDA TÜRK HÂKİMİYET ANLAYIŞI

A. HÂKİMİYETİN KAYNAĞI

Türklerde Kağan “yeryüzünün hükümdarı” olarak düşünülürdü. Buna “üniversal, cihan şumül devlet” denir. Türk Kağanı, adeta “göğün yerdeki temsilcisidir” yalnız o Tanrı değildir¹⁹³.

Çalışmamızın II. bölümünde de incelediğimiz gibi eski Türklerde de taht ilahi takdire açık tutulmuştur. Bu telakki karşısında bütün diğer adet ve teamüller hükümsüz kalmıştır (Güç, kudret, bilgelik, vb.). Hanedandan biri şu veya bu suretle fiilen tahtı ele geçirdi mi artık onun meşruiyeti nazari ve hukuki bakımdan bir mesele olmamaktadır. Hükümdara bu noktadan sonra kati itaat gerekir. Çünkü o konumuzun giriş cümlesinde de belirttiğimiz gibi o göğün yerdeki temsilcisidir. Siyasetnamede bu konu:

Yüce Allah’ın Resulü’nün halifesine muhalif olan kimse, Allah’ın Resulü’ne de muhalif olur. Yüce Allah Kur’an’da şöyle buyuruyor:

“Allah’a, Resulü’ne ve sizden olanlara itaat ediniz.” Şimdi sizlerden cenneti cehennemle değiştirecek olan kimdir? Hakk’a yardım ediniz. Batıldan yüz çeviriniz!”(4/62)¹⁹⁴, sözleriyle ifade edilmektedir.

Siyasetname’de ve Kutadgu Bilig’de bu tür nasihat ve hikâyelerin bulunması eski Türk inanç sisteminde olduğu gibi (İslam’ın kabulünden önce) kut anlayışının yani hakimiyetin Tanrıdan alındığı inancının İslami dönemde de İslam dini ve Kur’an’ın etkisiyle devam ettiği ve daha da arttığını söyleyebiliriz.

Nizamü’l-Mülk eserinde anlattığı bir çok hikaye, tarihi olay ve hadislerde hakimiyetin kaynağıyla ilgili olarak bizzat “Bil ki, Yüce Allah her asırda ve çağda halk arasından birini seçer, onu padişahlara layık ve övmeye değer hünelerle süsler, insanlar onun adaleti içinde yaşasınlar, emin olsunlar, daima devletinin bekasını istesinler diye, dünya işlerini ve Allah’ın kullarının huzur içinde yaşamasını ona tevdi eder”¹⁹⁵, sözleriyle eserinin başında eseri sunmuş olduğu Melikşah’a Allah’ı ve onun padişah

¹⁹³ Ahmet Uğur, **Osmanlı Siyasetnameleri**, M.E.B Yay., İst. 2001; Rasyonu, a.g.e., 30.

¹⁹⁴ Nizamü’l-Mülk, a.g.e., s. 12.

¹⁹⁵ Nizamü’l-Mülk, a.g.e., s. 6-7.

olmak suretiyle ona Allah tarafından yüklenmiş olan sorumlulukları hatırlatmaktadır. Nizâmü'l-Mülk, aktardığı başka bir olayda ise “Git, İsmail’e söyle beni sen yenmedin; dindarlığın, imanın, iyi gidişin, Müminlerin Emîri’nin benden memnuniyetsizliği yendi. Yüce Allah, bu memleketi benden geri aldı, sana verdi”¹⁹⁶ sözleriyle de hâkimiyetin Allah tarafından kullarına ne için, hangi şartlarda verildiğini ve bu yükümlüklerin yerine getirilmemesi, düzenin bozulması ve daha kitabın başında ifade edildiği üzere “Allah’a, Resulü’ne ve sizden olanlara itaat ediniz.” ayetinin gereğinin yerine getirilmemesi halinde bu görevin Allah tarafından hükümdardan geri alınacağını anlatmaktadır. Çünkü Allah, hükümdara hükümdarlık görevini düzeni korumak, düzeni korurken de dinin gereklerini de yerine getirmek, Allah’a çokça ibadet ve taat etmek için vermiştir.

Nizâmü'l-Mülk’ün İran’ın ünlü hükümdarı Nûşirevân’ın hükümdar olması ile ilgili aktardığı bir hikâyede “Nuşirevan tahta oturdu. Önce Yüce Allah’a şükretti, sonra, “Biliniz ki bana bu padişahlığı Hudâ, verdi, babadan miras olarak sahibim. Tahtı bir defa daha kılıçla elde ettim. Hudâ mülkü bana ihsan edince, bende size ihsan ettim ve herkese bir vilayet verdim”¹⁹⁷, yine Nûşirevân ile ilgili aktarmış olduğu başka bir hikâyede de Nişirevân, sarayın ileri gelenlerine, büyüklere, “Biliniz ki, ben boş lafla O’na bu cezayı vermedim. Bundan sonra Allah, hilafına bir zulüm ve eziyet yapan herkes, yapılanın aynısını görecektir. Bozanları yeryüzünden kaldırırız. Zalimlerin ellerini kırarız. Dünyayı hak ve adalete bayındırırız. Allah, beni bu iş için yaratmıştır. Zalimlerin ve eziyet yapanların ellerini kırayım diye Allah’ın kulları üzere padişah yapmıştır. Sizin başınıza da aynısının gelmemesi için, iyi iş yapmaya gayret ediniz.”¹⁹⁸ diyerek o İran devlet geleneğindeki hakimiyet anlayışının da Türklerde olduğu gibi hakkın hakim kılınması, zalime karşı mazlumun korunması, haksızlığa karşı hakkın savunulması anlamına geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca yukarıda Nuşirevân’la ilgili aktarılan hikâyeden yine Türk devlet geleneğinde olduğu üzere hakimiyetin babadan oğla naklettiği ancak bu verasetin yine Allah’ın dilemesi sonucu olması dolayısıyla (Allah tarafından hükümdar olarak seçilmiş olması) hakimiyetin Allah tarafından verildiğini belirtmiştir.

¹⁹⁶ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., s. 15.

¹⁹⁷ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., s. 23.

¹⁹⁸ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., s. 27.

Nizamü'l-Mülk Siyasetname'nin başka bir yerinde ise, Allah tarafından hâkimiyeti kullanma görevi verilen hükümdara verilmiş olan bu görevi, "Hudâ'nın, kudret ve şevket ona olsun, nezdinde hiçbir günah, padişahların günahından daha büyük değildir. Zira Allah, padişaha verdiği nimeti başka hiçbir kuluna vermemiştir. Halka hüküm ve fermanı kendisine vermiştir. Sonra padişah adalet üzere olmalı ve zalimlerin elini imdat isteyenler üzerinden çektirmelidir"¹⁹⁹ sözleriyle nitelendirirken bu görevin zalim ile mazlumun arasında adaleti sağlama görevi olduğu için ne kadar zor ve mesuliyetli bir görev olduğunu ayrıca bu görevi Allah'ın kullarına vermiş olduğu nimetler içerisinde en büyük nimetlerden biri olduğunu ifade etmiştir. Ancak padişah bu mesuliyetli görevini hakkıyla yerine getiremez, adaleti sağlayamaz, mazlumu zalime ezdirirse işte o zaman bu büyük ve müthiş nimet onun için Allah katında yazılabilecek en büyük günah kaynağı olacağını ifade etmek suretiyle de hükümdarın sorumluluklarının farkına varması gereğini hatırlatmıştır.

Hakimiyet'in kaynağı ile ilgili olarak Yusuf Has Hacib de Kutadgu Bilig'de de hakimiyetin Allah tarafında "Devran sana memleket ve taht verdi; Tanrı bu taht ile bahtını daim etsin. Ey devletli hükümdar, Tanrı sana saadet verdi; adını bin kere zikrederek, ona şükür lâzımdır"²⁰⁰, sözleriyle ifade etmiştir. Hakimiyet'in kaynağı ile ilgili olarak Selçuklu dönemi eserlerinden olan Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetname'sinde olduğu gibi Karahanlı devleti dönemi eseri olan Kutadgu Bilig'de de aynı ifadelerle rastlanmaktadır. Hakimiyet Allah tarafından seçilmiş olan bir kuluna halkı idare etmek, haklıyla haksızı biri birinden ayırma ve hakkın hakimiyetini ülkede sağlamak için verilmiştir.

"Seni o yarattı, o sana saadet verdi; bana da vermeyecek mi; buna iman et"²⁰¹, "Tanrı kime inayet ve yardım ederse, dünya onun olur ve o saadete kavuşur"²⁰² diyerek hâkimiyetle saadet'i bir tutmuştur ve saadetin "Tanrı kime bu beylik işini verirse, ona işi ile mütenasip akıl ve gönül de verir. Tanrı kimi bey olarak yaratmak isterse, ona önce münasip tavır ve hareket ile akıl ve kol kanat verir"²⁰³, "Düşün, Tanrı fazlı ile sana ne kadar iyilik etmiştir, buna dikkat et. Kalabalık halk üzerine seni hâkim kıldı; dilek ve

¹⁹⁹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 30.

²⁰⁰ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 109

²⁰¹ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 1244

²⁰² Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 6192

²⁰³ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 1933-1934

arzularını verdi ve fermanlarını yürüttü. Tanrı, senin gibi olan kullarını sana muhtaç etti; işte bunların hepsini görüyorsun”²⁰⁴, “Bu beylik mesnedine sen isteyerek gelmedin; onu Tanrı kendi fazlı ile sana ihsan etti. Lütuf ederek, sana bu beyliği verdi; ey bilgisi geniş olan insan, buna şükür et”²⁰⁵, “Bu beyler hâkimiyetlerini Tanrıdan alırlar; halk iyi olursa, bey de iyi olur”²⁰⁶, Tanrı tarafından kulları arasından seçtiği kişilere verildiğini vurgulamıştır. Allah kendi fazl-ı keremiyle kulları arasından seçmiş olduğu hükümdara verdiği hâkimiyetin gereğinin yerine getirilmesinin hükümdara mutluluk kaynağı olacağı ancak hükümdarın yükümlülüklerini yerine getirmemesi halinde de bu mutluluk ve saadetin Allah tarafından geri alınacağı vurgulamıştır. Yukarıda ki ifadelerde geçen “Tanrı, senin gibi olan kullarını sana muhtaç etti” diyerek de hükümdarın diğer insanlardan tek farkının onun Allah tarafından “kalabalık halk üzerine hakim” kılınmış olmasıdır. Ayrıca bey beylik makamına isteyerek gelmediği onun Allah tarafından bu görevle görevlendirildiğini ve bunun için de Allah’a şükretmesi gerektiğini söylemiştir. Allah, hükümdar olarak seçmiş olduğu kuluna “münasip tavır ve hareket ile akıl ve kol kanat verir”.

B. HÂKİMİYETİN AMACI VE HÜKÜMDARIN GÖREVLERİ

²⁰⁴ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 5191-5193

²⁰⁵ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 5469-5470

²⁰⁶ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 5947

Güneş dünya için ne kadar gerekli ise devlet de halk için o kadar gereklidir. Nizamü'l-Mülk, “insanlar onun adaleti içinde yaşasınlar, emin olsunlar, daima devletin bekasını istesinler diye, dünya işlerini ve Allah'ın kullarının huzur içinde yaşamasını ona tevdi eder, fesat, karışıklık ve fitne kapısını ona kapattırır”²⁰⁷ diyerek hükümdara Allah tarafından verilmiş olan görev ve sorumlulukların genel bir özeti yapılmıştır.

Nizamü'l-Mülk Siyasetname'sinde “Kanallar açmak, belli başlı ırmaklara yataklar kazmak, büyük sularda geçiş için köprüler yapmak, köyleri ve tarım alanlarını bayındır kılmak, surlar inşa etmek, yeni şehirler kurmak gibi dünyanın imarı ile ilgili şeyler yapsın; güzel oturulacak yerler vücuda getirsin; ana yollar üzerine konaklar, ilim talipleri için medreseler yapılmasını emretsin”²⁰⁸, “haklıyı haksızdan ayırmaktan, adalet dağıtmak”²⁰⁹, “Din işlerinin araştırıp sormak, farzları ve sünneti gözetmek, Yüce Allah'ın emirlerini yerine getirmek, din âlimlerine saygı göstermek, geçim ve yaşamaları için gerekeni, Beytü'l-mal'dan ayırıp tayin etmek, padişaha vaciptir”²¹⁰ diyerek Nizamü'l-Mülk hükümdara, hükümdarın görevleriyle ilgili nasihatlerini dile getirmektedir. Allah tarafından halkın arasından, halkın idaresi için seçmiş olduğu hükümdar hem dinin korunmasını hem de devletin devamı için gerekli olan şeyleri takip etmesi lazımdır. Böylece padişah devletin idaresini dinin gereğince yürütürken devletin korunması için surlar inşa etmek, devleti genişletmek ve geliştirmek için bayındır şehirler kurmak, su kanalları açmak v.b. görevlerini de kesintisiz bir şekilde yerine getirmek zorundadır.

Nizamü'l-Mülk yine eserinde sık sık çeşitli hikâyelere de yer vermiş ve anlatmak istediklerini bu hikâyeler vasıtasıyla müşahhas bir hale getirmek suretiyle anlatmaya çalışmıştır. Bu hikâyeler genel olarak devlet başkanları veya onların vali ve komutanlarıyla alakalı hikâyelerden seçmiş ve böylece başarılı hükümdar, vali ve komutanların nasıl başarılı, başarısız olanların ise nasıl başarısız olduklarını müşahhas bir şekilde aktarmıştır. Bizde bu örneklerden konumuzla ilgili olanların bir kısmını aktarmayı uygun gördük ve bunlardan birkaçını aşağıda sıraladık.

²⁰⁷ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 6.

²⁰⁸ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 7.

²⁰⁹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 10, 30.

²¹⁰ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 43.

“Hükümdarlardan biri, ağır işitiyordu. Şöyle düşündü: ‘Tercümanlık ediyorlar, Hacib de söz sırasında ona doğruyu söylemiyor. O hadiseyi bilmeyince işe uygun olmayan bir şey emrediyor.’ Buyurdu, “Zulme uğrayanların kırmızı elbise giymeleri gerekir; başka hiç kimse kırmızı elbise giymesin; öyle ki, onları tanıyayım.”

Bu hükümdar, bir file binerdi ve ovada dururdu. Kırmızı elbiseli herkesin toplanmasını emrederdi. Sonra kimsenin bulunmadığı bir yerde oturdu. Onları huzuruna getirdi. Onlar durumlarını yüksek sesle söylerlerdi. O da onların hakkını verirdi. Bütün bu ihtiyat tedbirleri öteki dünyaya cevap için yapıldı”²¹¹.

Yukarıda hikayesi aktarılan hükümdar kendi bedeni eksikliğinin vereceği kararlar üzerindeki etkisini en aza indirmek için bazı önlemler almıştır. Bu önlemlerin asıl amacı ise vereceği kararlardan dolayı ahirette çekileceği sorgu-sualde yüzün ak olması içindir.

“İsmail b. Ahmed, şiddetli soğukların olduğu ve karın fazlaca yağdığı günlerde, tek başına ata biner, meydana çıkardı; öğle namazına kadar at sırtında orada dururdu; “Ola ki, bir zulme uğrayan dergâhımıza gelir; bir ihtiyacı vardır, onun yiyeceği olmaz, bir zavallı olur. Kar ve soğuğu görünce, onun için yiyecek temini güçleşir. Bizim burada durduğumuzu bilince, gelir, işini görür, selamete gider” derdi”²¹². İsmail b. Ahmed Hz. Ömer’in “Fırat’ın kenarında bir kurt kuzuyu parçalasa onun hakkı bizden sorulur” sözündeki hassasiyet gereğince halkının durumunun daha da zorlaşacağına inandığı zorlu hava koşullarında mazlum halkın ihtiyaçların gidermek için meydanlık bir yerde durup ihtiyaç sahiplerinin müracaatını beklemektedir. Bu hassasiyet sadece ve sadece bu görevi fazl-ı keremiyle ona bahşeden Allah Teala’nın karşısına çıkınca hükümdarlık vazifesini hakkıyla yapanlardan olmak arzusundandır.

“Nûşirevân, büyüklere, “Biliniz ki, ben boş lafla O’na bu cezayı vermedim. Bundan sonra Allah, hilafına bir zulüm ve eziyet yapan herkes, yapılanın aynısını görecektir. Bozanları yeryüzünden kaldırırız. Zalimlerin ellerini kırarız. Dünyayı hak ve adalete bayındırırız. Allah, beni bu iş için yaratmıştır. Zalimlerin ve eziyet yapanların ellerini kırayım diye Allah’ın kulları üzere padişah yapmıştır. Sizin başınıza da aynısı gelmemesi için, iyi iş yapmaya gayret ediniz” dedi”²¹³. İran’ın ünlü hükümdarı “adil”

²¹¹ Nizamü’l-Mülk, a.g.e., s. 10.

²¹² Nizamü’l-Mülk, a.g.e., s. 16.

²¹³ Nizamü’l-Mülk, a.g.e., s. 27.

sıfatıyla sıfatlanmış olan Nuşirevân'ın yukarıdaki sözleri dikkat çekicidir. “Allah beni zalimlerin ve eziyet yapanların ellerini kırayım diye kulları üzerine padişah yapmıştır.” demek suretiyle Allah tarafından görevlendirilmesinin nedenlerini anlatmıştır.

Yukarıda aktardığımız hikâyelerden de anlaşılacağı üzere Allah hükümdara kulları arasında huzur sağlamak, fakiri zenginleştirmek, haklıyla haksızı ayırt etmek, sosyal barışı sağlamak, milletin hizmetleri için maliyeyi sağlam tutmak, dış tehlikelere karşı vatandaşını korumak, iç barışı sağlamak, kısacası halka hizmet etme yükümlülüğünü bir zorunluluk olarak yüklemiştir.

Kutadgu Bilig’de halkı idare eden²¹⁴ hükümdarın dünyada asayiş sağlamak²¹⁵, memleketin tanzim edilmesi ve halkı zenginleştirilmesi²¹⁶, gümüş (ayarının) temiz kaması, halkın âdil kanunlar ile idare edilmesi ve yolları (haydutlara karşı) emniyet altına alınması²¹⁷ gibi görevlerinin bulunduğu ifade edilmiştir.

Siyasetname ve Kutadgu Bilig’de geçen yukarıda zikrettiğimiz ifadelerden de anlaşılacağı gibi Türklerde hükümdarlık hükümdar için değil halkın memnuniyeti için kullanılan bir müessesedir. Çünkü ancak halkın zenginliğini hükümdara kalkan olabilir²¹⁸, halkı zayıf olan hükümdar da zayıftı.

C. HÂKİMİYETİN SINIRLANDIRILMASI VE KULLANILMASI

²¹⁴ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 223-224

²¹⁵ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 93

²¹⁶ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 256

²¹⁷ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 5574-5577

²¹⁸ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 256

İslam öncesi dönemde olduğu gibi İslami dönemde de kut (saadet/hâkimiyet) Tanrı tarafından “kulları arasından seçtiğine”²¹⁹ verilen bir görevdir. Bu nedenle de hâkimiyeti kullanmakla yükümlü olan hakan aynı zamanda bu gücü kendisine veren Allah’a karşı sorumludur. Hakana Allah tarafından verilen hükümdarlık görevi kutsal bir görevdir. Allah, hükümdara bu görevi halkı, idare etmesi ve onları birlik ve beraberlik içinde yönetmesi, onları koruması, dirlik içinde tutması ve dünyaya düzen getirmesi için vermiştir²²⁰. Tüm bu yükümlükleri eğer hakan yerine getirmez ise “Allah onları alçaltır ve cezalandırır. Kısa zamanda dünya viran olur. Zulüm ve günahın uğursuzluğu sebebiyle, padişahlar kısa ömürlü olurlar ve öldürülürler. Mülk bu hanedandan başkasına geçer”²²¹, sözleriyle ifade edilen iktidarını kaybının yanı sıra Nizamü’l-Mülk’ün, hükümdar olan Melikşah’a atfen söylediği “o büyük günde ferman altında bulunan bu kulların cevabını ondan (hükümdardan) soracaklardır”²²², ayrıca Yusuf (a.s) ile ilgili anlattığı hikâyede geçen “Yusuf Peygamber (a.s) dünyadan göçünce, onu, Yakub ve İbrahim’in türbesine koymak, babalarının yanına defnetmek için getirdiler. Cebrâil gelerek, “Onu olduğu yerde muhafaza ediniz; zira babalarının yanında onun yeri yoktur. İdare ettiği devletin sual ve cevabını kıyamette vermesi lazımdır.” dedi. Yusuf (a.s.) Peygamberin durumu böyle olunca, bak, başkalarının işi nasıl olur ve ne cevap verirler?”²²³ sözleriyle de yapılan işlerin cevabının ahirette hükümdardan sorulacağını ifade etmiştir.

Bu hususta Yusuf Has Hacib de, “Memleketinde gözünü ve kulağını keskin tut; merhametini her kese ulaştır. Sonunda Tanrı sana bunu soracaktır; her günahkâr Tanrının suâl ağına düşer”²²⁴, “Tanrı senin boynuna emânet yüklemiştir; bu emâneti gözet, onu sana soracaktır”²²⁵, “Halka kanunu doğru ve dürüst tatbik et ki, kıyâmet gününde bahtiyar olasın”²²⁶ nasihatleriyle hükümdarı uyarmıştır. Sual günü gelip çattığında hükümdarın Allah’a yükümlülükleri hakkında cevap vereceğini ve hükümdarlığı sırasında bu bilinçle çalışması gerektiğini söylemiştir.

²¹⁹ Nizamü’l-Mülk, a.g.e., s. 6-7.

²²⁰ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 93, 223-224, 256, 5574-5577; Nizamü’l-Mülk, a.g.e., s. 10, 16, 27, 30, 43.

²²¹ Nizamü’l-Mülk, a.g.e., s. 30

²²² Nizamü’l-Mülk, a.g.e., s. 10.

²²³ Nizamü’l-Mülk, a.g.e., s. 8-9.

²²⁴ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 5272

²²⁵ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 5360.

²²⁶ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 1374

Allah sadece yapılanların sualini sormakla kalmayacak ve bu sualin sonucu da Hz. Peygamberden rivayet edilen “Dünyada Allah’ın kulları üzerinde kuvveti ve fermanı olan kimselerden her biri kıyamet gününde elleri bağlı olarak getirilir. O’nun adaleti ellerini bağladı, aynı adalet onun elini çözer ve cennete eriştirir. Eğer zulüm yapılmışsa, aynı zulüm onun ellerini bağlar, cehenneme atılıncaya kadar götürür”²²⁷, “Bu dünyada halk veya kendi saray mensupları üzerinde veya kendi kullarından astları üzerinde ferman ve gücü olan herkese kıyamet günü bu yüzden sual sorarlar, koyunları güden çobandan, sürünün cevabını isterler; sürüdeki boynuzlu koyun boynuzsuz koyuna vurunca, Yüce Allah onun hesabını ondan ister”²²⁸ hadisleriyle de hükümdarın nasıl bir manevi sorumluluk altında olduğunu ve çalışmalarının da bu sorumluluğun bilincinde olarak yapması gerektiğini, bu sorumluluğunu doğru bir şekilde yerine getirmesi halinde cennete, halka ve hakka karşı sorumluluğunu yerine getirmemesi halinde ise cehenneme Allah tarafından atılacağını ifade etmiştir.

Hükümdarlar sadece kedisinin bizzat yapıp ettikleriyle değil kendi emri altında kilerin vali, komutan, hâkim gibi idare sınıfının da yapıp ettiklerinden de sorumludur. Çünkü o memurları görevlendiren nasıl ki hükümdarın kendisi ise onların yaptıklarını denetlemekte hükümdarın görevidir. Bu hususta Siyasetneme’de geçen Hz. Ömer (r.a) ile ilgili hikâyeler dikkat çekicidir.

“Abdullâh b. Ömer b. el-Hattâb bu dünyayı terk ediş sırasında, Ömer’den sordu:

“Ey baba, ben seni ne zaman görürüm?”

Baba, “Öteki dünyada” dedi.

Oğul, “Daha erken görmek istiyorum.” dedi.

Baba, “Dünyadan gidişimin ikinci ve üçüncü günü, beni rüyada görürsün, ey babasının canı.” dedi.

On iki yıl geçtikten sonra ki o ana kadar onu rüyada görmemişti. Bir gece Abdullâh, babasını rüyasında gördü ve “Ey Baba! Üç gece sonra seni göreceğimi söylememiş mi idin?” diye sordu.

Baba, “Ey oğul! Bil ki, şimdiye kadar meşgul idim.”

²²⁷ Nizamü’l-Mülk, a.g.e., s. 9.

²²⁸ Nizamü’l-Mülk, a.g.e., s. 9.

Zira Bağdat civarında bir köprü vardı, harap olmuştu; memurlarım kendilerine ham edinmemişler ve onu tamir etmemişlerdi. Koyunlar bu köprünün üzerinden geçmişlerdi. Koyunlardan birinin ön ayağı bir deliğe girmiş ve kırılmıştı. Ben şimdiye kadar onun hesabını vermek ile meşguldüm” dedi²²⁹.

Nizamü'l-Mülk'ün Melikşah'a atfen “Gerçekten, Âlemin Efendisi Melikşah bilsin ki, o büyük günde ferman altında bulunan bu kulların cevabını ondan soracaklardır. Başkasına havale edecek olursa, dikkate almayacaklardır. Madem durum böyledir, bu önemli işin idaresini hiç kimseye bırakmamak, halkın işinden gafil olmamak, muktedir olduğu kadar onların ahvalini gizli ve açık sormak, uzun elleri kısaltmak, zalimlerin zulmünü onların üzerinden kaldırmak gerekir; öyle ki, onun bereketi onun devleti zamanına ulaşır; hayır dua kıyamete kadar onun ruhuna erişir”²³⁰ söylediği sözlerle hükümdarın sorumluluklarını başkasına havale edemeyeceğini ifade etmiştir.

Türklerde hakan yalnızca Allah'a karşı sorumlu değildir. Bu özelliği ile ilahi kaynaklı hâkimiyet anlayışlarından ayrılan bir yönü de vardır. Türk hakanı aynı zamanda töre-kanun ile de sınırlandırılmıştır. Eski Türklerde yalnızca töreye karşı sorumlu olan hakan İslami dönem sonrasında İslami kurallara aykırı olmamak kaydıyla geleneklere ve İslam Şeriatına karşı da sorumlu tutulmuşlar bunlara aykırı fiillerden uzak durmaya çalışmışlardır.

Türklerde hakanı sınırlandıran başka bir unsur da meclis olmuştur. Türk hakanı karar mercii olarak son sözü söyleme merici olmasına rağmen istişare-danışma meclislerinde konuların görüşülmesiyle kararlar alınırdı. Nizamü'l-Mülk Siyasetnameyi yazma sebebini anlattığı eserin giriş kısmında şu ifadelerin kullanmıştır: “Yıl 470(1077-78) olunca, Sultan Mu'izzüd-Dünya ve'd-Din Ebul-Feth Melikşah b. Alp Araslan B. Muhammed Yeminu Emiri'l-Müminin, bana ve başka bendelerine, “Her biriniz memleketimiz hakkında düşünürüz ve zamanımızda iyi olmayanın ne olduğuna, dergah, divan ve bargahımızda o şartları yerine getirmeyenlere ve bizden gizlenmiş olana, tedbir almadığımız hangi devlet işleri bulunduğu bakınız. Selçuklu sultanları ve başkaları devrinden geçmiş meliklerin her ne kanun ve adetleri varsa, onlar üzerinde düşününüz, açık bir şekilde yazınız ve bize arz ediniz ki, biz onlar üzerinde düşünelim,

²²⁹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 9.

²³⁰ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 10.

bundan sonra din ve dünya ilerimizin gereğince yürümesi için emir verelim; gerçekleştirilmesi gerekeni, gerçekleştirelim ve her devlet işi kendi prensibine göre yürüsün; yüce Allah'ın emirlerine uyalım; öteki dünyada cezalandırılmamız için hayırdan, şerden olup bitmiş olanı bilelim, zira yüce Allah dünyayı ve saltanatı bize ihsan etti”²³¹ bu ifadelerden de anlaşılacağı üzer yazılan bu eser hükümdarın bir istişare isteğidir.

Nizamü'l-Mülk eserinde hikâyelerden, hadislerden yararlandığı gibi Kur'an ayetlerinden de faydalanmıştır. Bu da devlet yönetiminde İslamiyet'in etkisini göstermektedir. Yine konumuzla ilgili olarak “Ya Muhammed, bir iş yapacağın ve karşına bir iş çıktığı zaman, kendi yâranınla istişare et.”(Kur'an, 3/153)²³² ayeti kerimesinde yola çıkarak Nizamü'l-Mülk “Muhammed (s.a.v) müşavere etmekten affedilmekten sonra hiç kimse affedilemez”²³³ yorumunda bulunmak suretiyle Türk hükümdarına bu konuyla ilgili nasihatini dile getirmiştir.

Netice olarak, “karşısına bir iş çıkınca, padişahın herkesin aklına geleni söylemesi, ortaya atılan fikri; her birinin sözü ile karşılaştırma, doğru olanı tercih etmesi için, ihtiyarlar, âlimler ve dostları ile danışmayı vazife bilmelidir. İşlerde danışmamak, zayıf fikirlilikten olur”²³⁴ sözleriyle de hükümdarın istişareler sonucunda

Kutadgu Bilig'de hükümdar için “memleketi ve halkını kanun yolu ile nizam altında bulundurur”²³⁵, ifadeleriyle halkını nasıl idare edeceğini ve bu amaçla kanundan faydalanması gerektiğini söylemiştir. Yine kitabın farklı bölümlerinde de “Beylik çok iyi bir şeydir, fakat daha iyi olan kanundur ve onu doğru tatbik etmek lâzımdır”²³⁶, “Kanunlar vaz edildi ve memleket düzene girdi; ülkenin temeli sağlamlaştı ve hükümdar huzura kavuştu”²³⁷ diyerek de hükümdarın kanun ve nizama göre hareket etmesi gerektiğini, ancak bu şekilde memleketin ve halkın düzene gireceğini, hükümdarın hâkimiyetini ancak kanun ve nizama uymakla sağlayabileceğini ifade etmiştir.

²³¹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 1.

²³² Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 66.

²³³ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 66.

²³⁴ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 66.

²³⁵ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 286

²³⁶ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 454

²³⁷ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 1772

D. HÜKÜMDARIN VASIFLARI

Hükümdarlar için birçok özellik sayılabilir. Çünkü hükümdar olacak kişinin bu işte başarılı olabilmesi için insanların en seçkini olması gerekmektedir. Bu nedendir ki hükümdar, zeki, akıllı²³⁸, cömertlik, bilgi²³⁹, fesahat²⁴⁰, ihtiyatlılık, dürüstlük, adalet²⁴¹, “güzel yüz, mertlik, yiğitlik, binicilik, ilim, türlü silahları kullanmak, hünerlere sahip olmak, Allah’ın kullarına şefkat ve merhamet göstermek, vaatlerinde durmak, dürüst din, iyi itikat, Yüce Allah’a itaat edenleri sevmek, akşam namazı, ziyaret, oruç faziletlerini yerine getirmek, din âlimlerine hürmet etmek, ilim ve hikmet ehlini kazanmak, sadakalar vermek, yoksullara iyilik etmek, maiyete ve hizmetkârlara iyi muamele etmek, zalimlerin zulmünü halktan kaldırmak²⁴² vb. nitelikleri uhdesinde bulundurmalıdır. Bu tür özellikler elbette ki yalnız Türkler için geçerli olan özellikler değildir. Yukarıda saydığımız özellikler haricinde Türk hükümdarında aranan vasıflar arasında asalet²⁴³ şartı da aranmaktadır.

Yüce Allah ona çapına göre bir ikbal buyurur, akıl ve bilgi verir ki, o da bu akıl ve bilgi ile astlarının her birini kendi rütbesinde tutar, her birini gücü ölçüsünde rütbe ve makama yükseltir. Hizmetkârları ve layık olanları insanlar arasından seçer ve onlardan her birine mertebe ve makam verir; din ve dünya işlerinin yerine getirilmesinde onlara güvenir. İtaat yolunu tutan ve kendi işleri ile meşgul olan halkı, sıkıntılardan arınmış tutar; öyle ki, onun adaleti sayesinde onlar rahatlık içinde yaşarlar²⁴⁴.

Dünya padişahlarının mahrum bulunduğu kerametler ve büyüklerle süsledi; sonra iyi huylulukla güzel yüz, mertlik, yiğitlik, binicilik, ilim, türlü silahları kullanmak, hünerlere sahip olmak, Allah’ın kullarına şefkat ve merhamet göstermek, vaatlerinde durmak, dürüst din, iyi itikat, Yüce Allah’a itaat edenleri sevmek, akşam namazı, ziyaret, oruç faziletlerini yerine getirmek, din âlimlerine hürmet etmek, ilim ve hikmet ehlini kazanmak, sadakalar vermek, yoksullara iyilik etmek, maiyete ve hizmetkârlara

²³⁸ Nizamü’l-Mülk, a.g.e., s. 7.

²³⁹ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 217-224, 254-255, 300-301, 1951, 1971.

²⁴⁰ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 107

²⁴¹ Nizamü’l-Mülk, a.g.e., s. 7, 800, 822.

²⁴² Nizamü’l-Mülk, a.g.e., s. 7-8, 230

²⁴³ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 1949, 1959

²⁴⁴ Nizamü’l-Mülk, a.g.e., s. 7.

iyi muamele etmek, zalimlerin zulmünü halktan kaldırmak gibi hükümdarların muhtaç oldukları şeyleri ihsan etti²⁴⁵.

Tüm bu özelliklerin yanı sıra Yusuf Has Hacib hükümdara şu öğütlerde de bulunmuştur. “Ey akıllı iyi yiğit, öfkeyi kendinden uzaklaştır; ey bilgili bey..., Öfke ve gazap ile işi yaklaşıma; eğer yaklaşırsan, ömrü heder edersin. Öfkeyle kalkan peşimanlıkla oturur; insan hiddetlenince, işinde yanılır. İnsan sakın ve mülâyim tabiatlı olmalıdır; güneş ve ay doğması için, beye itidal lâzımdır. Hem yumuşak huylu, hem tatlı dilli, hem akıllı, hem bilgili olması gerektir. İnsanları iyi seçebilmek için akıllı olmak ve işini iyi başarabilmek için de bilgili olmak lâzımdır”²⁴⁶.

Asil, alçak gönüllü, şefkatli ve yumuşak huylu bir kimse görmek istersen, gel, onu gör ve gönül rahatına kavuş²⁴⁷.

Dünyayı elde tutmak için, insan anlayışlı olmalıdır; halka hâkim olmak için ise, hem akıl, hem cesaret gerektir. Dünyayı elinde tutan, onu anlayış ile tuttu; halka hükmeden, bu işi bilgi ile yaptı. Âdem’in dünyaya indiğinden beri iyi nizam daima anlayışlı insanlar tarafından vaz’edilegelmiştir. Hangi çağda olursa-olsun, bugüne kadar daha yüksek yer daima bilgiliye kısmet olmuştur. İnsanların kötüsü anlayış yolu ile asılır; halk arasında çıkan fitne bilgi ile bastırılır. İşleri bu ikisi ile de halledemezsen, bilgiyi bırak, elini kılıca daya. Halkı idare eden, hakîm ve âlim beyler bilgisizin işini kılıç ile halletmişlerdir. Dünyayı elde tutmak için, insanın anlayışlı olması ve halkı itaat altına almak için de, bilgili bulunması elzemdir²⁴⁸.

Eğer halkı idare edecek bir duruma gelirsen, işle ve sözle her vakit iyilik et²⁴⁹.

Kim hakîm ve bilgili bir bey olmuş ise, o bilgili insanları kendisine yaklaştırmıştır. O eline aldığı her işi dikkatle yapmış ve bilginin gösterdiği yolda yürüyerek, halkı idare etmiştir²⁵⁰.

²⁴⁵ Nizamü’l-Mülk, a.g.e., s. 7-8.

²⁴⁶ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 322-327

²⁴⁷ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 107

²⁴⁸ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 217-224

²⁴⁹ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 230

²⁵⁰ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 254-255

O bunlar ile kılıç çalar ve düşmanın boynunu keser; memleketi ve halkını kanun yolu nizam altında bulundurur²⁵¹.

Akıl olursa, insan olsa-olsa asıl insan olur; bilgi olursa, insan yapsa-yapsa beylik yapar. Kimde akıl varsa, o asıl insan olur; kimde bilgi varsa, o beylik bulur²⁵².

Ey akıllı iyi yiğit, öfkeyi kendinden uzaklaştır; ey bilgili bey yiğit, hareketi - onun kötü arkadaşıdır. Öfke ve gazap ile işi yaklaşma; eğer yaklaşırsan, ömrü heder edersin. Öfkeyle kalkan peşimanlıkla oturur; insan hiddetlenince, işinde yanılır. İnsan sakın ve mülâyim tabiatli olmalıdır; güneş ve ay doğması için, beye itidal lâzımdır. Hem yumuşak huylu, hem tatlı dilli, hem akıllı, hem bilgili olması gerekir. İnsanları iyi seçebilmek için akıllı olmak ve işini iyi başarabilmek için de bilgili olmak lâzımdır²⁵³.

İşte bak, ben de doğruluk ve kanunum; kanunum vasıfları bunlardır, dikkat et²⁵⁴.

Bey doğru olur ve ülkeye böyle hüküm ederse, bütün dileklerine kavuşur²⁵⁵.

Beylik için insanın ilk önce asil soydan gelmesi gerekir; bey cesûr, kahraman, kuvvetli ve pek yürekli olmalıdır²⁵⁶.

Bey bilgili ve akıllı olmalıdır; cömert ve yumuşak huylu olmak da lâzımdır²⁵⁷.

Soyu iyi ise, insan iyi olarak doğar ve iyi olduğu için baş-köşeye geçer²⁵⁸.

Bey bilgili, akıllı ve zeki olmalıdır; beyliğin hastalığına ancak bunlar ile bir çare bulunabilir²⁵⁹.

Türk hükümdarı, devletin idaresi için gerekli olan akıl, bilgelik, feraset, yumuşak huyluluk, cömertlik gibi insani vasıfların yanı sıra tüm liderlik vasıflarına da hakim olmak zorundadır. Ayrıca Türk hakimiyet anlayışı gereğince hükümdar salt olarak zorbalıkla hükmeden değil kendisinde olan karizmatik özelliklerle de halka hakim olmalıdır. Türk halkı hiçbir zaman kabullenmediği içselleştirmediği bir lidere itaat etmez. Hükümdar kendini halkına kabul ettirebilecek vasıflara haiz olmalıdır.

²⁵¹ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 286

²⁵² Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 300-301

²⁵³ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 322-327

²⁵⁴ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 800

²⁵⁵ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 822

²⁵⁶ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 1949

²⁵⁷ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 1951

²⁵⁸ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 1959

²⁵⁹ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 1971

E. HÜKÜMDARLIĞIN VERASET YOLU İLE DEVAM ETMESİ

Hâkimiyetin menşei ilahi takdire ait olduğu gibi hükümdarın soyunun menşei de tanrısaldir. Bunlar kut “uğur, devlet, baht, saadet” sahibi olup bu sıfatlar Allah tarafından onlara bahşedilmiştir. Bu anlayışa, yine önceden bahsettiğimiz gibi, Orhun Abidelerinde rastlandığı gibi İslami dönem sonrasında da rastlanmaktadır. Yine bu anlayışı kuvvetlendiren unsurlardan biri de halifenin “Kureyşi”liği meselesidir²⁶⁰.

Halifenin Kureyşiliği meselesinde olduğu gibi halifeler belli bir soydan olmak zorundadır o da Hz. Peygamberin soyu olan Kureyş soyudur. Yani bu soy Müslümanları idare etmek için Allan tarafından seçilmiştir anlayışının devlet idaresinde yansıması sonucunda hanedan ailesi de Allah tarafından seçilen bir ailedir anlayışı orta çıkmıştır. Yine bu nedenledir ki devlet başkanı - hükümdar ancak bu seçilmiş aile fertlerinden birisi olmak zorundadır.

Türklerde hükümdarlık babadan oğla geçen bir sistemle yani veraset sistemiyle devam ettirilmiştir. Bu anlayış daha ilk devirlerden başlamış olan bir anlayıştır. İslamiyet öncesi Türklerde de hakimiyet babadan oğla geçmekteydi. Bu konuya tezimizin ikinci bölümünde değinmiştik. Nizamü'l-Mülk bu anlayışı “babadan babaya da büyük Efrâsiyâb’a kadar çıkan iki büyük soydan gelen o Âlemin Efendisi, Şehinşâh-ı Âzâm Melikşah’ı, ki padişahlık ve liderlik onun hanedanında idi”²⁶¹ sözleriyle ifade etmiş ve hükümdarın belli bir aileye (hanedan ailesine) mensup olması gerektiğini söylemiştir. Bu bağlamda Nizamü'l-Mülk’ün İran kültüründen aktardığı hikayede de Nüşirevân’ın tahta oturduktan sonra “Önce Yüce Allah’a şükür etti, sonra, “Biliniz ki bana bu padişahlığı Hudâ, verdi, babadan miras olarak sahibim. Tahtı bir defa daha kılıçla elde ettim. Hudâ mülkü bana ihsan edince, bende size ihsan ettim ve herkese bir vilayet verdim”²⁶², dediğini ifade etmiştir. Görüldüğü üzere İran kültüründe de dönemin karakteristik özelliği olarak hükümdarlığın veraset sistemi gereği babadan oğla geçtiğini söyleye biliriz. İran kültüründeki hakimiyetin veraset sistemi ile devamı hususu bize şunu göstermektedir ki veraset sistemi anlayışı sadece Türklere has bir anlayış değil devlet kurmuş ve bu devletlerini uzun süreler boyunca sürdürmüş olan bütün doğu ve batı toplumlarının idari birer özelliğidir.

²⁶⁰ Hayrettin Karaman, a.g.e., s. 129.

²⁶¹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 7.

²⁶² Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 24.

Yine hâkimiyetin veraset sistemi ile devamı konusunda Yusuf Has Hacib:

Çok eski bir ata-sözü vardır: babanın yeri ve adı oğla kalır. Babanın yeri, adı ile birlikte, sana kaldı; bunlara daha başka binlercesi eklensin²⁶³.

Bey doğarken, beylikle doğar; görerek öğrenir ve böylece işlerin hangisinin daha iyi olduğunu bilir²⁶⁴.

Bu beylik işi beylerin işidir; beylerin işini bey olan kimse bilir. Bu işi hükümdar benden daha iyi bilir; babası bey idi, kendisi de beydir²⁶⁵.

Babası bey ise, oğul bey doğar; o da babaları gibi, bey olur²⁶⁶. gibi sözlerden de anlaşılacağı üzere Türklerin hâkimiyeti belli bir aileye has olarak gördüklerini ve hükümdarın ancak bu soydan gelmesi gerektiğine inanırlardı²⁶⁷. Bu anlayışı en belirgin şekliyle Timur'un hükümdarlığı meselesinde görmekteyiz. Timur'un devleti yönetmesine karşı devlet başkalığı, Timur'un hanedan ailesinden gelememesinden ötürü, hanedan mensupları tarafından yürütülmektedir. Ancak Timur perde arkasındaki hükümdardır.

²⁶³ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 110-111

²⁶⁴ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 1932

²⁶⁵ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 1935-1936

²⁶⁶ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 1950

²⁶⁷ Mahmut Arslan, **Kutadgu-Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, s. 64..

F. HÜKÜMDARIN DEVLETE HAKİM OLMASI

Hükümdar, sadece devlet başkanı olmak suretiyle devletin hakimi olmuş sayılmaz. Çünkü birçok devlet başkanı vardır ki hükümet olmuş ama iktidar olamamışlardır. Bunun örneklerini yaşamış olduğumuz bu dönemimizde de sıkı görmekteyiz. Türk hükümdarlık anlayışı için hükümdarın karizmatik bir nitelik taşıdığını aktarmıştık. Türk hükümdarı saltanattan dolayı hükümdar olmuşsa da halk içerisinde ki birlik ve beraberliği, devletin kurumlarına hâkim olmayı yani kendi hâkimiyetini sağlamak, kendini halka kabul ettirmek zorundadır. Çünkü halk ve bürokrasi desteği olmayan bir hükümdar hükmünü sürdüremez ve kısa zamanda ayak oyunları, ihtilallerle yerinden alaşağı edilir. Hükümdar bu akibete uğramamak için “Memleketin direği, temeli, sağlamlığı, esas ve kökü iki şeye bağlıdır. Bunlardan biri halkın hakkı olan kanun, diğeri de hizmette bulunanlara dağıtılan gümüştür. Bu iki zümre beyden memnun olursa, memleketi ve idaresi düzene girer; bey huzura kavuşur.”²⁶⁸ nasihatine kulak vermeleri gerekmektedir.

Hükümdarın en önemli görevlerinin başında devletin güvenliğini sağlamaktır. Bu amaçla da askeri güce çok önem vermelidirler. Özellikle Türk devletlerindeki Cihan Hâkimiyeti anlayışı gereği devlet yayılmacı bir nitelik taşımaktadır. Bu yayılmacı nitelik çevre devletleri tehdit ettiği içinde Türk devleti sürekli olarak dıştan gelen saldırılara hazırlıklı olmalıdır. Ancak sadece askeri alana önem verip diğer alanlara önem vermemeleri de devlet içerisinde huzursuzluklara neden olur. Bu hususta dikkat edilmesi gereken noktaları Yusuf Has Hacıp şöyle aktarmaktadır:

“Ey hükümdar, birçok memleketleri elde etmek isterse yapabilirse, şu üç şeyi yap. Sağ elinle kılıç sallars ve vururken, sol elin ile mal dağıt. Ağzından çıkan sözler baldan tatlı olsun böylece bey-kul herkes sana boyun eğer.”²⁶⁹

“Beyler kılıç ile memleketlerine hâkim olurlar; kılıcsız, gafil bey memleketine sahip olamaz. Kılıç ile balta memleketin bekçisidir; halkın başında bulunan, kılıç sayesinde memleketler ele geçirir.”²⁷⁰

²⁶⁸ Kutadgu Bilig, 2132-2135.

²⁶⁹ Kutadgu Bilig, 2068-2070.

²⁷⁰ Kutadgu Bilig, 2139-2140.

G. TÜRK CİHAN HÂKİMİYETİ

Hakim olma arzusu, devlet olmakla sona eren bir arzu ve istek değildir. Her devletin diğer devletleri siyasi, iktisadi, askeri ve kültürel olarak etkilemek isteği devletlerin tüm dünyaya hakim olma istemeleriyle zirveye ulaşmıştır. Bu anlayışa Cihan Hakimiyeti anlayışı demektedir²⁷¹.

Türkler bilinen en eski çağlardan bu yana hep dünya hâkimiyeti anlayışına sahip olmuşlar ve bu anlayışı gerçekleştirmek için mücadele etmiş daha geniş coğrafyalara yayılma ihtiyacı duymuşlardır. Türklerin destanları ve bu destanlardaki ifadeler hep cihan hâkimiyetinin birer yansıması olmuştur. Oğuz Kağan'ın "güneş bayrak, gök kurikan" diyerek güneşi devletin bayrağı olduğunu ifade etmiştir. Böylece bütün dünya onun devleti olmalıdır. Bu destanın başka bir yerinde de Oğuz Kağan, "ben Uygurların kağanıyım ve yeryüzünün dört köşesinin de kağanı olsam gerektir" diyerek bu cihan hâkimiyeti anlayışının Türklerde ne denli güçlü olduğunu göstermektedir²⁷². Yine yukarıda alıntılar yaptığımız Orhun Abidelerinde de benzer ifadelerle cihan hâkimiyeti anlayışı ifade edilmişti. Bu anlayış sadece İslam öncesi Türk toplumunda değil İslam sonrası dönemde de cihan hâkimiyeti anlayışı İlayı kelimetullahı yayma düsturuyla birleşerek daha da güçlenmiştir. Bu anlayış daha sonraki Türk devletlerinde de gücünü azaltmak bir yana daha da güçlenmiş ve Osmanlılarda padişah için Allah'ın yeryüzündeki gölgeli anlamına gelen "Zıllullahi fi'l-Arz" unvanı verilmiştir.

Cihan hâkimiyeti Kutadgu Bilig ve Siyasetname'de, dünyayı elde tutmak²⁷³, dünya halkı bunu duyunca²⁷⁴ ifadeleriyle Türk hükümdarının ve Türk devletinin asıl hedeflerinin cihan hâkimiyeti olduğunu ve tüm dünya insanlarına hakkı ve adaleti getirmeyi kendilerine görev edindiklerini görmekteyiz²⁷⁵.

Siyasetnamede de "Âlemin Efendisi, Şehinşâh-ı Âzâm Melikşah'ı, ki padişahlık ve liderlik onun hanedanında idi"²⁷⁶ sözleriyle Melikşah'ı âlemin efendisi olarak ifade etmesini de bu anlayışın yansıması olarak görmemiz mümkündür. Ancak Allah'ın ona

²⁷¹ Sıddık Ünal, *Din-Coğrafya ve Hakimiyet Bağlamında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu*, Elazığ 17-19 Ekim 2001, Elazığ 2002, s. 39.

²⁷² Saim Sakaoğlu, Ali Duymaz, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, Ötüken Yay. İst. 2002, s. 94; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, TTK, C. I, Ankara 1993, s. 118.

²⁷³ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 217, 218, 224.

²⁷⁴ Yusuf Has Hacib, a.g.e., b. 460.

²⁷⁵ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Türk Milli Geleneğinde "Kızılalma" ve Yerleri*, *Türk Tarihi Dergisi*, S. 1, İst. 1985, s. 35. 30-36.

²⁷⁶ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 7.

vermiş olduğu bu siyasi iktidarı yani kut soyut bir şeymiş gibi görünmesine rağmen hangi hükümdarın kutlu olup olmadığı da ancak onun yapacağı icraatlarla tespit edilebilirdi. Bu amaçla yukarıda aktardığımız hükümdarın görevleri başlığı altındaki hükümdarlık görevlerinin yerine getirilmesi gerekmektedir. Böylece soyut olarak görünen kut somutlaşmış olmaktadır.

Türklerde ki “cihan hakimiyeti” fikri salt olarak dünya hakimiyeti demek değildir. Çünkü bu anlayış sadece Türk Cihan Hakimiyeti mefkuresinde değil diğer birçok büyük imparatorluklar kurmuş hatta sadece kısa sürede olsa hayatiyetini devam ettirmiş olan birçok devlette de görülmektedir. Ancak Türk Cihan Hakimiyetiyle diğer toplulukların cihan hakimiyeti anlayışlarını biri birinden ayıran Türklerin “Adil-i Mutlak” olan Allah’a vekaleten, O’nun yarattıklarını O’nun gibi “adil” idare etmektir²⁷⁷.

²⁷⁷ Selahattin Tozlu, **Türk Tarihi ve Kültürü**, Pagema Yay., İstanbul 2004, s. 209.

SONUÇ

Tüm devletlerde olduğu gibi Türk devletinin temelini de hâkimiyet anlayışı oluşturmaktadır. Tüm milletlerin ana yurtları araştırıldığında araştırma konusu olan milletlerin çıkış yeri ve bu yerin sınırları gayet belirginken Türklerin sürekli hareket halinde ve yayılmacı bir anlayış üzere yaşamalarından ötürü Türk anayurdunun sınırları diğer milletlerde olduğu gibi kesin çizgilerle belirlenememekte ve bu da Türk tarihi araştırmalarında belirgin bir zorluk oluşturmaktadır. Türkler bu cihan şümul anlayışlarından ötürü Orta Asya bozkırlarından çıkıp Avrupa içlerine kadar olan bölgelere yayılmış gittikleri hemen her yerde Asya'da, Afrika'da, Avrupa'da çeşitli adlarla birçok devletler kurmuşlardır. Kurdukları bu devletlerin idare şeklini ise hep daha geniş topraklara ulaşma üzere tertip etmişlerdir. Türklerin hep daha geniş topraklara ulaşma arzularını sadece yeni otlaklar edinmek olarak anlamak ve anlatmak sanırsız aptallıktan öte bir şey değildir. Çünkü Türk destanlarına bakıldığında da görülecektir ki bu destanlarda Türkler için belirtilen hedefler hep Cihan Hâkimiyeti doğrultusunda şekillenmiştir. Türk destanlarında hâkimiyet Tanrı tarafından Türklere bütün dünyayı düzene koymaları ve idare etmeleri için verilir ve bu hâkimiyetin sınırları içinde tüm dünya vardır.

Oğuz Destanında, güneş Türk toprakları üzerinde ki bir bayrağa benzetilmiş ve böylece tüm dünyanın Türklere ait olduğu sembolize edilmiştir. Yine Orhun Abidelerinde “yer ve gök arasındakilerin idaresi babam kağan ve anam hatuna Tanrı tarafından verildi” ifadeleri de bu anlayışın bir devamı niteliğindedir.

Yukarıda alıntıladığımız ifadelerden çıkarılacak sonuçları; 1- Hâkimiyet Türkler'e Tanrı Tarafından verilmiştir, 2- Bu hâkimiyetin sınırları tüm dünyadır, şeklinde sıralamamız mümkündür. Türklerin destanlarında mevcut olan bu ifadeler Türk hükümdarlarını Cihan Hâkimiyeti fikrine yönlendirmiştir. Bu amaçla Türk kağanları at sırtında yüz yıllar boyu topraklarını genişletmeye çalışmış ve tüm dünya milletlerini hâkimiyetleri altına almaya çalışmışlardır.

Türkler 740 Talas savaşı sonrasında büyük gruplar halinde İslam dinini kabul etmişlerdir. Türklerin İslam'ı kabul etmeleri onların yaşantılarında çeşitli değişimlere yol açmıştır. Ancak Türklerin devlet anlayışlarıyla İslam dininin kabulleri arasında belirgin farklılıklar olmadığı için Türklerin devlet anlayışında büyük değişiklikler

olmamıştır. Hatta özellikle İslam'ın İlayı Kelimetullah'ın yayılması anlayışıyla Türklerin cihan hâkimiyeti anlayışlarının birleşmesi sonucunda cihan hâkimiyeti anlayışı daha da güçlenmiştir.

Eski Türklerde olduğu gibi İslamiyet sonrası Türklerde de hâkimiyet gökten yani Allah'tan alınırdı. Allah kulları arasından bir tanesini devletin idaresi için seçer ve o kişi devleti Allah'ın vaz ettiği kanunlara göre yönetirdi. Bu anlayış gereği Türk devleti bir kanun devleti niteliğindedir. Yani hükümdar her istediğini her istediği zaman da yapamaz, çünkü o da diğer halk gibi belli kanunlarla sınırlandırılmıştır. Bu kanunlara eski Türklerde de töre denilmekteydi. Bu anlayış gereği Türk hükümdarının hâkimiyetinin karizmatik (Tanrı vergisi) bir hâkimiyet tarzı olduğunu söyleyebiliriz. Kut'un veya diğer bir deyişle hâkimiyetin Allah tarafından bahşedilmesi anlayışı hükümdarı Allah'a karşı sorumlu kılmaktadır. Çünkü hükümdar kullanmış olduğu yetkileri Allah'tan almış ve onun isteği doğrultusunda kullanmak zorundadır. Eğer Allah'ın rızası gerçekleşmez ise hem dünyevi (hükümdarlığın hükümdarın elinden alınması, devletin yıkılması vb.) hem de uhrevi (cehennem azabı) cezalara Allah tarafından çarptırılacağı anlayışı hâkimdir.

Hâkimiyetin teokratik kaynaklı olduğu anlayışı sadece Türk devleti için geçerli bir anlayış değildir. Ancak bu anlayışa sahip bazı toplumlar bizzat hükümdarlarını tanrılaştırmış (Mısırlılar gibi), bazıları da hükümdarlarını Tanrının Oğulları (Çinliler gibi) saymışlarken Türk toplumlarında bu tarz bir anlayışın izlerine rastlanmamaktadır. Türklerin bu anlayışları İslamiyet öncesi dönemde de hâkim anlayıştır. Bu anlayışta Türklerin İslamiyet'i kabulünün kolaylaştıran unsurlardan biridir.

Türk devletinde hükümdarın görevi hakka hizmet için halka hizmettir. Bu nedenle Türk hükümdarı halka karşı sorumluluklarını yerine getirmelidir. Hükümdar halka karşı sorumluluklarını yerine getirmez ise yukarıda bahsettiğimiz üzere Allah'ın rızası gerçekleşmediğinden hükümdar Allah tarafından cezalandırılacaktır. Türk devletinde millet devlet için değil devlet millet için vardır. Devletin bekası için milletin bekası şarttır. Bu amaçla Türk devletinde millete büyük önem verilmiş ve milletin refahı hep ön planda tutulmuştur.

Türk hükümdarı son sözü söyleyen kişi olmasına rağmen İran devlet anlayışında ki gibi tek söz hakkı olan kişi değildir. Türk hükümdarı hem töresi gereği hem de dini

gereği kararlarını verirken istişare yöntemini kullanmıştır. Böylece hâkimiyet fiilen var olmasa da hükmen var olan bir meclisle paylaşılmış demektir.

Türk hükümdarı sıradan insanları arasından değil belli bir soydan gelir anlayışı tarih boyunca devam etmiştir. Bu anlayış gereği Türk hükümdarları hep Oğuz soyundan kişiler arasından seçilmiştir. İslami dönemde de bu anlayış devam etmiştir. Çalışmamızda bu anlayışı Hâkimiyette Veraset sistemi başlığı altında incelemiştik. Türklerdeki bu veraset anlayışı dolayısıyla da Türklerin hâkimiyet anlayışını Geleneksel hâkimiyet anlayışına benzetmemiz mümkünse de bu hâkimiyet anlayışında hükümdarın hâkimiyeti mutlak olup her hangi bir şeyle sınırlandırılmamasından ötürüde bu Türk hâkimiyet anlayışı ile geleneksel hâkimiyet anlayışı biri birinden farklıdır.

Özet olarak, her doğan insan gibi devletlerde doğduklarında kendilerinin dünyaya hakim kılacaklarının planlarını yapmaktadırlar. Dünya kurulduğundan günümüze kadar birçok millet kendi varlıklarını kıyamete kadar sürdürmek için çeşitli felsefeler, kültürler ve idealler peşinde koşmuşlardır. Kimi devletler bu idealleri kısa dönemde yakalamış ve hayata geçirmiş, kimi devletlerde buna ulaşmadan tarih sahnesinden silinip gitmişlerdir. Türklerin doğuşundan günümüze kadar hayal ettiği ve gerçekleştirdiği “Kızılelma” ülküsü hala beyinlerde canlı bir şekilde tutulmaktadır. Bu ülkü ile her dönemde coğrafyaya tarihi yazan bu millet olmuştur.

KAYNAKÇA

- ABADAN, Yavuz, **Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri**, Ankara 1952.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali-Levent Köker, **Tanrı Devletinden Kral-Devlete**, İmge Kitabevi, Ankara 2001.
- AKIN, İlhan, **Kamu Hukuku**, Beta Basım Yayım Dağıtım, İst. 1987.
- AKİPEK, Ö. İlhan, **Devletler Hukuku**, İstiklal Matbaası, Ankara 1964.
- ANAT, H. Yakup - Ahmet Almaz, **Karahanlılar Tarihi**, Oku Yay., İst. 2003.
- ARSLAN, Mahmut, **Kutadgu-Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987
- ATMACA, Veli, *Hadisleri Bakımından Siyasetnameler (I)*, **F.Ü.İ.F.D.**, S. V, Elazığ 2000.
- AYDOĞAN, Metin, **Yönetim Gelenekleri ve Türkler**, Umay Yay., İzmir 2004.
- BAŞGİL, A. Fuad, *Devletin Ülke Unsuru*, **İÜHFY**, S. XII, İst. 1947.
- _____ **Esas Teşkilat Hukuku**, İst. 1960.
- _____ *Türklük ve Türk Milliyetçiliği*, **Türk Tarihi Dergisi**, S. 8, İst. 1985, s. 25-28.
- BOLAY, Süleyman Hayri, **Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, Akçağ Yay., Ankara, 1997.
- ÇAĞIL, Orhan Münir, **Immanuel Kant'a Göre Devletin ve Devletlerarası Münasebetlerin Felsefi Esasları**, İst. 1951.
- DİLAÇAR, Agop, **Kutadgu Bilig İncelemesi**, Türk DikKurumu Yay., Ankara 1995.
- DONUK, Abdulkadir, *Türk Devletinde Hakimiyet Anlayış*", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, S.10-11, İst. 1978-79.
- EBERHARD, W., *Birkaç Eski Türk Unvan Hakkında*, **Belleten**, C. IX/35, Ankara, 1945

- ERGİN, Muharrem, **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yay., İst. 2003.
- ERYARSOY, Beşir, **İslam Devlet Yapısı**, Buruç Yay., İst. 1995.
- GENÇ, Reşat, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, Kültür Bakanlığı Yay., İst. 1981.
- GÖDE, Kemal, **Türk-İslam Medeniyeti Tarihi**, Kayseri 1992.
- GÖKALP, Ziya, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Hazırlayan; İsmail Aka, Kazım Yaşar Koparan, İst., 1967.
- GÖMEÇ, Saadettin, *Eski Türklerde Siyasi Hâkimiyet*, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 100, İst. 1996.
- _____ **Kök Türk Tarihi**, Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi Yay., Ank. 1997.
- GUMİLEV, L. Nikolayeviç, **Eski Türkler**, (çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yay., İst. 2002.
- _____ **Hunlar**, (çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yay., İst. 2002.
- HARMANCI, Mehmet, **İslam Felsefesinde Siyaset Teorisi (Farabi, Maverdi, Nizamü'l-Mülk, İbni Teymiyye'nin Siyasetnamelerine Göre)**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1999, s. 47.
- İbni Fazlan, **Seyhatname**, Hazırlayan, Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İst. 1975.
- İbni Haldun, **Mukaddime**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., C. I-III, İst. 1990.
- İNALCIK, Halil, **Osmanlı'da Devlet**, Hukuk, Adalet, Eren Yay., İst. 2000.
- İNAN, A. Kadir, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, TTK. Yay., Ankara 2000.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Nizamü'l-Mülk*, **İA.**, İst. C. IX, s. 329-333.
- _____ **Türk İslam Sentezi**, Ötüken Yay. İst. 1999.
- _____ **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yay., İst. 2002.

- KAHVECİ, Niyazi, **İslam Siyaset Düşüncesi**, TDV. Yay., Ankara 1996
- KAPANİ, Münci, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1988.
- KARAMAN, Hayreddin, **Mukayeseli İslam Hukuku**, İz Yay., İst. 1999.
- Kaşgarlı Mahmut, **Divan-ı Lügati't-Türk**, TTK., C. I, Ankara 1992
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Türk Milli Geleneğinde "Kızılalma" ve Yerleri*, **Türk Tarihi Dergisi**, S. 1, İst. 1985, s. 30-36.
- KIŞLALI, A. Taner, **Siyaset Bilimi**, İmge Kitabevi, Ankara 1994.
- KÖSEOĞLU, Nevzat, **Devlet (Eski Türklerde, İslam'da ve Osmanlı'da)**, Ötüken Yay. İst. 1997.
- _____ **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, Ötüken Yay., İst. 1990.
- _____ **Türk Kimliği ve Türk Dünyası**, Ötüken Yay., İst. 1996.
- KUBALI, H. Naili, **Esas Teşkilat Hukuk Dersleri**, İst. 1959.
- MEMİŞ, Ekrem, **Türk Kültür Tarihi**, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2003.
- MGK. Sekreterliği, **Devlet'in Kavram ve Kapsamı**, MGK Yay., Ankara 1990.
- MUMCU, Ahmet, **Siyasal Tarihe Giriş**, Turhan Kitabevi, Ankara 1980.
- NİYAZİ, Mehmet, **İslam Devlet Felsefesi**, Ötüken Yay., İst. 1996.
- _____ **Türk Devlet Felsefesi**, Ötüken Yay., İst. 1999.
- Nizamü'l-Mülk, **Siyasetname**, (Haz., Mehmet Altay Köymen), TTK. Yay., Ankara 1999.
- OKANDAN, Recai G., **Devletin Menşei**, İst. 1945.
- _____ **Umumi Amme Hukuku**, İst. 1968.

ÖGEL, Bahaeddin, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, Ankara 1981.

_____ **Türk Kültür Tarihi**, TTK, Ankara, 1991

_____ **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, TDAV., İst. 2001.

_____ **Türk Mitolojisi**, TTK, C. I, Ankara 1993,

_____ **Türklerde Devlet Anlayışı**, Ankara 1982.

ÜNALAN, Sıddık, *Din-Coğrafya ve Hakimiyet Bağlamında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi*, **Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu**, Elazığ 17-19 Ekim 2001, Elazığ 2002, s. 735-744.

PAZARCI, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1989.

Platon, **Devlet**, (çev. Nevval Akbuyuk, Serdar Taşçı), Metropol Yay., İst. 2002.

RASYONİ, Laszlo, **Tarihte Türklük**, Ankara 1971.

Redhouse, SEV Yay., İst. 2002.

ROUSSEAU, J.J., **Toplum Sözleşmesi**, (çev. Vedat Günyol), Adam Yay., İst. 1990.

SAKAOĞLU, Saim; Ali Duymaz, **İslamiyet Öncesi Türk Destanları**, Ötüken Yay. İst. 2002.

SARI, Mevlüt, **el-Mevarid**, Bahar Yay., İst. 1980.

SELMAN, Hüseyin, **Türk Tarihi ve Kültürü**, Pagema Yay., İstanbul 2004.

ŞENEL, Alaaddin, **Siyasi Düşünceler Tarihi**, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1990.

ŞİRVANİ, Harun Han, **İslam'da Siyasi Düşünce ve İdare**, (çev. K. Kuşçu), İst., 1965, s. 84.

TANERİ, Aydın, **Türk Devlet Geleneği**, MEB. Yay., İst. 1997.

TDK Sözlüğü, Ankara, 1988.

TOGAN, Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İst. 1970.

TOZLU, Selahattin, **Türk Tarihi ve Kültürü**, Pagema Yay., İstanbul 2004.

TUNCER, Mahir, **Aristoteles ve Nizamü'l-Mülk'te Devlet Felsefesi**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2003, s. 39.

TURAN, Osman, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, Boğaziçi Yay., İst. 2000.

_____ **Türkiye'de Siyasi Buhranların Kaynakları**, Nakışlar Yay., İst. 1979

UĞUR, Ahmet, **Osmanlı Siyasetnameleri**, MEB. Yay., İst. 2001.

WEBER, Max, **Sosyoloji Yazıları**, (çev., Taha Parla), Hürriyet Vakfı Yay., İst. 1993.

YILDIZ, H. Dursun, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C. VIII, İst. 1992.

YILDIZ, Selim, **Vilayetlerin Sultanlığından Faziletlerin Sultanlığına Osmanlı**, Nesil Yay., İst. 2003.

YORTANLI, Hüseyin, **Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi**, Öğün Yay., Ankara 1996.

Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, (çev., Reşit Rahmeti Arat), TTK. Yay., Ankara 1998.

ZABUNOĞLU, Y. Kemal, **Kamu Hukukuna Giriş**, Ankara 1973.

<http://www.hurgokbayrak.com>

<http://www.ozturkler.com>